

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**RENE DESCARTES VE DAVID HUME'UN ŞÜPHECİLİKLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

**Hazırlayan
Reyhan GÖKDUMAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Haluk AŞAR**

Mayıs 2021, KAYSERİ

Reyhan GÖKDUMAN

FELSEFE ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

2021

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

RENE DESCARTES VE DAVID HUME'UN
ŞÜPHECİLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hazırlayan
Reyhan GÖKDUMAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Haluk AŞAR

Mayıs 2021, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Reyhan GÖKDUMAN

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı: Felsefe Anabilim Dalı

Program Adı: Yüksek Lisans

Tez Başlığı: Rene Descartes ve David Hume'un Şüpheciliklerinin Karşılaştırılması

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam sayfalık kısmına ilişkin/...../20..... tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. / /

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Haluk AŞAR

Öğrenci: Reyhan GÖKDUMAN

KILAVUZA UYGUNLUK

“Rene Descartes ve David Hume’un Şüpheciliklerinin Karşılaştırılması” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Reyhan GÖKDUMAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Haluk AŞAR

Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

.....danışmanlığında..... tarafından
hazırlanan “.....”
adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
..... Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ:

Danışman :..... İmza

Üye:.....İmza

Üye :.....İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih vesayılı kararı
ile onaylanmıştır.

..... /...../

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Şüphecilik felsefi gelenek içerisinde ilk dönemlerden itibaren ele alınmış konulardan biridir. Çünkü felsefe tarihi içerisinde bilgi problemine pek çok düşünür değinmiştir ve bilgi söz konusu olduğunda da bilginin kesinliğinden emin olabilmek için şüphe konusuna başvurmak da gerekli bir durum gibi görünmüştür. Buradan hareketle filozofun kendisi şüpheyi başvurmak istemese bile epistemolojik açıdan kanıtını yapabilmek için şüphecilikle karşı karşıya kalmakta ve onunla yüzleşmek için bu yöntemle başvurmaktadır. Kısaca, felsefi düşünce içerisinde açık bir şekilde gördüğümüz gibi epistemoloji ile ilgilenen ve bilginin olanaklı olduğunu savunan filozofların çoğu öyle ya da böyle septik argümanlarla ilgilenmek durumunda kalmıştır.

Şüphe yöntemini kullanan düşünürler septik düşünceleri ciddi bir şekilde işlemişler ve kendi bilgi anlayışlarını oluşturmuşlardır. Konuya giriş aşamasında şüphe ile bilgi ters kavramlar gibi yansımış olabilir ama çalışmanın ileri aşamalarında ele alınacağı üzere şüphenin kendisi doğru bilgiye ulaşmak için sadece bir araç görevi görmektedir.

Descartes ve Hume'un şüpheyi ele alma amaçları ve tarzları diğer filozoflardan belirli farklılıklar göstermektedir. Özellikle Descartes için şüphe doğru bilgiye ulaşma yolunda kullanılan bir araçtır, yani Descartes'in şüpheciliği metodik bir şüpheciliktir. Onun için şüphe bilgi ile asla yan yana gelmemelidir. Hume ise şüpheciliği Descartes'tan çok farklı bir şekilde ele almaktadır. Hume'da şüphe aslında bir araç değil, aksine bilgi elde etme sürecinin akabinde görülen sonuç durumunda ortaya çıkmaktadır.

Bu tezin ortaya çıkmasında ve tamamlanmasında emeğini hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer tez danışmanım Haluk Aşar'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca onlarla ilgilenmem gereken zamanlarda yanlarında olamadığım için benden sevgi ve hoşgörülerini esirgemeyen sevgili eşim ve minik oğluma da anlayışları için teşekkür eder, sevgilerimi sunarım.

Reyhan GÖKDUMAN

Kayseri, Mayıs 2021

RENE DESCARTES VE DAVID HUME'UN ŞÜPHECİLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Reyhan GÖKDUMAN

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2021

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Haluk AŞAR

ÖZET

Bilgi problemi ve insanın bilgiye nasıl ulaşabileceği konusu felsefe tarihinin bazı dönemlerinde araştırılan konulardan biri olmuştur. Çünkü bilgi dediğimiz olguyu, şüphe dediğimiz kavramdan ayırmak mümkün değildir.

Descartes ve Hume'un şüpheciliği bize bilginin özünde bir septisizm olduğunu göstermektedir. Her iki düşünür de şüphecilik ile bilgi arasında ince bir nüans olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, iki düşünür de insanın çevresindeki nesnelerle ilgili elde ettiği tüm bilgilerin bu ince çizgi üzerinde yer aldığını ifade etmektedir. Descartes'ın bilgide kesinliğe ulaşmasını sağlayan şüphe yöntemi olmuştur. Hume ise doğadaki olgusal düzenliliklere dikkatle yaklaşmamız gerektiğini savunarak her alışkanlık durumunun aslında öyle olamayabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Descartes'ın aksine Hume felsefesinde bilgide kesinlik şüpheli hale gelmiştir. Bu bakımdan her iki filozof da bilgi felsefesiyle uğraşmıştır fakat Descartes şüpheyi kesin bilgiye götüren bir araç olarak kullanmış, Hume ise nedensellik eleştirisiyle kesin bilginin olanağına şüphe düşürmüştür.

Tüm bu şüphecilik durumları ve sonuçları pek çok düşünürü rahatsız etmiştir. Öyle ki şüphecilerin tezlerini kabul etmeyen ve bu görüşün temsilcisi olmayan pek çok düşünür için bile şüphecilik tavrının önemi zamanla oluşmuştur. Bu anlamda her iki düşünürün şüphecilik anlayışları da incelenmeye değer konulardır.

Anahtar Kelimeler: Şüphe, Şüphecilik, Nedensellik, Bilgi, Metot.

A COMPARISON OF RENE DESCARTES AND DAVID HUME'S SKEPTICISM

Reyhan GÖKDUMAN

Erciyes University, Social Sciences Institute

Master Thesis, May 2021

Supervisor: Dr. Haluk AŞAR

ABSTRACT

Knowledge problem and the way how people reach access the information has always been one of the most searched subjects. Because it is impossible to distinguish the fact of knowledge form the sense of scepticism.

The scepticism of Descartes and Hume shows us that incredulity reposes on the essence of information. Both of the philosophers try to denote there has been a nuance between scepticism and knowledge. In this sense, both of them express that all data which people get from the objects around them are involved in this fine line. Descartes was through the method of doubt that he was able to achieve knowledge certainty. In contrast to Descartes, in Hume's philosophy certainty in knowledge has become doubtful. Both philosophers dealt with the theory of knowledge in this way, but Descartes used doubt as a means to lead to precise knowledge, while Hume's criticism of causality cast doubt on the probability of precise knowledge.

All these scepticism cases and results annoy most of the philosophers. In fact, even plenty of philosophers, who do not accept the dissertations of scepticism view and are not one of the representatives of this view, manner of scepticism has a value. In this sense, both philosophers' scepticism sensibilities are valuable to analyze.

Keywords: Suspicion, Scepticism, Causality, Information, Method.

İÇİNDEKİLER

RENE DESCARTES VE DAVID HUME'UN ŞÜPHECİLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÜPHECİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.Antik Yunan'da Şüphecilik.....	8
1.2. Orta Çağ'da Şüphecilik	14
1.3.17. Yüzyılda Şüphecilik	16
1.4. 18.Yüzyılda Şüphecilik	17

İKİNCİ BÖLÜM

DESCARTES'IN METODİK ŞÜPHECİLİĞİ

2.1. Descartes'ın Hayatı ve Şüpheci Düşüncedeki Yeri:	20
2.2.Descartes'ın Şüpheciliğinin Genel Özellikleri	27
2.2.1 Descartes'ın Kartezyen Şüphe Metodu	28
2.2.2 Kötü Cin Hipotezi.....	34
2.2.3.Kap İçindeki Beyinler Argümanı.....	37
2.2.4 Cogito Ergo Sum	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUME’UN ŞÜPHECİLİĞİ

3.1.Hume’un Hayatı ve Şüpheciliği	52
3.3.Hume’da Nedensellik Nedir?	58
SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	78

GİRİŞ

Genelinde felsefenin, özelinde ise bilgi felsefesinin ele aldığı temel kavramlardan birisi hiç şüphe yoktur ki bilgi kavramıdır. Peki “bilgi” dediğimiz bu kavram ne demektir? Bizler bilgidен ne anlıyoruz? İlk olarak belirtmekte fayda vardır ki bilgi dediğimiz kavram, insanla ilgili olan insana ait bir kavramdır. Denilebilir ki, bilgi dediğimiz kavram bir yaratımsa bunu yaratan, oluşturan, inşa eden de insandır. Bu anlamda bilgi felsefesinde en temel olarak insan bilgisi ele alınmış sonrasında ise dış varlıkların ya da olayların bilgisi incelenmiştir. Buradan hareketle de gerek insanın, gerekse insan dışında kalan her şeyin bilgisinin akılsal ve zihinsel bir eylem olarak düşünüldüğünü söyleyebiliriz.¹

Bilgi denilince bilgiyi oluşturan üç temel kavram ortaya çıkmaktadır. Bunlar:

1-Bilen (özne-suje)

2-Bilinen (nesne-obje-şey)

3-Bilgi

Bu anlamda temel olarak bilginin bilen, özne ve bilinen, nesne arasında ortaya çıkan ürün olduğunu söyleyebiliriz.² Bilgi felsefesi de bilginin bu yapısı ve gerçekliğiyle ilgilenen bir alandır.

Bilgi kavramı incelendiğinde onunla ilgili pek çok soru zihnimize gelmektedir. Özne bilen olarak, bilinen bir şey olan nesneyi nasıl bilebilir? Nesne denilen şey öznenin zihninden apayrı mıdır? Zihnimizle ilgili olmayan, zihinden ayrı bilebileceğimiz bir varlık var mıdır? Özne dediğimiz insanın bilgisinin bir sınırı var

¹ Abdülkadir Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş* (İstanbul: Sentez Yayınları, 2012), 37.

² Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 38.

mıdır?...vb. pek çok soru akla gelmektedir.³ Özetle, bilgi felsefesi bilginin tanımı ve neliği dışında daha pek çok konuyu ve problemi de ele alarak çözümlemeye çalışmıştır.

Bilgi tanımının genel olarak temele aldığı üç kriter vardır. Bunlar: doğru olma, inanç ve gerekçelendirme. Öncelikle gerekçelendirme dediğimiz kavramın sağlanabilmesi için ilk iki şartın hâlihazırda gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Örneğin, ilk olarak Q diye adlandırılan bir bilgi doğru olmalı ve sonrasında ise Q'nun doğruluğuna da inanılması gerekmektedir. Ancak bundan sonrasında gerekçelendirme kısmına geçilebilir. Bilginin bu üçayaklı analizi Platon'un Theaitetos'undan itibaren bilinmektedir.⁴

Felsefe literatüründe yaygın olarak kullanılan tanıma göre, bir öznenin belli bir önermeyi bilmesi için üç temel koşul sağlanmalıdır: Özne bilginin konusu olan önermeye inanıyor olmalıdır. Bilginin konusu olan önerme doğru olmalıdır. Öznenin, bilginin konusu olan önermeye inanması için iyi gerekçeler olmalıdır.

5

Bilindiği gibi felsefecilerin bilgi ile ilgilenmeleri çok eski zamanlara kadar gitmektedir. İlk filozoflar insanın maddi sebepleri bileceğinden emindi. Onlara göre insan aklından bağımsız olarak var olan bir varlık vardır ve insan zihni vasıtasıyla bunu bilebilir. Sonrasında Sokrates, Platon, Aristoteles ve benzeri düşünürler öncelikle insana sonrasında ise onun bilgi yetisine ilgi duyarak araştırmaya koyuldular.⁶

Orta Çağ'da bilgi ele alındığında ise ontolojik ve metafizik bir anlayış kendini göstermiştir. O dönem düşünürlerinin çoğunluğu tanrı bilgisinden yola çıkarak insan bilgisini açıklamaya çalışmışlardır. Tanrının tam ve yetkin bilgiye haiz olduğunu, insanın ise ancak sınırlı bilgiye erişebildiğini ileri sürmüşlerdir. Anlaşılacağı üzere bilgi problemi çok eskilere dayansa da bunların sistemli olarak incelenip ele alınması Yeni Çağ felsefesinin ilk zamanlarına kadar yapılmamıştı. O zamana kadar insanlar hep

³ Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 38-39.

⁴ Paul K. Moser, Dwayne, H. Mulder ve J.D Trout, *The Theory of Knowledge* (Britain: Oxford University Press, 1997), 14.

⁵ Murat Baç, "Epistemoloji", içinde *Felsefe Ansiklopedisi*, ed., Ahmet Cevizci, (İstanbul: Babil Yayınları, 2007), 567-581.

⁶ Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 32.

dogmatik düşünmüşlerdir. Zihinden ayrı bir gerçekliğin olabileceğini ve bunun bir bilgisini edinebileceğimizi de sorgulamadan benimsemişlerdir.⁷

Modern felsefenin kendini göstermesiyle beraber bilgi olarak adlandırılan kavram felsefenin ana konusu olmuştur. Öyle ki Rene Descartes en açık ve tartışma götürmez bilgilerin üzerine modern felsefeyi kurma girişiminde bulunmuştur. Descartes'ın bu çabası diğer modern dönem felsefecilerini de bilgi kuramı üzerine çalışmaya sevk etmiştir. Ancak belirtmekte fayda vardır ki Descartes'ın başlattığı bu meraktan sonra bilginin ölçütleri, yapısı, sınırları vb. düşünsel anlamda sorgulanmaya başlamıştır.⁸ Descartes'ın farkı bu anlamda yine öne çıkmaktadır.

Pek çok yorumcunun üzerinde uzlaştığı bu nokta, 17.yy' da Descartes ile başlayan ve bilginin kaynakları konusunda deneyimcilerle usçular arasında gelişen felsefi tartışmaların ve bu dönemde üretilen kuramların epistemolojinin altın çağını oluşturduğudur... Burada "altın çağ" deyimini, bilginin olanaklılığı, kaynakları ve doğası konularının adı geçen dönemde felsefi düşüncenin merkezine yerleşmiş olduğu anlamına gelmektedir.⁹

Anlaşılabacağı üzere düşün tarihinin doğuşundan itibaren filozofların belirli kısmı bilgiyle ve onun ne olduğuyla ilgilenmiştir. Düşünürler bilgi probleminin varlığını benimsedikten sonra onun neliğini de ele almışlardır. Kimi düşünürler onu dogmatik olarak kabullenmiş (Platon, Sokrates vb.), kimileriye şüpheli bir bakış açısıyla (Descartes gibi) konuya temkinli yaklaşmıştır. Bu tartışma bilgide kesinlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Bilgide kesinlik sorunu ise bilgi felsefesinin önemli problemlerinden birisidir. Bu tezin amacı da tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırılması planlanan Descartes ve Hume bilgide kesinlik problemi bakımından ele alınması gereken en önemli filozoflardandır. Onları önemli kılan ise Descartes'ın bilgide kesinliğe ulaşmaya çalışması, Hume'un ise bilgide kesinliği sarsması olmuştur. Burada her iki filozofun görüşlerinden zıt sonuçlar çıktığı görülse de onları birleştiren tek bir nokta vardır. Bu ise şüphe kavramıdır. İlerleyen konularda da görüleceği üzere Descartes bilgiye şüpheyile yaklaşan düşünürlerden biri olmuştur. Öyle ki onun için

⁷ Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 32.

⁸ Moser, Mulder ve Trout, *The Theory of Knowledge*, 3-4.

⁹ Baç, *Epistemoloji*, 567-581.

şüphe bilgiye ulaşmak için kullanılan bir yöntem olmuştur yani Descartes şüpheyi bilginin kesinliğini ispat için kullanmıştır. Onun için açık seçik bilgiye ulaşıldığı an şüphe ortadan kalkmaktadır. Buna karşılık yine ele alınacak olan Hume için şüphe bilgide nedensellik eleştirisi sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Bu ise bilgide kesinliği sarsan bir yaklaşım olmuştur.

Özetle, Descartes için şüphe doğru bilgiye ulaşmak için kullanılan bir yöntemken Hume için sadece felsefesinin neticelendirilmesinde ortaya çıkan bir durum yani sonuç olmuştur. Hume’da ortaya çıkan şüphe bilgide kesinliği sarsarken, Descartes şüpheyi kesin bilgiye ulaşmak için kullanmıştır. İşte tez boyunca biz de ana fikir olarak bilgi felsefesinde şüphenin işlevini ele alarak bu iki filozof çerçevesinde şüphenin nasıl serimlendiğini açıklamaya gayret edeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÜPHECİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bizler günümüz dünyasında, felsefi ya da metafiziksel anlamda şüphecilik (septiklik) ve şüpheci (septik) terimlerinden, insanın duyularının yetersiz olmasından dolayı, görünen veya görünenin arkasında bulunan gerçekliğin bilgisine ulaşamayacağını anlamaktayız. Bu düşünceye sahip olan kimselere ise şüpheci demekteyiz.¹⁰ Fakat Antik Çağ'da yaşamış olan ve kendilerini şüpheci olarak tanıtan kişilerin, septiklikten anladıkları şeyin tam olarak bu olmadığını onların yazılarından öğrenmekteyiz.¹¹

“Skepsis” Yunanca’da bir şeyi ele alma, inceleme, bir şey üzerinde düşünme anlamında kullanılmaktadır. Kelime buradan hareketle, kişinin bir şeyi araştırma ve incelemesini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Zamanla ise bu kelime, filozofun ya da bilim insanının bir durum hakkındaki sistemli araştırmasına işaret etmeye başlamıştır ve septik kelimesinin kendisi, felsefi araştırmacı, soruşturmacı ifadesine karşılık gelir olmuştur.¹²

Şüphecilik, şüpheyi ele alış amacı bakımından dört ana dala ayrılmaktadır.

Bunlar:

- a) Tavır olarak şüphecilik
- b) Yöntem olarak şüphecilik
- c) Deney dışı bilgiye ait şüphecilik
- d) Aşırı şüphecilik

¹⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Say Yayınları, 2011), 583.

¹¹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 4* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 425.

¹² Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 4*, 425.

Tavır olarak şüphecilik, bir bilgi ya da durumdan şüphe duymak, onu hemen görüldüğü gibi kabul etmemek yani dogmatik olmamak, bu konuda farklı ihtimallere açık olabilmek demektir. Bu tavrı benimseyen düşünürlerin başında Sokrates gelmektedir. Sokrates, yaşadığı dönemde gençlere sürekli sorular sorarak aslında onları düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmekteydi.¹³ Felsefenin özü de zaten sorgulayıcı olup düşündürmektir. Olaylar ya da durumlar karşısında sorgulayıcı olmak, neden-sonuç bağı dahilinde olayları anlamaya çalışmak esasında felsefenin özü gereği sahip olunması gereken bir tavidir. Bu anlamda, tavır olarak şüphecilik tüm filozofların felsefelerini inşa ederken benimsemeleri gereken bir yol olmalıdır.

Yöntem olarak şüphecilik, şüpheyi doğru bilgiyi elde etmek için bir araç olarak kullanan şüphe türüdür. Bu tür şüphecilik, işe her şeyden şüphe duyarak başlar ve şüpheyi bir amaç olarak değil, tersine doğru bilgiyi elde etmek için bir araç olarak kullanır. Bu anlamda doğru bilgiye ulaşıldığı an, şüphe de görevini tamamlamış olur.¹⁴ Bu şüphe türünü benimseyen en önemli düşünür de tezde ele alınacak olan Descartes'tır.

Deney dışı bilgiye ait şüphecilik konusunda akla Hume ve Immanuel Kant gelmektedir. Hume kendinden önce gelen Locke'un şüpheciliğini daha ileri taşıyarak bilgilerimizin kaynağını, deneyimlerimiz sonucu oluşan izlenimler ve alışkanlıklarla açıklamıştır. Hume için bu izlenimlerimiz nedensellik ilkesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Hume'cu düşünceye göre o zaman bizim önce bu nedensellik ilkesini açıklamamız gerekmektedir. Fakat aynı zamanda Hume'a göre biz nedensellik ilkesini açıklayamayız. Buradan hareketle Hume'un bilimsel bilgiye yönelik de bir şüphe durumu içinde kalmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu aşabilmek adına Hume çeşitli uğraşlar ve çalışmalar sergilemiştir ve en sonunda nedensellik ilkesini bir alışkanlık sonucu bildiğimiz sonucuna ulaşmıştır.¹⁵

Kant ise daha çok eleştirel bir şüphecilik benimsemiştir ve bilgiye ulaşım çeşitli sonuçlar çıkarmadan önce insanın aklının bir incelemesini yapma isteği duyarak çeşitli eleştiri kitapları ele almıştır. Kant'ın eleştirel şüpheciliği, deneyimlerimizin haricinde

¹³ A.Kadir Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş* (Ankara: Sentez Yayınları, 2012), 59.

¹⁴ Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 60.

¹⁵ Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 62.

var olan gerçek dünyanın bilgisine ulaşamayacağımızı anlatmaya çalışmaktadır. Öyle ki Kant için insan ancak duyuları aracılığı ile elde edilen deney verileri hakkında bir bilgisel eylemde bulunabilir. O zaman dışımızda mevcut olan gerçekliğin bilgisini duyularımız vasıtasıyla bilebildiğimizi ve bunun dışında kalan gerçekleri bilemeyeceğimizi söyleyebiliriz. Kant'a göre duyularımız dışında kalan şeyler kendinde şeylerdir ve biz onları bilgi nesnesi olarak ele alamayız. Bu anlamda Kant'ın eleştirel şüpheciliği, kendinde şeylerle-fenomenler ikilemini belirgin kılarak bilginin çerçevesini belirleme gereği üzerine kurulmuştur.¹⁶

Aşırı şüpheciler, görelî fikirlere sahiptirler ve onlara göre bilgi çağdan çağa, toplumdan topluma, hatta bireyden bireye bile farklılık gösterdiği için bilgi hiçbir surette bilinemezdir. Böyle bir değişkenlik ve oluş içinde akıp giden hayatta biz bilgi ve duyu kaynaklarımızın sınırlı olması nedeniyle bilgiye tam olarak ulaşamayız.¹⁷ Aşırı şüpheciler diğer şüpheli düşünürlerin aksine hiçbir şekilde bilgiye ulaşamayacağını ileri sürerek bilgi konusunda herhangi bir çaba ve uğraş sarf etmeyerek bir nevi kısır bir anlayış içinde kalakalmışlardır.

Görüldüğü üzere şüpheli düşünce yapısı insanların düşünmeye başladıkları ilk anlardan itibaren hep var olmuştur. Çünkü şüphe ya da kuşku düşünmeyle birlikte insanların gerek kendilerini gerekse varoluşlarını anlamlandırabilmek için kendiliğinden doğal olarak hissettikleri bir dürtü olmuştur. Zamanla düşünen insanların sayısının artmasıyla ve filozofların ortaya çıkmasıyla düşünürler bunu gördüğümüz üzere farklı şekillerde ele almışlardır. Kimi bu şüpheyi bir tavır olarak kimi bir yöntem kimi ise deney dışı bir olguya bağlayarak ele almıştır. Ama sonuçta hepsi varlığı anlayabilmek ve anlamlandırabilmek adına şüpheyi başvurmadan yapamamışlardır. Kısaca, bilimle, bilgiyle, varlığın özüyle ilgilenmek isteyen herkes öncelikle şüpheli bir yaklaşımı benimseyerek yola çıkmalıdır. Aksi takdirde yapılan uğraşlar gerçeğe ulaşma noktasında çok da başarılı olmayacaktır.

¹⁶ Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 63-64.

¹⁷ Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 65.

1.1.Antik Yunan'da Şüphecilik

İ.S. II. yy'da yaşamış olan ve septikliğin tarihiyle ilgili bilgiler edinmemize vesile olan Sextus Empiricus, "Pironculuğun Ana Görüşleri" adlı eserinde üç tip septikten bahsetmektedir. Bunlardan birinci grup Aristoteles, Epikürosçular ve Stoacılar gibi düşünürleri içerisinde barındırmaktadır. Sextus Empiricus bunları Dogmatikler olarak adlandırmaktadır. Çünkü ona göre bu filozoflar, araştırma yaptıkları konularda bir noktaya ulaştıkları zaman cevabı bulmuş olduklarını düşünmekte ve ileriye gitmemektedir. II. grup ise Kleitomakhos, Karneades ve diğer Orta Akademi filozoflarından oluşmaktadır. Sextus Empiricus için bunlarda tıpkı ilk gruptakiler gibi dogmatiktirler. Yalnız bunlar dogmatik olarak bizim hiçbir şey bilemeyeceğimizi iddia etmektedirler. Çünkü bu düşünürler, araştırılması gereken konu ya da düşüncenin zaten bilinemez olduğunu düşünüp araştırma yapmayı bile gereksiz görmektedir. Son grup ise Sextus Empiricus'un içine kendisini de dahil ettiği sorunun o ana kadar çözülmediğinin farkında olup araştırmayı bırakmayan ve incelemelerine devam eden gruptur. Bu grup, Pironcular ve Pironcu Septikler diye de adlandırılmaktadır.¹⁸ Bu son grup araştırmanın devam etmesi gerektiğinin farkındadır ama buna rağmen yine de bir görüş ileri sürmenin yersiz olacağını düşünmektedir. Bunun için de kesin bir bilginin olamayacağını iddia etmektedirler. Bu anlamda da septik adını daha çok hak eden grup bu grup filozoflardır.

Tüm bunları ifade etmekle şüpheciliğin sadece septiklerle ortaya çıkmış olduğunu söyleyemeyiz. Mesela, Herakleitos'un her şeyin bir akış ve oluş içinde bulunduğundan ötürü hiç bir şeyin sabit ve değişmez niteliklere sahip olmadığı için var olmadığını söylediği görüşleri bile bir şüphecilik içermektedir. Çünkü Herakleitos bu görüşünde esas olarak dünyanın aslında görüldüğü gibi olmadığını ve görünüşlerle gerçeklik arasında belirgin farklılıklar olduğunu kavramış ve ifade etmeye çalışmıştır.¹⁹ Aslına bakılırsa Herakleitos bu görüşünde çok da haksız değildir. Gördüğümüz şey ile gerçeklik denilen kavram aslında aynı noktada birleşemiyorsa gerçekten bildiğimiz şeylerin ne kadar doğru olduğu şüpheli hale gelmektedir. Herakleitos penceresinden baktığımızda ona hak vermemek elde değildir.

¹⁸ M. Companini, *Al Ghazali, History Of Islamic Philosophy* (London: Blackwell Yayınları, 1956), 426.

¹⁹ Companini, *Al Ghazali, History Of Islamic Philosophy*, 432-437.

Zenon ise şüpheciliğin gerekçelerini açıklayabilmek adına farklı paradoks örnekleri ileri sürmektedir. O, maddenin ne sonsuza kadar bölünebileceğini ne de bölünemeyeceğini düşünmenin saçma ve gereksiz bir şey olduğunu ileri sürmekte ve madde veyahut da eşya üzerinde konuşmanın ve bir hükme varmanın imkansız olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Zenon için de maddenin doğası bilinemezdir. Bunun için yapılan uğraşlar gereksizdir ve zaman almaktan başka da bir işe yaramamaktadır. Bunun gibi Demokritos'u Parmenides'i ve hatta Sokrates'i bile örnek gösterebiliriz. Ayrıca Sokrates öncesi sofistlerde bile şüphecilik sistemli bir şekilde ele alınmıştır.²⁰ Hatta M.Ö 5.yy 'da yaşamış bilgi kuramcılarında olan Xenophanes bile şüpheci düşüncelerini şu sözlerle anlatmıştır:

*Kesin doğruya bakarsak hiç kimse bunu bilmemiştir,
Hiç kimse de bilmeyecektir, ne tanrılar hakkında bir şey,
Nede şimdi benim bahsettiğim tüm bu şeyler hakkında,
Eğer insanoğlu şans eseri söyleyebilseydi son gerçeği,
Bunun ne olduğunu kendisi bile bilemezdi;
Aslında her şey örülmüş bir tahmin ağından ibarettir.*²¹

Görüldüğü gibi şüphecilik insanların düşünce üzerine odaklanmaya başladıkları günden bugüne var olan bir kavram olmuştur. Öyle ki insan bilme- bilgi edinimlerinden söz ediyorsa ister istemez bu konularla ilgili şüpheler kafasında canlanmaya başlamakta ve de buradan hareketle bir doğruya ulaşmaya çalışmaktadır. Bunun gibi şüpheci fikirleri benimsemiş pek çok düşünür, bilginin olanaklılığı konusunda benzer endişeleri hissederek şüpheci bir tavrı benimseme gereği duymuşlardır.

Şüpheci tavrı benimsemiş daha pek çok düşünür olmasına rağmen şüpheciliği felsefi anlamda sistemli olarak ele alıp incelemelerinden dolayı septikliğin kurucuları olarak Pyrrhon ve Timon'u ele alırız. Bu anlamda konuya Pyrrhon ve Timon'la devam etmek konunun önemini anlaşılabilmesi bağlamında daha iyi olacaktır.²²

²⁰ Companini, *Al Ghazali, History Of Islamic Philosophy*, 432-437.

²¹ Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk*, çev. Pelin Uzay (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997), 26.

²² Kamiran Birand, *İlkçağ Felsefe Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1958), 109.

Hiç şüphe yoktur ki şüpheciliğin ilk dönemleri denilince akla ilk olarak Pyrrhon gelir. Çünkü Pyrrhon, şüpheciliği felsefi gelenek içerisinde ele alan ilk kişidir. Bu anlamda Antik Çağ şüpheciliğinden bahsederken, Pyrrhon'un görüşlerine değinmek faydalı olacaktır.

Pyrrhon yaklaşık olarak M.Ö 360-270 yılları arasında hayatını sürdürmüştür. Şüpheciliğin ise M.S III. yy'a kadar devam ettiği kabul edilirse, buradan hareketle ilk ve en önemli şüpheciliğin Pyrrhon tarafından başlatıldığını söyleyebiliriz.²³ Ayrıca Pyrrhon'un görüşlerini bizlere aktaran ve felsefi gelenek içerisinde onun tanınmasını sağlayan Timon olduğu için bu konuda ikisinin görüşlerini birlikte ele almak konunun anlaşılır olmasını kolaylaştıracaktır.²⁴

Pyrrhon'un hayatıyla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Ancak geçmiş zamanlardan aktarılan ve Diogenes Laertius'tan edindiğimiz bilgilere göre Pyrrhon "bilgi" konusunu felsefesinin temeline koyar ve bu anlamda da agnostik bir tutum sergiler. Ona göre biz varlıkların özünü hiçbir şekilde bilemeyiz ve her konu ile ilgili olarak önce ve sonra birbirinin tam tersi iki görüş ileri sürebiliriz. Örneğin, biz dünyanın maddi olduğunu da iddia edebiliriz, manevi olduğunu da ama buna rağmen bunların hangisinin daha doğru olduğunu ispat edemeyiz. Benzer şekilde duyu organlarımızla edindiğimiz, söz gelimi duyduğumuz, tattığımız, işittiğimiz... vb. şeylerin de sadece bize öyle geldiğini ifade edebiliriz. Daha ilerisine gidemeyiz. Çünkü biz şeker tatlıdır derken bunun kesin ispatını yapamayız, sadece bize öyle göründüğünü ifade edebiliriz. Adı üzerinde görüşler dünyasında olduğumuza göre, sadece bunların öyleymiş gibi göründüğünü ifade etmekle yetinmek durumunda kalırız.²⁵

Timon'un verdiği bilgilere göre Pyrrhon mutlu olmak için insanın üç adımdan oluşan şu soruları kendisine sorması gerektiğini söylemektedir. Bunlardan ilki, şeylerin doğasının ne olduğu, ikincisi onlara karşı nasıl bir tavır içinde olmamız gerektiği ve sonuncusu ise bu tavrın bizim açımızdan sonucunun ne olacağı ya da olması gerektiğidir.²⁶

Timon'un aktardığına göre Pyrrhon ilk soruya şu cevabı vermiştir. Şeylerin doğaları üzerinde ölçüm ve ayırım yapamayıp bir karar veremeyeceğimizden ötürü, biz

²³ Birand, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 437.

²⁴ Birand, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 109.

²⁵ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 4*, 439- 440.

²⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 440.

ne düşüncelerimiz sonucu edindiğimiz kanılardan dolayı ne de duyumlardan aldığımız verilerle herhangi bir şey hakkında kesin bilgiye sahip olamayız. Pyrrhon'un ikinci soruya verdiği cevaba bakacak olursak eğer şeyler böyle bir doğaya sahipseler biz de onlarla ilgili bir yargıda bulunmamalıyız ve bu konuda söylenen hiçbir görüşe inanmamalıyız. Son soruya verilen cevap ise insan şeyler hakkında, herhangi bir hüküm vermekten kaçınmalıdır. İnsan ancak bu şekilde bir huzura ve özgürlüğe kavuşabilecektir.²⁷

Anlaşılabacağı üzere Pyrrhon için her konuda birbiriyle aynı güçte ve zıtlıkta farklı görüşler ileri sürebiliriz ve bundan ötürü de hiçbir şey için şu şudur veya bu budur diyemeyiz. Bundan dolayı yapmamız gereken tek şey yargılarımızı askıya almaktır. (epokhe) Pyrrhon insanın bunu yaptığı takdirde mutluluğa ulaşabileceğini söylemektedir. Çünkü septiclik, bireylere gerçek varlığın bilgisinin olmadığını söylemekle aslında, bu türden her şeyi anlamsız bir hale getirmektedir. Bununla da insanı boş duygulardan ve kuruntulardan uzaklaştırıp ölüm gibi boş temelsiz hislerden kurtararak ona mutluluğa ulaşmanın aslında kolay bir yolunu göstermektedir.²⁸

Pyrrhon, tüm bu görüşlerini sadece bir öğreti olarak savunup kalmamış, tüm öğretisini kendi yaşamında da uygulamıştır. Pyrrhon'la ilgili şu hikaye onun fikirlerini hayatında nasıl yaşadığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Pyrrhon... bir davranışın diğerinden daha bilgece olduğuna emin olmak için yeterli bir şey bilmediğimizi söyler. Örnek olarak da yaşadığı şu olayı anlatır...Gençliğinde bir gün, öğleden sonra yürüyüş yaparken, felsefe hocası Anaxarchus'un kafasını bir hendeğe soktuğunu ve bir türlü oradan çıkaramadığını görmüştür. Pyrrhon bir süre onu seyretmiş ve Anaxarchus'u hendekten çıkarmaya çalışmasının işe yarayacağını düşünmesi için yeterli bir neden bulamamış ve yürümeye devam etmiştir. Daha az kuşkucu olup yardımdan taraftar olanlar Pyrrhon'u bu merhametsizliği için suçlamışlardır. Ancak ilginçtir ki ilkelerine çok bağlı olan hocası onu bu tutarlılığından dolayı övmüştür.²⁹

²⁷ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 440.

²⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 2004), 86.

²⁹ Murgrave, *Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk*, 11-12.

Görüldüğü gibi, sistemli şüpheciliği ilk olarak ele alan Pyrrhon bu sistemini sırf bir öğreti olarak ele almakla yetinmemiş, aynı zamanda bunu bir hayat felsefesi olarak yaşamına da uygulamıştır. Yaptığı şeyin ne kadar doğru olduğu belki tartışılabilir ama burada önemli olan, her fikrin hem savunulabilir hem de çürütülebilir yönleri olduğunu fark edebilmiş olması ve bunu da çok iyi kullanabilmesidir. İşte bu yüzden de ona göre, eğer biz her şeyi hem ak hem de kara olarak değilleme gücüne sahipsek o zaman burada yapmamız gereken en faydalı şey yargılarımızı, kararlarımızı askıya almak olmalıdır. Pyrrhon'un görüşleri bu anlamda değerlidir.

Timon'a değinecek olursak oda hocası Pyrrhon gibi şüpheli düşüncelerini felsefi sistemine ve hayatına taşımıştır. Öyle ki Timon, Platon'un Akademisi'nde bile büyük bir saygınlık elde etmiştir. Bunu Akademi'de Timon'un etkisinden dolayı bir süre şüpheli tavır izlenmiş olmasından dolayı anlamaktayız.³⁰

Timon zamanında Grekler tarafından benimsenen mantık, tümdengelimsel mantık anlayışıydı. Bu anlayış tıpkı Euklidesçi bir anlayıştaydı ve net olarak kabul edilen genel savlardan beslenmek zorundaydı. Timon için ise bu yapıdan ilkeler bulma olanağı yoktur. Eğer öyle olmuş olsa, bir şey başka bir şeyin vasıtasıyla ispat edilmeye çalışılacak ve böylelikle de tüm kanıtlar ya kendi eksenini etrafında dönmüş gibi olacak ya da bir yokluktan doğmuş gibi olan ve adeta sonu olmayan bir zincir gibi olacaktır. Bu durumların hiçbirinde de hiçbir şey belirlenemez.³¹ Timon'un eserlerinden pek çoğu kaybolmuştur. Fakat var olan iki yapıt onun burada ne demek istediğini açıklamamıza yardımcı olacaktır. Timon ve o dönem şüpheciler, görüşlerinden çok fazla şüphe etmemişlerdir ya da daha açık söylemek gerekirse onlar, görüşleriyle ilgili elde ettiğimiz düşünceleri çok fazla şüpheli bulmamışlardır. Örnek vermek gerekirse Timon şunu demek istemiştir: “Bal tatlıdır demem. Bal tatlı görünür, derim. Balın tatlı olduğunu ileri sürmeyi reddediyorum. Onun tatlı göründüğünü bütünüyle evetlerim.”³²

Timon için de nesneler veya varlıklar hakkında kesin bir hükümde bulunmak doğru değildir. Bizler sadece görüşlerinden yola çıkarak bir şeyin bize o an için öyle göründüğünü ifade edersek yanılmayız. Buradan anlayacağımız üzere Timon için ayırt edici noktamız onun görüş- gerçeklik ayrımını yapmış olmasıdır. Biz bir şeylerin

³⁰ Von Aster Ernest, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur (İstanbul: İm Yayınevi, 1998), 257-258.

³¹ Feysel Taşçılar, “Antikçağ Grek Felsefesinde İnsan Felsefesinin Gelişimi Ve Kuşkuculuk” (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2001), 77.

³² Ernest, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 257.

nasıl göründüğünü bilebiliriz ama esasında onların özünü hiçbir zaman bilemeyiz. Çünkü bu özü bilmemizi sağlayacak olan kesin bilgiye, deneyime sahip değiliz. Timon'u özel kılan da bu görüşü ileri sürmüş olmasıdır.

Antik Çağ şüpheciliğini sona erdiren Sextus Empiricus'tur. Sextus Empiricus eski dönem şüpheciliğini geliştirip yeniden izaha çalışmıştır. Bu anlamda önemlidir. Bu konuyla ilgili günümüze ulaşan üç esere sahiptir. Bunlardan birincisi, "Pironculuğun Ana Görüşleri" isimli kitabıdır. O bu kitapta genel olarak Pironcu şüpheciliği anlatır ve ahlak felsefesi, mantık vb. konularda ileri sürülen dogmatik tezlere karşı septiklerce savunulan tezleri ana hatlarıyla anlatır. İkinci eseri, "Dogmacılara Karşı" ismini taşımaktadır. Bu kitapta ise dogmacılar tarafından ele alınan görüşler, Sextus Empiricus tarafından çürütölmeye çalışılmaktadır. Son kitap ise "Dogmacılara Karşı ve Bilginlere Karşı"dır.³³

Sextus Empiricus'un önemi görünüş ve gerçeklik ayrımını ilk defa net olarak dile getirmiş olmasıdır. Bu özellik Timon'da da vardı ancak bu kadar açık değildi. Onun için, gözlemsel yargılarımız, bize gözlemllediğimiz şeylerin nasıl olduğunu anlatmaktadır. Örneğin, ceketim siyahtır, ya da bu biber acıdır, gibi. Deneyci düşünürlerin savı, bu yargıları duyularımız aracılığıyla doğrulayabileceğimizdir.³⁴

Sextus Empiricus'a göre duyular bizi var olan şeylerden haberdar edebilir. Ancak insanlar bazen halüsinasyon görmektedirler. Şu durumda, o an içerisindeyken pekala şu an dünyada olmayan bazı şeyleri de görebilmekteyizdir. Bu durumda biz duyuların bize verdiği bu bilgiye nasıl inanabiliriz? Daha ileri gidersek ya da içinde bulunduğumuz şu durumda, halüsinasyon görmediğimizi kanıtlayabilir miyiz? Kanıtlayamayız! Sextus Empiricus rüyalar için de benzer örneği vermektedir. Rüyalarımızda da gayet tabi günlük hayatımızdan farklı şeyler görmektediriz. Şu durumda biz bu durumdayken rüyada olmadığımızdan nasıl emin olabiliriz?³⁵ Tüm bunlardan anlaşılacağı gibi ona göre dış dünyadan duyular yoluyla gelen verilerin doğruluğundan bahsedemeyiz. Daha net söylemek gerekirse, biz sırf bir duyumumuza, ya da deneyimimize dayanarak bir şeyin gerçekten öyle olduğunu iddia edemeyiz. Bunun gerekçesi olarak da bilinçsiz hallerdeki duyularımızın bize hissettirdiği bilgi örneklerini saymaktadır. Çünkü bilinçsiz bir anımızda duyu kaynaklarımızın bize sunduğu verilerle, bilinçli olduğumuz andaki

³³ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 537- 538.

³⁴ Murgrave, *Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk*, 52-53.

³⁵ Murgrave, *Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk*, 50.

gelen veriler arasında farklılıklar ya da yanlışlıklar olabilmektedir. Bundan ötürü sırf duyulardan gelen veriler doğru bilgiye ulaşma konusunda tek başına yeterli kaynak değildirler.

1.2 Orta Çağ'da Şüphecilik

Orta Çağ döneminde din artık çok önem kazanmış olduğu için Pyrrhonizm felsefi bir tavır olarak önemini kaybetmiş ve sona erdirilmiştir.

Aziz Augustinus'un Orta Çağ'daki şüphecilik açıklaması büyük bir kaos yaşanmasına neden olmuştur. Aziz Augustinus Platon felsefesinden çok etkilenmiş bir düşünürdür. Ona göre Aydınlanma Teorisi Platon'un anımsama teorisini akla getirmektedir. Bununla birlikte Platon daha çok felsefi söylemlere sahipken, Aziz Augustinus hem felsefi, hem de “dini” söylemlerde bulunmuştur. Onun dini anlayışını destekleyebilmek adına Yeni Platoncu felsefeden faydalandığını ileri süren düşünürler de vardır.³⁶

Aziz Augustinus, yaşadığı çağın aksine kendi içsel dünyasında bir takım şüphelerle boğuşmaktaydı. Düşünsel anlamda kendini yıpratın bu şüphelerden artık bunalmış bir vaziyete gelmişti. Bundan ötürü de iki soruyla çok fazla meşgul olmuştur:

“1- Bizim bir şeyi bilip bilemeyeceğimiz

2- Biz insan varlıklarının kesinliğe ulaşip ulaşamayacağımız.”³⁷

Farklı bir söylemle, “sonlu-sınırlı ve değişen yalnızca duysal varlıkları bilmeye muktedir olan insan varlıklarının kendilerini her bakımdan aşan, değişmez, ezeli-ebedi hakikatleri nasıl bilebildikleri” problemi Aziz Augustinus'u Tanrı'ya ulaştırdığından dolayı içinde yaşadığı dönemin aksine, onun öğretisinde, bilgi anlayışı önem kazanmıştır. Tabi ki bu önemi de öncelikle şüpheciliği ele alıp onu artık kendi içinde hallettiğine emin olduktan sonra kazanmıştır.³⁸

“Şüphecilik onun yaşamının çoğunda kendisini cevap vermek zorunda hissettiği bir tehlike olarak kalmıştır.”³⁹ Aziz Augustinus, aslında direk şüpheci bir düşünür değildir. Ancak hayatının bazı dönemlerini düşünsel anlamda çok karışık, yoğun ve

³⁶ Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefe Tarihi* (Bursa: Asa Yayınları, 2001), 52.

³⁷ Cevizci, *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 59.

³⁸ E. Gilson, *Ortaçağ'da Felsefe*, çev. A. Meral (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007), 129.

³⁹ Gareth B. Matthews, *Knowledge and Illumination* (Cambridge: The Cambridge Companion to Augustine, 2006), 171.

çetrefilli geçirmiştir. Bu dönemlerde kendisini ara ara farklı düşüncelerde bulmuştur. İşte bunlardan birisi de şüphecilik olmuştur. O, Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım"ın aksine, "Hata ediyorum, öyleyse varım." diyerek kendi varoluşunu hata ediyor olabilme ihtimali üzerinde temellendirmiştir. Aslında oda Descartes gibi yaşadığı dönemde metodik şüpheyi ortaya koyması anlamında önemli bir düşünür olmuştur. Çünkü o şüpheyi ortadan kaldırdıktan sonra artık bilgi üzerine yoğunlaşarak onun varlığını, sınırını, çerçevesini belirleme konusu üzerinde durmuştur.

Gazali, bilgi anlayışını oluştururken büyük ağırlık olarak eleştiri yöntemini, özellikle de sistemli şüpheciliği kullanmıştır. Bunun başlangıç noktasını ise varlığın gerçek özünün ne olduğunu araştırmaya açması ve bu araştırma neticesinde kesin bilgi elde etmek arzusu içinde olması oluşturmıştır. Bu anlamda Gazali felsefesinin temelini felsefeyi kullanarak dine mantıklı açıklamalar sunmak olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁰

"Bu durumda hak olanı batıl olandan ayırt etme hususunda birçok ihtilaf bulunduğunu görerek kendi kendime dedim ki benim amacım sadece her şeyin gerçek bilgisine ulaşmaktır."⁴¹

Gazali'ye göre, duyu verileri bizi yanıltabilmektedir ve bu nedenle duyu verilerinden gelen bilgilere şüpheyle yaklaşılmalıdır. Duyu verilerini bize gerçekmiş gibi sunan akıl olduğuna göre şu durumda akla da şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir.⁴² Gazali yaptığı düşünsel araştırmalar neticesinde doğru ve kesin bilgiye bildiğimiz tüm yolları kullansak da ulaşamayacağımız sonucuna varır. Ona göre kesin diyebileceğimiz bilgi bir aydınlanmanın (ilhamın) sonucunda ortaya çıkan bilgidir. Buna ise ancak "gönül gözü"nü kullanarak ulaşabileceğimizi söyler, yani Gazali için kesin bilgiye ancak mistik bir deneyim sonucunda ulaşabiliriz. Bunun dışında kalan "bilgi" olarak adlandırılan tüm şeyler şüpheli bir bilgi olma durumundan asla kurtulamazlar.⁴³

⁴⁰ Cevizci, *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 214.

⁴¹ Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 343.

⁴² Cevizci, *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 216.

⁴³ Companini, *Al Ghazali, History Of Islamic Philosophy*, 259.

1.3. 17. Yüzyılda Şüphecilik

17. yüzyılda Michel de Montaigne'in şüpheciliği çok ses getiren bir etkiye sahip olmuştur. Montaigne'in şüphecilik anlayışı bir nevi bilimlerin doğruluğuna da karşı çıkmıştır ve bu durum o dönemde Montaigne'e karşı büyük bir tepki gösterilmesine neden olmuştur. Çünkü onun bu anlayışı bilimlerin dahi bize gerçek bilgiyi vermeyeceğini iddia etmiş, bir nevi bilimsel gerçeklikleri yok sayıp onları şüpheli olarak görmüştür. Bundan ötürü de çok fazla eleştiri almıştır.

Montaigne'den sonra Pierre Gassendi, şüphecilik üzerine görüşler ileri sürmüştür. Pierre Gassendi Fransız bir bilim adamı, felsefeci ve matematik profesörüdür. "Felsefi İnceleme" adlı eserinde şüphecilik konusunu ele almıştır. Ona göre kişiler, nesnelerin veya varlığın özünü bilemezler. Fakat buna rağmen kişiler "görünüşler" tarafından elde edilen verilere dayanarak sahip oldukları tecrübeleri açıklayıp dünya hakkında ihtimal dahilinde de olsa bir takım bilgileri elde edebilirler. Buradan hareketle de tıpkı Antikçağ dönemi şüpheciliğinin bir temsilcisi gibi deneyimlediğimiz şeyleri, deneyimleyemediğimiz olayların bir ipucu versiyonu olarak kullanabileceğimizi ileri sürmektedir. Buradan hareketle onun şüpheciliği, yıkıcı, her şeyi reddeden bir anlayıştan ziyade, yapıcı bir şüphecilik olarak algılanmalıdır.⁴⁴

Pierre Gassendi için skolastik düşünce felsefenin gelişmesini ve o dönem için felsefe yapılmasını dahi engellemiştir. Akademinin yerini dogmatik okulların alması tam anlamıyla felsefe yapanların felsefe çalışanların da çalışmalarının bozulmasına yol açmıştır. Pierre Gassendi bu anlamda bozulan yok edilmeye çalışılan bu eski academia felsefesini geri getirmeye çalışması anlamında önemlidir. Bu anlamda ona yapıcı şüpheci denilebilir. Ona göre varlıkların özleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşamasak da görünüşler tarafından elde edilen bilgiler sayesinde ve kişilerin yaşadıklarından yola çıkarak bir takım olası bilgilere sahip olmak mümkündür. Ayrıca Pierre Gassendi'ye göre gereğine uyularak yapıldığı takdirde akademik şüphecilik en gerçek ve en güvenilir felsefe okulu olabilirdi.⁴⁵

⁴⁴ Richards H. Popkin, Şüphecilik
<https://www.britannica.com/topic/skepticism/The-17th-century>.

⁴⁵ Jose R. Maia Neto, *Academic Skepticism in Seventeenth-Century French Philosophy* (Switzerland: Springer International Publishing, 2014), 45-59.

17. yy şüpheciliğinde sistemsel anlamda şüphecilik düşünüldüğünde akla doğal olarak Descartes gelmektedir. Çünkü Descartes, şüpheciliği doğru bilgiye ulaşmak için bir araç olarak görmüş ve kendi dönemine kadar var olagelen tüm bilgilerden şüphe etmiştir. Bu anlamda Descartes şüpheciliği önemlidir.

Bu tezin ikinci bölümünde Descartes şüpheciliği kapsamlı olarak ele alınacağı için burada belirli noktalara değinilip sonrasında detaylara inilecektir.

Descartes, felsefi sisteminde önceki dönemlerde inanılmış olan ve doğru olarak nitelendirilen bilgilerden onların hatalı olduğunu düşündüğü için şüphe etmiştir. Hatta matematiğe bile şüpheyle yaklaşmıştır.⁴⁶

Descartes, kişilerin doğru diye kabul ettikleri bilgilerin büyük çoğunluğunu duyular yoluyla edindiklerini söylemektedir. Ona göre duyular insanı yanıltabilmektedir. Örneğin, uzaktan bakılınca yuvarlak olan pek çok yapı yakına gidince köşeli olarak görülmüştür. Descartes buna bizzat şahit olduğunu söylemektedir. Bunun için Descartes'a göre dışarıdan edindiğimiz duyular vasıtasıyla gelen bilgilerden şüphe duymamız gayet doğaldır.⁴⁷

Özetlemek gerekirse Descartes felsefesinde, bilimsel ilkelerden yola çıkılsa bile metafizik konularda duyuların yanıltıcılığı çok aşikar olduğu için insan kendini ister istemez bir şüphe içerisinde bulmaktadır. Bu ise kişiye bildiğini sandığı şeylerin ne kadar doğru olduğunu sorgulatmaya başlamaktadır. İşte Descartes, şüpheyi bir yöntem olarak kabul etmesini böyle dile getirmektedir.

1.4. 18.Yüzyılda Şüphecilik

18. yy şüpheciliği denilince akla David Hume ve Kant gelmektedir. Hume için şüphe, Descartes'ın aksine bir yöntem ya da araç değildir. Hume'da şüphecilik, bilgi edinme sürecinin sonucunda ortaya çıkmaktadır ya da farklı bir deyişle Hume için şüphe bir deneyimdir.

Hume'a göre insanların doğalarında bazı şeylere alışkın olmak durumu vardır. Öyle ki insanlar her sabah güneşin doğduğuna şahit oldukları için onun her gün yeniden doğacağına inanmaktadır. Çünkü bu duruma alışmışlardır. İşte Hume için şüphe bu

⁴⁶ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, çev. Aycan Özüpek (Ankara: Yason Yayınları, 2016), 31.

⁴⁷ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1967), 122.

durumda kendisini ortaya çıkarmaktadır. Biz her gün güneş doğuyor diye yarın da kesin doğacaktır, diyemeyiz.⁴⁸ Bu anlamda alışkanlıklarımız sonucunda sahip olduğumuzu sandığımız bilgilere güvenmemeliyiz. Çünkü onlarda içerisinde bir şüphe ya da bir “olmama, gerçekleşmeme” ihtimali taşımaktadır.

Hume için biz yeni bilgileri nedensellik bağı ve bir alışkanlık durumu neticesinde elde ediyorsak bunların aslında öyle olduğunu kesin olarak bilemeyiz, kanıtlayamayız. Biz onların sadece öyle olduğuna inanırız. Bu anlamda bizim yeni bilgiler öğrenmemiz hep şüpheli bir hale gelir ve biz her durumda her olayın gerçekleşmeme durumunu da göz önüne alıp ona göre davranmak zorundayızdır.

Bu tezde amaçlanan üçüncü bölümde tamamen Hume şüpheciliği ele alınacağı için burada bu konuya genel bir giriş yapılacaktır ve üçüncü bölümde de bu konuya daha geniş yer verilecektir. Bu bakımdan bu bölümde 18.yy’ın bir diğer önemli filozofu olan Kant’ın düşüncelerine değinmek yerinde olacaktır.

Kant, Hume’u okuduktan sonra onun kendisini adeta dogmatik bir uykudan uyandırdığını söylemektedir. Hume’un nedensellik eleştirisi ve şüpheciliğini inceledikten sonra Kant, felsefesine eleştirel çözümleme yöntemini getirmiştir. Kant’a göre, eğer deney varsa insanın bilgi sahibi olabilmesi imkanından bahsedebiliriz yani insanın bilgisi fenomenler alanıyla aynı belirlenimdedir. Deneyin olmadığı yerde, daha açık söylemek gerekirse duyu algılarımızın olmadığı bir noktada, anlamın karşılaşıcağı bir içerik söz konusu olmadığından dolayı gerçek bilgiden de bahsedemeyiz. Buna karşılık, deneyden gelmeyen fakat aklın kendisinden kaynaklanan birtakım bilgiler de mevcuttur ki Kant bunlara antinomiler adını vermektedir. O, fenomenlerden gelen bilgiyle geçerli doğru bilgiler arasında bir nokta belirlemiştir. Bunların haricinde kalan her türlü yargının da çelişkili olabileceğini savunarak bu anlamda bir şüpheli tavır ortaya koymuştur. Böylelikle Kant’ta metafizik bilgiler bilimsel bilgilerden ayrı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹

Kant özellikle “Saf Aklın Eleştirisinde” insan aklının sınırlı bir yapıda olması üzerinde durmaktadır. Kant için insan hayattaki araştırma, inceleme ve okumalarında aklının sınırlı bir yapıda olduğu gerçeğini asla unutmamalıdır.⁵⁰ Hiç şüphe yoktur ki bunu yani aklın sınırlı bir yapıda bulunduğu gerçeğini Kant’tan daha açık söyleyen

⁴⁸ Solmaz Zelyut Hünler, *Dört Adalı* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003), 88.

⁴⁹ A.Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi* (İstanbul: Asa Kitabevi, 2001), 213-215.

⁵⁰ Allen W. Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya (Ankara: Dost Kitabevi, 2009), 142.

başka düşünür de olmamıştır. Bu anlamda Kant, bu durumun bilincindeydi ve bazı şeylere şüpheyile yaklaşmak gerektiğinden de yavaş yavaş emin olmaktaydı. Özellikle kendinde şey daha açık olarak ise Tanrı'nın varlığının ispatı noktasında Kant, bunu ontolojik olarak gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği konusunda kendini bir şüphe durumu içerisinde bulmuştur.⁵¹

Anlaşılaçağı üzere Leibniz sonrası tamamen akli kurallara dayanan felsefe ve eserlere hayat vermesiyle tanınan Kant dahi yer yer kendisini şüphe kavramından kurtaramamıştır. Öyle ki ne kadar inkar edilirse edilsin, “bilgi problemi”yle uğraşan her düşünür kendini bu şüphecilik anlayışından soyutlayamamaktadır. Çünkü ancak birtakım şüpheler yerle bir edildikten sonra filozof ya da düşünür bilgi olarak kabul ettiğı kavrama ulaşabilir. Bunun böyle olması bir nevi bilgi konusunun doğasından kaynaklanmaktadır.

⁵¹ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğu –Batı Yayınları, 2007), 38.

İKİNCİ BÖLÜM

DESCARTES'IN METODİK ŞÜPHECİLİĞİ

2.1. Descartes'ın Hayatı ve Şüphecî Düşünce'deki Yeri:

Rene Descartes Fransa'da La Haye en Tourani'de 31 Mart 1596 yılında doğmuştur. Descartes daha 8 yaşındayken 4. Henri'nin himayesi altında olan Anjou'da bulunan Cizvit Koleji La Fleche'e yazdırılmıştır. Descartes bu okulda felsefe, mantık, klasik dil, bilim ve teknoloji ağırlıklı bir eğitim almıştır. O, burada 1612 yılına kadar eğitim almış ve sonrasında hukuk eğitimi almak üzere Poitiers Üniversitesi'ne gitmiştir. 1616 senesinde bu okulda hukuk derecesini alarak sonrasında ordu hizmetine girmek amacıyla Hollanda'ya gitmiştir. Aynı zamanda Descartes'ın daha öncelerden eserlerinden tanıdığı bilgin Beeckman ile tanışmasının (1618) onun matematik çalışmalarına ilgi duymasında etkili olduğu düşünülmektedir.⁵²

Descartes kışı geçirmek üzere Almanya'ya gidip Ulm yakınlarında bir yerde kalmaya başlamıştır ve 10-11 Kasım 1619 gecesinde üç rüya gördüğünü bildirmiştir. Bu rüyalarda geometri ve cebir arasında ilişki kuran analitik geometrinin kurallarının kendisine bildirildiğini ileri sürmüştür. Farklı bir deyişle, Descartes matematiği araştırma yöntemi kılan düşünsel ilhamın kendisine rüya aracılığıyla sunulduğunu bildirmektedir.⁵³

Descartes 1620 yılında tekrar Fransa'ya dönmüştür. Burada pek çok düşün ve bilim insanıyla bir araya gelmiştir. Hatta burada 1626-1627 yıllarında bir gözlük ustası olan Ferrier'den mercek yapımını öğrenmiştir. Buradan Descartes'ın hem kuramsal hem

⁵² Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş* (İstanbul: Kuram Yayınları, 1980), 46.

⁵³ Descartes, *Hakikatin Araştırılması ve Dünya ya da Doğa Üzerine Deneme*, çev. Atakan Altınörs (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011), 69-70.

de uygulamalı bilgilere ilgi duyduğu çıkarımını yapmaktayız. Descartes 1628 yılında tekrar kimsenin kendisini rahatsız etmeyeceği ve çalışmalarını rahatlıkla sürdüreceği bir ortam olarak tanımladığı Hollanda'ya dönmüştür. Descartes Hollanda'ya olan bu ilgisini kendi tabiriyle orada “düşlerini bozacak” etkenlerin olmaması ve rahatlıkla çalışabildiği şeklinde dile getirmektedir.⁵⁴ Çünkü Descartes genellikle düşüncelerini geliştirebilmek amacıyla sessiz, sakin, kimsenin kendisini rahatsız etmeyeceği yerleri tercih etmekteydi. Bir nevi bir inziva halinde çalışarak görüşler ve savlar ileri sürerek düşün eserlerini yaratabilmekteydi.

1633 senesine girildiğinde Descartes uzun zamandır üzerinde çalıştığı “Dünya ya da Işık Üzerine” isimli eserini bitirmiştir. Ancak benzer zamanda ünlü fizikçi Galileo Galilei'nin Dialogo Sopra i due Massimi Sistemi del Mondo, Ptolemaico e Copernicano (İki Büyük Dünya Sistemi üzerine Diyalog, 1632) isimli eserinin engizisyon mahkemesine şikayet edildiğini öğrenmiştir ve aynı durumun kendi eserinin başına da geleceğini düşündüğü için eserini yayımlamaktan vazgeçmiştir.⁵⁵

Belirtilmeye çalışıldığı gibi Descartes felsefe ve bilim alanındaki çalışmalarını daha çok Hollanda'da sürdürmüştür ve 1649 yılına gelindiğinde artık tanınan biri haline gelmiştir. Bundan sonra İsveç Kraliçesi tarafından Stockholm'e davet edilmiştir. Descartes Kraliçe'nin bu davetini kabul ederek kendisine felsefe dersleri vermek üzere İsveç'e gitmiştir (1649). Fakat İsveç'in soğuk havasına çok fazlaca alışamamış ve kısa süre sonra sağlığı bozulmuştur. Descartes'ın yeniden iyileşmesi için birçok müdahale yapılmıştır, fakat sonuç alınamamıştır. Descartes Stockholm'e geldikten beş ay sonra iyice kötüleşmiş ve 11 Şubat 1650 yılında hayatını kaybetmiştir.⁵⁶

Descartes pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan hakikat, bilgi ve şüphe konularını işleyen eserlere teze kaynaklık etmesi anlamında kısaca değinilecektir.

“Aklın Yönetimi İçin Kurallar” isimli eserinde Descartes, aklı her konuda doğru bilgilere ulaşmak için kullandığı bir araç olarak ele almaktadır. (1628) Bunu gerçekleştirmek için eserinde yirmi bir kuraldan bahseden Descartes'a göre bilim kesin

⁵⁴ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, 48.

⁵⁵ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984), 101.

⁵⁶ Adam, *Descartes Hayatı ve Eserleri*, 58.

ve net bilgilerden oluşmak zorundadır. Biz böyle bir bilgiyi ise ancak ve ancak aklımızı kullanarak hiçbir konuda şüphe götürmeyen konulara ulaşarak elde edebiliriz.⁵⁷

Descartes'ın bir diğer eseri ise düşün tarihinde çok bilinen “Yöntem Üzerine Konuşma” (1637) isimli yapıtıdır. Bu kitapta en çok dikkat çeken şey, doğru bilgi elde etmeye ve yanlış, hatayı engellemeye verilen önemdir. Descartes bu yapıtta bunun üzerinde çok durmuştur ve bunun içinde bir metot geliştirdiğini ileri sürmektedir. Descartes buradaki amacının insanlara akıllarını doğru kullanmak için bir ders vermek olmadığını dile getirmektedir ve bu noktada yanlış anlaşılma istememektedir. Aksine o, sırf kendi aklını nasıl kullanmaya çalıştığını insanlara anlatmak için bu eseri yazdığından bahsetmektedir.⁵⁸

“İlk Felsefe Üzerine Düşünceler” (1641) isimli eserde Descartes ruh ile beden arasındaki ayırmadan bahseder. Akabinde ise insanın temelinden emin olmadığı her türlü şeye şüpheyle yaklaşması gerektiğini belirtir. O, yine burada her şeye neden şüpheyle yaklaşmamız gerektiği konusunda fikirler ileri sürmektedir.⁵⁹

“Felsefe'nin İlkeleri” isimli yapıtı ise bilginin kaynağının akıldan geldiğini ifade eden eseridir (1644). Bu eser aynı zamanda onun felsefe anlayışının temelini yansıtmaya özelliği taşımaktadır. Bu kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm İnsan Bilgisinin İlkeleri, ikinci bölüm ise Özdeksel Şeylerin İlkeleri olarak isimlendirilmiştir. Descartes bu eserde bilgide kesinlik problemini işlemektedir. O, bu eserinde gerçek bilgiye erişmeye çalışan bir kişinin, hayatında bir kerecik bile olsa sahip olduğu tüm bilgilerden şüphe etmesi gerektiğinden bahsetmektedir.⁶⁰

Tabiat Işığı ile Hakikati Arama (1691) isimli eseri de Descartes'ın dikkat çeken eserlerinden biridir. Bu eser bir deneme şeklinde ele alınmıştır ve hakikate, akli nasıl kullanarak ulaşabiliriz sorusu üzerinde durmaktadır. Ona göre tabiat ışığı sayesinde herhangi bir insan din ve felsefeye gereksinim duymadan en sırlı bilimlerin

⁵⁷ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Engin Sunar (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 10.

⁵⁸ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Murat Erşen (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 10.

⁵⁹ Adam, *Descartes Hayatı ve Eserleri*, 67-75.

⁶⁰ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 67.

derinliklerine ulaşabilir. Descartes bunun gibi tabiatın saf ışığını tanımlayarak eserine devam etmektedir.⁶¹

Descartes'ın daha bunlar gibi ele aldığı bilim üzerine yazılmış pek çok eseri bulunmaktadır. Descartes gerek felsefe üzerine gerekse bilim üzerine ele aldığı eserlerde çoğunlukla yöntem problemine ağırlık vermektedir. Çünkü onun için tüm alanlarda doğru ve geçerli bilgilere ulaşabilmemiz için bir yöntem dahilinde hareket etmemiz gerekmektedir. Biz ancak bu şekilde sistemli ve belirli kurallar çerçevesinde elde edilen bilgilerin geçerliliğinden bahsedebiliriz.

Descartes gerek kendine kadar gelen gerekse kendi içinde bulunduğu dönemde etrafta pek çok yanlış bilginin dolaştığının farkındadır. Descartes'a göre tüm bu yanlış bilgilerin sebebi insan aklının yapısı ya da yanlış çalışıyor oluşu değildir. Çünkü ona göre akıl, dünya üzerinde bulunan tüm insanlara eşit olarak dağıtılmıştır.⁶² Descartes bu sistem üzerinde hareket etdiği için yanlışla sebep olan şeyin ne olduğunu kendisine sormaya devam etmektedir. Onun için insanların doğru bilgiye ulaşamamalarının esas sebebi bir yöntem ya da sistem dahilinde hareket ediyor olmamalarıdır. Çünkü sırf insan aklı doğru verileri elde etmek için yeterli bir şey değildir. Önemli olan onu doğru bir şekilde kullanabilmektir⁶³ ve Descartes için de aklı doğru şekilde düşünmeye yöneltecek sistemli bir yöntem olması zorunludur. Descartes bundan sonraki uğraşlarını bu doğru yöntemi bulabilmek adına ilerletmeye ve bir sonuca ulaştırmaya çalışmıştır.

Descartes yöntemini üzerine oturabileceği 4 kural belirlemiştir. Bunlar:

1) Apaçıklık Kuralı: Kuralın özü “öyle olduğu açıkça bilinmeyen hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek” tir.⁶⁴ Elbette ki burada karşımıza birtakım güç durumlar çıkmaktadır. Örneğin, öyle karmaşık durumlarla karşılaşabiliriz ki gerçekten de yanlış doğrudan ayırt edebilmek çok zor olabilir. Bunun için çok dikkatli olmamız gerekmektedir yani belirlenimlerimizi çok açık olan tespitler üzerinde yoğunlaştırabilirsek yanlış olasılığımız da çok çok az olacaktır. Öyle ki zihnimize apaçık olarak sunulan düşünceler doğrudur.⁶⁵

⁶¹ Descartes, *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama*, çev. Sanem Sollers (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 29.

⁶² Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 31.

⁶³ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 31.

⁶⁴ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 48.

⁶⁵ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 92.

Şu durumda bizim apaçıklık dediğimiz şey, “doğruluğu zihne doğrudan doğruya verilmiş olan, yani doğru olduğunu göstermek için zihnin herhangi bir ek işleme gereksinim duymadığı bir niteliktir.”⁶⁶

Descartes için akıl doğrudan doğruya kesin bilgilere ulaşamamaktadır. Akıl açık ve seçik olan durumlarla karşılaştığında otomatik olarak sezîş durumu ortaya çıkmaktadır. Çok açıktır ki insan sırf akıldan oluşmuş bir varlık değil bedeni ruhu ve tüm varlığıyla bir bütündür. Böyle olunca da ister istemez durumlar karşısında çoğu zaman yanılgıya düşmek durumunda da kalabilmektedir.⁶⁷ İşte insan bu yanılgılara düşmemek adına yöneleceği konuya ya da çıkarsama yapacağı olaya öncelikle bir şüpheyile temkinli yaklaşmak durumundadır. Tabi ki bu da her zaman çok kolay olmamaktadır.

Descartes’a göre insanlar dış dünyadan gelen verileri duyularına dayanarak elde etmektedir. Oysaki duyular bizi bazı zamanlar aldatabilmektedirler.⁶⁸ Durum böyle olduğu için, bizi bir defa da olsa aldatan duyular her zaman da aldatıyor olabilir sorusu insanın aklına takılmaktadır. İnsan kendini bu konuda artık çok tedirgin hissetmektedir. Bu durumda da insan dışında var olan dış gerçeklik artık bizim için şüpheli bir hal alabilir.⁶⁹ Descartes gerçeklik anlamında şüpheyile bu şekilde bir kapı aralamış olmaktadır.

Descartes’ın şüpheciliği sırf bilgi konusunda ele aldığı bir durum değildir. O, şüpheci yapısını o kadar ileri götürür ki en sonunda Tanrı’nın varlığından bile şüphe duyar. Ona göre herhangi bir konuda bizim aldanmamıza sebep olan Tanrı aynı zamanda neden bizi aldatmıyor olmasın ki? Eğer ki Tanrı istediği her şeyi yapabiliyor ise gayet de bizim aldanmamıza vesile olabilir ve bunu bir kere yapıyor olması her zaman da yapabileceği anlamına gelir ve biz artık bunun ne zaman gerçek olduğunu ne zaman da gerçek olmadığını asla bilemeyiz. Bu durumda da Tanrı’nın varlığı da artık şüpheli bir hal alır.⁷⁰ Hatta Descartes şüpheci tavrını o kadar ileri götürür ki rüya haliyle rüya dışı zamanın bile belirsiz olabileceği noktasına gelir. Belki de bizler şu an bile rüyadayız ve belki bir müddet sonra uyanacağız. Fakat o zamanın ne zaman olduğunu bilemeyiz ancak o vaktin hiç gelmeyecek olduğu konusunda da bir kesinlik ileri

⁶⁶ Olivier Lacombe, *Descartes*, çev. Mehmet Karasan (Ankara: İdeal Yayıncılık, 1943), 24.

⁶⁷ Lacombe, *Descartes*, 25.

⁶⁸ Descartes, *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama*, 45.

⁶⁹ Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1998), 89-90.

⁷⁰ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 70.

süremeyiz. Descartes bu haklı çıkışını sonuna kadar savunarak sonunda hayattaki her şeye şüpheyle yaklaşılması gerektiğini ileri sürüp her şeyden şüphe duymaya başlamaktadır.⁷¹

Descartes şüphe konusunda bu kadar ileri gitmesine rağmen sonunda bir şey keşfettiğinin farkına varmaktadır. Fark ettiği bu şey ise şüphe duymakta olduğunun kesin ve apaçık bilgisidir. Descartes'a göre, onun bir şüphe sürecinde olduğu çok açıktır. Eğer ki sürekli olarak bir şeylerden şüphe duyuyor ise şüphe duyan olarak kendisinin varlığının gerçek olması da zorunludur. Öyle ki onun için ancak “varolan” biri şüphe duyabilir. Şayet var değilsek herhangi bir şüphe durumundan da bahsedemeyiz. İşte Descartes bu düşünceler akabinde “Düşünüyorum, öyleyse varım” hakikatine ulaşmıştır.⁷² Bu bilgi, şüphesinin artık son noktasında keşfettiği bir bilgi olması anlamında değerlidir.

Tüm bu çıkarımlardan sonra Descartes, varlığın özünün düşünmek olduğunu ileri sürmektedir. Düşünmek varlığın esasını oluşturuyorsa buradan yola çıkarak bir dış dünyanın olduğunun da kanıtlanmasının gerektiğini düşünmektedir. Onun için şayet dış dünya varsa onu oluşturan bir de eksiksiz tam bir varlığın olması gerekmektedir. Descartes bu noktada çok araştırmalar yapmış ve bunu çok önemseydiği olgular alanında bulamamıştır. Çünkü onun nezdinde olgular harika, mükemmel varlıklar değillerdir. Öyle olmadığı için mükemmel olan bir evren, eksik olan bir şeyden meydana gelemez. Tüm bu uğraşlarının sonunda Descartes, bu evreni yönetecek mükemmel bir yaratıcının, bir Tanrı'nın olması gerektiğinin farkına varmıştır. Sonuç itibarıyla Descartes bir şeyi biliyor olmanın ona şüpheyle yaklaşımdan daha değerli bir şey olduğunu fark etmiştir ve kendisinin eksiksiz tam bir varlık olmadığından hareket ederek böylesi mükemmel bir şeyi nasıl düşünebildiğini irdelemiş ve sonuçta bir dış dünyanın ve bunu yaratan bir Tanrı'nın varlığının doğruluğunu kabul etmiştir.⁷³

2) Analiz Kuralı: Descartes için bu kural da çok gerekliydi. Çünkü zihin zaman zaman karmaşık şeylerin bilgisinde problem yaşamaktaydı ve şüpheli bilgileri şüphesiz gibi saymamak için bu kuralın gerekliliğini ileri sürmekteydi.

⁷¹ Descartes, *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama*, 45.

⁷² Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 71.

⁷³ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 63.

Analiz incelenen herhangi bir şeyi çok daha doğru anlamlandırabilmek adına mümkün olduğu kadar çok parçaya ayırmak demektir.⁷⁴ Böylelikle ayrılan tüm parçalar teker teker ele alınarak zihnin bu konuda yanlışla düşmesi engellenmeye çalışılmış olmaktadır. Bu şekilde yapıldığında doğru yanlıştan kolaylıkla ayırt edilmiş olmaktadır. Bu sayede de doğru bilgiye ulaşmak daha kolay olmaktadır.

3) Sıra Kuralı: Bu kurala bilinenlerden bilinmeyenlere doğru gitmeyi esas almaktadır. Öyle ki bilinen ve daha basit ilkelerden karmaşıkların bilgisine doğru gidilirken düşünce ve zihin işlemlerimizi bir sıra ve düzende çok daha sistemli hareket ettirerek doğru sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır.⁷⁵

4) Sayış Kuralı: Bu kural bir nevi bir gözden geçirme kuralıdır. Öyle ki yöntemin doğru işleyebilmesi adına tüm adımları tekrar gözden geçirerek atlanılan ya da unutulmuş herhangi bir şeyin olup olmadığından emin olabilmek için zorunlu bir kuraldır.⁷⁶ Doğru bilgiye ulaşabilmemiz için bu sayış, kesintisiz ve devamlı olmak durumundadır.⁷⁷

Descartes böylelikle yani apaçıklık, analiz, sıra ve sayış olarak dört kurala bağladığı ve sezgi, çıkarım ve sayış temeli üzerine oturttuğu araştırma yöntemine uyarak doğadaki gerçek bilgilere ulaşabileceğini öne sürmektedir. Buradan hareketle onun asla bir amaç haline getirmediği “Düşünüyorum, o halde varım.” gerçeği de modern düşüncenin ortaya çıkmasına kaynaklık etmesi bağlamında çok değerlidir. Descartes, zamanındaki bireyin varlık karşısında sergilediği davranışların baskı altında olmuş olmasına rağmen yine de görüş ve fikirlerini felsefede dile getirmeyi gerçekleştirebilmiş bir düşünürdür.⁷⁸

Böylelikle Descartes’ın şüpheyi sırf bir amaç değil araç olarak görerek doğru bilgiye ulaşma konusunda zamanın sıkıntılı ortamına, engizisyon mahkemelerinin korkusuna rağmen bir yöntem ortaya koyma çabalarının başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Yöntemin illaki eksik ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Ama burada önemli olan, tüm olumsuz koşullar altında bile düşünceye ve felsefeye büyük önem

⁷⁴ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 48.

⁷⁵ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 49.

⁷⁶ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 49.

⁷⁷ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 29.

⁷⁸ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 25.

vermesi ve doğruya, doğru bilgiye ulaşma konusundaki azminin devamlılığını sağlayabilmesidir.

2.2.Descartes'ın Şüpheciliğinin Genel Özellikleri

Descartes'ın şüpheciliği kendisinin de ifade ettiği gibi aklın kullandığı bir sisteme dayanan yöntemli bir şüpheciliktir. Bu asla kişi inancına da yön veren varlıksal anlamda bir şüphe değildir. Çünkü Descartes, akla dayalı şüpheyle irademize yönelik şüphe arasında bir ayırım yapmaktadır. Kişi aklını kullandığı takdirde Tanrı'nın olup olmadığı noktasında şüphe duyabilir, bu gayet normaldir. Çünkü aklımız bir varlığı kanıtlayamadığı takdirde onu inkar edebilir veyahut varlığından şüphe duyabilir. Fakat tüm bunlara rağmen insan yine de bu varlığa inanabilir. Çünkü inanmak kişinin iradesine dayalı bir eylemdir. İnsan hem bir varlığa inanabilir ve aynı zamanda da onun varlığını kanıtlama gayreti içerisinde bulunabilir. Descartes için kişi zaten böyle davranmalıdır. Bu anlamda Descartes'ın Tanrı'nın varlığını inkar ettiği söylemleri doğru değildir. Descartes şüphecilik anlayışının başında bu ayrımı yaparak insanların kendisini haksız yere yargılamalarına engel olmaya çalışmıştır.⁷⁹ Bu anlamda Descartes'ın şüpheciliği gerçekliği elde edebilmek adına yapılan sistemli ve gelişmiş bir yöntemdir. Descartes, kimsenin gerçekliği konusunda tedirgin olmayacağı ve en ufak bir şüpheyne maruz kalmayacağı, herkes tarafından kabul edilebilecek bir gerçeklik arayışına girmektedir. Descartes şüpheciliğinin farklı bir özelliği daha vardır. Bu sistemli şüphecilik illaki bir düzey ve alan içinde ilerlemek zorundadır ve bu zorunluluk gereği de Tanrı da bu alan içinde yer almalıdır. Descartes bir yöntem olarak şüpheciliğini kullanırken bu durumu sonsuz bir şekilde ve sürekli bir ısrar dahilinde savunmamaktadır. Descartes için şüphe, bilgiye ulaşıldığı an son bulmaktadır. O, gereksiz ve saplantılı bir tarzda şüpheciliğinden taviz vermemek edasında değildir. Aksine onun sisteminde bilgi elde edildiği an şüphe de son bulmaktadır. Descartes ve ileri sürdüğü şüphecilik metot onu adeta çağının bilinci yapmıştır. Çünkü genelde Descartes denildiği zaman insanın aklına ilk olarak yaşadığı dönem gelmektedir. Descartes bu anlamda, yaşadığı dönemi ve çıkmazları günümüze başarılı bir şekilde yansıtabilmesi anlamında önemlidir. O, işe özellikle skolastik düşünceye tepki almakla

⁷⁹ Karl Jaspers, *Descartes ve Felsefe*, çev. Akın Kanat (İzmir: İlya Yayınevi, 2005), 24.

başlamıştır. Buradan hareketle de düşünce sisteminde ileri sürdüğü yöntem ve şüphecilik anlayışı bağlamında bunu başarabilmiştir. Tabi ki o dönemde bunu yapmaya çalışan tek düşünür Descartes değildir. Ama Descartes'ın aksine tüm diğer düşünürler bu konuda çok fazla başarı sağlayamamıştır.⁸⁰

2.2.1 Descartes'ın Kartezyen Şüphe Metodu

Belirtmekte fayda vardır ki Descartes ve onun oluşturmaya çalıştığı metot anlayışı kendinden öncekilerden apayrı bir özelliğe sahiptir. Öncelikle onun sisteminde ağırlığın yöntemde olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Onun için, içerik değil daha ziyade yöntem önemlidir yani onun esas konu olarak metodunu ele alması ve bu şekilde felsefesini oluşturmaya çalışması kendisini, kendinden önce gelen düşünürlerden ayıran noktadır.⁸¹ Şüphe metoduna geçilmeden önce Descartes'ta yöntem bilincinin nasıl oluştuğu konusuna değinmek faydalı olacaktır.

Descartes hem kendinden önceki çağlarda hem de kendi çağında düşünülüp söylenegelen şeylerin fazlalığından ve benzerliğinden artık bunalmıştı ve bunun değiştirilmesi gerektiği kanaatindeydi. Kendisine kadar gelen tüm sistemi irdelediğinde ve kendi yapmaya çalıştığı sistemle karşılaştırdığında doğru ve yanlış diye adlandırılan şeylerin gerçekten doğru bir şekilde ayrıştırılamadığını anlamıştır. Ona göre bu ayrım sağlam bir şekilde yapılamadığından çalışmalardan bir türlü sonuç alınamıyordu ve ilerleme sağlanamıyordu. Bu durumda da kişilerin kafaları bir muamma halinde, uygun neticeler bulmakta zorlanıyordu. Bundan hareketle Descartes, bir yöntem dahilinde hareket edilmediği sürece doğruya ulaşamayacağını düşünüyordu. Şayet ulaşılabilir olan şeyler olursa onlar da bir tesadüften ibaret olan şeyler olmuş olurdu. Bu durumda ise kesin denilen durum ya da bilgilere kanıt bulmak ve onları destekleyecek savlar ileri sürmek çok zor olurdu. Bunun için Descartes sağlam temelli bir felsefe kurmak için yapılacak ilk şeyin anlaşılır bir yöntem bulmak ve bunu kurallara idrakli bir şekilde uygulamak olduğu iddiasında bulunmaktadır. Ona göre kendisinden önce böyle bir çalışma bulunmamaktaydı ve kendisi ilk olarak böyle bir işe girişmekle yoluna başlamalıydı. O, ancak bu şekilde doğru bilgiye ulaşacağını düşünmekteydi.⁸²

⁸⁰ Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş* (İstanbul: Bulut Yayınları, 1999), 6-21.

⁸¹ Jaspers, *Descartes ve Felsefe*, 47.

⁸² Jaspers, *Descartes ve Felsefe*, 48.

Descartes, sisteminde kesinliği gerçekleştirecek olan en az iki kuralın olması gerektiğinden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi kesin olarak hiçbir şekilde şüphe içermeyen ilkelere dayanan, ikincisi ise tamamen bu ilk söylenene yaslanan ve onlar kadar net olan gerçeklerdir. Bahsettiğimiz ilk kuralla içgüdüsel kesinlik ortaya çıkmış olmaktadır. İkinci yolla ise bu içgüdüsel yoldan hareket edilerek tüm dengelime ulaşılmış olur. İşte Descartes'ın bu yönteminin ifadesi birbirini takip eden üç esas içerikle anlatılır;

a)İçgüdü anlamında düşünce de var olan şeyin açık ve belirli olmasını istiyorsak sırf anlamından anlamaya çalıştığımız bütün kavramları yok saymamız gerekmektedir. Çünkü anlama dayanarak ifade etmeye çalıştığımız içerikler sınırsız olan özel kavramların bir çeşit belirsizlik durumu içerisinde bulunmasına neden olmaktadırlar. Buna rağmen sadece “düşüncenin bizatihi kendisi” içgüdüyü kanıtlamamız durumunda bizi tüm gerçek durumları kapsayan bir belirlenmişlik noktasına vardi rmaktadır.

b)“Gerçek” dediğimiz kavramlar analitik yöntem esas alınınca veya da sentetik yol esas alınıp bunlardan farklı söylemler oluşturulunca oluşmaktadırlar. Buradan da biz şunu anlayabiliriz. Gerçek dediğimiz şeyler, hiçbir şeyden ayrı olmayan ve bir yerde bekleyip duran bir şey değildir ve de onlara rastgele ulaşılamaz. Aksine gerçeğin gerçek oluşu, analiz ve tüm dengelim kullanılarak ispat edilebilir.

c)Bilgi ancak düşünülerek düşünce de temellendirilerek oluşturulabilir. Bu durumda da tek bir bilgi olsa dahi bu bile bir yöntem ve bir bilim dahilinde evrenseli kapsayacak şekilde ortaya konulmalıdır. Kastettiğimiz bu bilim, bilgileri bir yöntem aracılığıyla herkesin anlayabileceği tarzda ortaya koymalıdır. Asla karmakarışık ve düzensiz bir yapıda ele alınmamalıdır. Bu durumda var olduğu düşünülecek olan şey yalnızca bir sistem içerisinde sınıflandırılarak değil, tersine bir yöntem dahilinde akılcı bir şekilde düşünülerek ifade edilmeye çalışılmalıdır. Biz ancak bunu başardığımız takdirde bilinmeyen tüm gizemlere bir kapı aralamayı becerebiliriz ve ifade edilen şeylerin gerçekliğini kanıtlayabiliriz.⁸³

Anlaşılacağı üzere Descartes bilgiyi açıklayabilmek için muhakkak bir yöntem e dayanarak ilerlenmesi gerektiği görüşündedir ve ancak bu şekilde hakikate varılabilir. Onun için bu yöntem ise şüphe metodudur.

⁸³ Jaspers, *Descartes ve Felsefe*, 52-53.

Herhangi bir şüphe metodu oluşturmaya çalışırken Descartes'ın amacı insanlara bir ders verme niyeti değildir. Tersine o ilk olarak kendi aklıyla hesaplama yapmaktadır. Bunu yaparken de zihnini nasıl kullandığı takdirde doğru, apaçık ve kesin bilgiye ulaşabileceğini sorgulamaktadır. Bu sorgulama esnasında ise “kesinlik” denilen kavrama nasıl bir anlam ithaf etmesi gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Burada kendine bir varış noktası olarak aldığı şey ise insanın aklının takılıp kaldığı belirsiz ve gereksiz şüphe dolu olan verilerin zihinden temizlenmesi gerektiğine olan inancıdır.⁸⁴ Buradan hareketle o, kesin verilere ulaşabilmek için dört temel ilke belirlemiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi, doğruluğundan net bir şekilde emin olmadığımız her şeyden uzak durmak ve aklımızı, ruhumuzu önyargılardan kurtararak bilgi elde etme sürecinde kesin hüküm verici tarzda hareket etmemeye dikkat etmektir.⁸⁵

Artık çok net bir şekilde anlaşılabileceği üzere, Descartes şüphe duyulmayan bir bilgiye ulaşabilmek için şüpheyi sadece bir yöntem, bir araç olarak kullanır. Onun yer yer “hyperbolik” şüphe diye de tabir ettiği şüphe yöntemi akılsal bir düşünme sürecini gerçekleştirmek için yapılmaktadır. Buradaki “hyperbolik şüphe” terimi “Meditasyonlar” adlı eserinde ifade edildiği gibi bu işle uğraşan kişinin ilk başlarda kendi şüphelerini çok gülünç bulmasından ileri gelmektedir. Descartes bu “hyperbolik” şüpheyi bir ara o kadar abartmıştır ki beden varlığı üzerinde bile bunu sorgulamıştır. Buradan yola çıkarak Descartes çok öncelere yani çocukluk yıllarımıza kadar giderek kesinliğinden emin olamadığımız her türlü bilgiden şüphe ederek sistemine yavaş yavaş başlangıç yapmaktadır. Buradan da diyebiliriz ki şüphe felsefede bir devrim niteliği kazanmaktadır.⁸⁶

Descartes bütün bilgilerin temeline yerleştirdiği şüpheyi kesin olmayan verilerin karşısına koyarak işe başlamaktadır. Ona göre ilimlerin hepsi şüpheye yer vermez ve apaçıktır. Fakat buna rağmen Descartes bu konuya bir sınır belirlemek istemektedir. Ona göre ilimlerin verdiği sonuçlar çok açıktır ve şüpheye gerek yoktur. Bundan dolayı bilimlerin üzerinde uğraşılmaya, kararlar verilmeye değerler. Descartes için herhangi bir bilgi çok küçük derecede bile şüpheye mahal veriyorsa o bilgilere dair kesin hükümlerde bulunmamız çok yanlıştır.⁸⁷

⁸⁴ Çiğdem Yıldızdöken, “Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol”, *Mavi Atlas Dergisi*, 5/1 (2007): 48.

⁸⁵ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 22.

⁸⁶ Descartes, *Metafizik Düşünce*, 6.

⁸⁷ Yıldızdöken, “Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol”, 50-51.

Descartes’la ilgili şunu söylememizde fayda vardır ki o şüpheyi bir metot olarak kullanırken bilmiş olduğu her şeyi yok saymamakta, yalnızca şüphe duyulan ve bütünüyle kesin olmayan verilere inanmak istememektedir. Onun amacı inandıklarımızı inkar etmek değil şüpheyi bir amaç olarak kullanmaktır. Şüpheyi kullanmak her şeyden vazgeçmek değil varlığın özüne dair bilgiyle bilen olarak özne arasına bir sınır çizmek demektir. Bu bir anlamda temkinli olmayı ve verileri akıl süzgecinden geçirerek ona göre bir tavır almayı gerektirmektedir. Descartes bunu yaparken bir nevi kendisiyle hesaplaşarak kesin olan şeyin ne olduğunu anlamaya çalışmaktadır.⁸⁸

Descartes yönteminde açıklıkla görülebileceği gibi şüphe sadece kesin bilgiyi elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Aslında Descartes şüphenin kullanılması gerekliliğini belirterek bilgiye en kısa zamanda ulaştıracak olan yolu belirlemeye çalışmaktadır. Hatta onun nezdinde kesin bilgi şöyle dile getirilmektedir: “İncelemek istediğimiz şeylere, ne başkalarının düşündüğünü ne de kendimizin sandığımızı değil, açık ve apaçık olarak görebildiğimizi yahut da şüphesiz bir dedüksiyon ile çıkarabildiğimizi aramak lazımdır; çünkü ilim başkaca elde edilemez.”⁸⁹

Burada aslında Descartes’ın demek istediği, herhangi bir şeyin kesin olduğuna karar vermemizi sağlayan şeyin basit bir his olmadığı, ancak onun bir çeşit akılsal sezgi olduğudur ki aklın bir takım verileri kullanarak, onlara dayanarak, dış dünyadan gelen verileri birleştirerek bilgilere ulaşabilmesindeki en son nokta akli sezgimiz sayesinde olmaktadır.

Esasında insan aklının yanlışla düşmesini sağlayan içgörü ve çıkarımdır. Sezgi denilen kavram Descartes için dikkatli ve her türlü yanlış bilgiden arınmış zihnin bir kavrayışıdır. Sözüünü ettiğimiz bu kavrayış hiçbir aracı olmadan zihnin direk kavramasıdır. Burada iç görüşle çıkarışın aynı anda ele alınmasının nedeni, belli bazı düşünce ya da şeylerin kendilerinin esasında çok açık olmamalarına rağmen böyle apaçık bilinen bilgilerin elde edilmesinde bir aracı görevi görmeleridir yani bu durumda bilgide kesinlik denilen şey, akılla denenmek ve karara bağlanmak durumundadır. Descartes için kesinlik denilen kavram ancak bilgiyi ve hakikati oluşturabilir. Bu anlamda da eğer biz bazı şeylerin kesinliğini öne sürebilsek aynı zamanda onların doğruluğundan da bahsetmiş oluruz. Tüm bunlardan sonra diyebiliriz ki Descartes’ın kullandığı metodik şüphe, onun inançlarını dayandırabileceği ilkeleri belirlemekle

⁸⁸ Yıldızdöken, “Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol”, 51.

⁸⁹ Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), 10.

uğraşmaz, aksine onların kesin ve açık olma veya olmama durumu üzerine de yoğunlaşır.⁹⁰

Bundan sonrasında Descartes'ın yönteminin tamamlayıcısı olduğunu düşündüğü şu kurallara da değinmekte fayda vardır. Descartes “Aklın Yönetimi İçin Kurallar” isimli eserinde şöyle söylemektedir:

İnceleyeceğim güçlükleri daha iyi çözmek için her birini mümkün olduğu ve gerektiği kadar bölümlere ayırmaktır.(...) En basit ve anlaşılması en kolay şeylerden başlayarak tıpkı merdivenden basmak basamak çıkar gibi, en bileşik şeylerin bilgisine yavaş yavaş yükselmek için –hatta doğal olarak birbirleri ardınca sıralanmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu varsayarak- düşüncelerini bir sıraya göre yürütmektir. (...) Hiçbir şeyi atlamadığından emin olmak için her yerde eksiksiz sayımlar ve genel kontroller yapmaktır.⁹¹

Burada Descartes'ın çok sistemli çalıştığını görmekteyiz. O, zihne gelen her veriyi önce teker teker inceleyerek basitleştirip anlamlandırarak sonrasında karmaşık verileri incelemeye geçerek her şeyi adım adım ama kendisinden emin ola ola ilerleyerek en sonunda sapasağlam şüphe götürmez veriler elde etmeye çalışmaktadır. Bunu sadece bir seferde böyle yapıp bırakmayarak tekrar tekrar geçtiği yolları gözden geçirerek yanlışlıkla atladığı veya anlamlandırırken hata yaptığı şeylerin olabileceğini de dikkate alarak sistemini ince ince dokumaya çalışmaktadır. Tüm bu titiz çalışmalar neticesinde ise doğruya ulaşabilmeyi hedeflemektedir.

Descartes çıktığı bu kesin bilgiye ulaşma yolunda kendinden öncekilerin aksine zor ve karışık olan şeyleri incelemekle işe koyulmaktadır. O, öncelikle her şeyi bir bütün olarak ele almaktadır. Sonrasında basit ve karışık, kolay ve zor olan verileri ayırarak bunlar üzerinde kafa yormaktadır. En sonunda ise saf bir sezikle doğru bilgiye ilerlemektedir. “Bütün metodun sırrı her şeyde en mutlak olanı görmektir.” diyerek çok açık ve net olan verilerin kesinliğinden ve bunun dışında kalan şeylerin göreceli kesin olmayan şeyler olduğunu ifade etmektedir yani bu durumda da göreceli olan şeylerin bile esasında mutlak olan bilgilere bağlı olduğunu söyleyebiliriz.⁹²

⁹⁰ Michael Lacewing, “Descartes and The Method of Doubt”, (Erişim Tarihi: 21.01.2014) <http://cw.routledge.com/textbooks/aleve/philosophy/deta/A2/descartes/descartes%20doubt.pdf>

⁹¹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 21-22.

⁹² Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 26.

“(…) ve bugüne kadar bilimlerde de hakikati aramış olanlar arasında yalnızca matematikçilerin bazı kanıtlamalar yani kesin ve apaçık bazı kanıtlar bulabildikleri şeylerden başlamam gerektiğinden şüphe etmiyordum. Bundan beklediğim biricik yarar, zihnimi hakikatlerle beslemeye ve yanlış kanılarla yetinmemeye alıştırmaktı.”⁹³

Bu sözden yola çıkarak Descartes’ın evrensel bir yöntem oluşturulması konusunda matematiği kendisine örnek aldığını söyleyebiliriz. Descartes için matematik kendi içinde nasıl tüm bilinmeyenleri çözüyorsa aynı şekilde normal hayatta da matematik ve onun kurallarından faydalanılabilir. O, yeryüzünde bulunan tüm varlıkların matematik sayesinde bilinebileceğini, anlaşılabilirliğini düşünmektedir.⁹⁴ Descartes’ın yaşadığı dönem matematik biliminin kendisini iyice kanıtladığı bir dönemdi ve o da o zamanındaki gelişmelerden çok etkilenmiş ve matematiğe hayranlık duymuştur. O, hayranlık da oluşturmaya çalıştığı sistemde etkilerini açık açık hissettirmeye başlamıştır. Bundan sonrasında Descartes matematiği doğrulara ulaştıran ve aklın kurallarını belirleyen bir araç olarak görmüştür. O artık matematiği duyular yoluyla gelen ve insanı yanıltan tüm bilgileri alt edebilecek bir yöntem olarak kullanmak gerektiğini söylemektedir. Çünkü onun nezdinde matematik yoluyla dünya bütünsel olarak algılanabilir. Öyle ki matematiğin yaptığı akılsal ve bütünlükçü bakmaya yardımcı olmaktır. Fakat Descartes’ın matematik fizikçilerinin kullanımlarının aksine yaptığı şey “niçin”den daha ziyade “nasıl” sorusunun ele alındığı ve sırf açık ve seçik olanı ele alarak aynı şekilde devam eden bir sistemin içerik ve kabul oranını belirleyebilmek olmuştur.⁹⁵

Descartes’ın kullanmamızı tavsiye ettiği yöntem, matematik bilimini kullanarak doğadaki ilke ve kuralları çözümleyerek doğru ve hakiki bilgilere ulaşmaktır. Burada bir nevi algı ve duyularımız matematikleşmektedir. Bu ise aslında dünyanın sayılar ve ölçülebilen şeylerle oluştuğunu ve bu ölçümü çözmeyi başardığımız takdirde dünyayı anlayabileceğimiz anlamına gelmektedir.⁹⁶

Matematiğin mutlak kesinlik denilen şeye ulaşabildiği görülmektedir. Bu durumda da Descartes onu duyuların ve aklın yanılsamalarının oluşturduğu hatalı bilgileri yok sayarak açık ve basit doğrulara ulaştıran bir bilim olarak kabul

⁹³ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 22.

⁹⁴ Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, çev. Mustafa Armağan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 58-59.

⁹⁵ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 42.

⁹⁶ Yıldızdöken, “Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol”, 54.

etmektedir.⁹⁷ Burada Descartes, matematiği kişiyi tüm önyargı ve hatalardan kurtararak evrensel bilgiye ulaştıran bir araç olarak görmektedir. Buradan yola çıkarak da felsefeyi ve doğru hakikat yollarını matematik kuralları ve sisteminden yola çıkarak bulmayı hedeflemektedir.

2.2.2 Kötü Cin Hipotezi

Descartes “Meditasyonlar” adlı yapıtında altı adet meditasyondan bahsetmektedir ve bunlar içerisinde ilk meditasyon bu “Kötü Cin Hipotezini” ele almaktadır.

Descartes gençlik yıllarını geride bırakıp artık olgun yaşlarına doğru ilerlediğinde ve gerisine şöyle bir baktığında aslında yanlış olan ve doğru olarak ele aldığı çok fazla şeyin olduğunu fark etmiştir. Bu şeylerin çok oluşu, bunlar üzerine yapılandırmaya çalıştığı şeylerin de aslında ne kadar şüpheli olduğu fikrini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu durum ona artık bir bilimde sağlam ve şüphe götürmez gerçekliklere ulaşabilmesi için bir kerecik de olsa hayatında bulunan her şeye şüphe ile yaklaşması gerektiği fikrini kazandırmıştır. Descartes zihninin ve algısının kendisine apaçık doğru ve kesin olan şeylere bile yanlışlığı çok bariz olan şeyler kadar şüpheyle yaklaşması gerektiğini söylediğini dile getiriyor. Bu durumda da tüm bu fikirlerden kurtulmak için hepsine şüpheli bir neden bulması gerekmektedir. Böyle bir işe girerse de hepsine ayrı ayrı bir sebep bulmak zorunda kalacaktır ve bu da çok uzun bir zaman alacaktır. Bunun içinde Descartes temeli sağlam olmayan bir binanın elbet yıkılacağı örneğini vermektedir. Şöyle ki sağlam olmayan bir temel üzerine ne koyarsanız koyun çökecek ve bir yapı ortaya çıkamayacaktır. Bunun gibi şüphe konusunda da şüphesine neden olan her şeyin üzerine gitmesinin gerekli olduğunu düşünmektedir. Descartes şüphe konusunda duyular aracılığıyla gelen verilerin güvenilirliğinden hep bahsetmiştir. Öyle ki genel olarak insanlar bilgilerinin hepsini duyular vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Ancak duyular insanı bazen aldatabilmektedir. Aklın ve zihnin söylediği şeyse bizi bir defa yanıltan bir şeye bir daha hiç güvenmememiz gerektiğidir. Ama burada yine biraz düşünmek gerekmektedir. Duyular bizi aldatabilmektedir ama yine de duyular yoluyla edindiğimiz ama doğruluklarından şüphe etmememiz gereken o kadar çok şey vardır ki

⁹⁷ Richard Tornas, *Batı Düşüncesi Tarihi 2*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011), 83.

bu durum insanı adeta bir paradoksa sokmaktadır. Çünkü şu an bu deftere bir şeyler yazıyor olduğum ya da bu kitaplardan bir şeyler okuyor olduğum çok açık ve nettir. Bunların doğruluğundan şüphe etmek gereksiz olur. Çünkü şu an bunları yapıyor olduğumu yanlışlayacak bir zihin ya da kanıt yoktur. Bunun gibi rüya ve gerçeklik arasındaki ilişki de Descartes'ı çok düşündürmektedir. Öyle ki her gece uyuruz ve çoğu zaman rüya görürüz. Rüya gördüğümüz şeyler o kadar gerçekçidir ki yanlışlığını kanıtlamak çok zor gibidir. Mesela rüyamda bir şömine başında oturur, ara ara ateşin alevle dansını seyrederek, ara ara da elimdeki kitabı okurum. Bu, rüyamda bana o kadar gerçek gibi yaşattırılır ki gerçekte aslında yatağında uyuyor olduğum halde birden uyandığımda hangisi rüya hangisi gerçek ayırt etmekte çok zorlanırım. Çünkü maalesef rüyayı gerçekten, gerçeği rüyadan ayırt etmemi sağlayacak çok bariz şeyler yoktur. Ama şu gerçeği de unutmamalıyız ki rüyada gördüğümüz şeyler, normal hayatta gerçekten var olan şeylere benzer özellikler taşımaktadır. İşte bundan ötürü aslında birleşik yapıda bulunan şeyleri içeren bilimlerin örneğin, gökbilim, doğa bilim vb. bilimlerin şüphe içerebileceklerini ifade edebiliriz. Buna karşılık doğada gerçekten olup olmadıkları ile çok fazla ilgilenmediğimiz en basit şeyleri içeren bilimlerin aritmetik, geometri vb. bilimlerinse daha çok kesin ve şüphe götürmez bir içeriğe sahip olduklarını söylersek doğru bir çıkarım yapmış oluruz. Çünkü biz uyuyor da olsak uyanık da olsak yani rüyamızda da gerçek hayatta da bir karenin dört, bir üçgenin üç kenarı vardır. Bunlar o kadar açık gerçektir ki kimse bu konuda şüpheli davranamaz. Tüm bunlara rağmen Descartes şunu anlamlandırmakta zorlanmaktadır. Bir yaratıcı, bir Tanrı'nın olduğu ve bu Tanrı'nın her şeye kadir olup gücünün yettiği doğrudur. Biz Tanrı'nın aslında gerçekte olmayan şeyleri, mesela şu an farkında olduğumuz etrafımızda bulunan tüm cisimleri, örneğin, şu an oturduğum sandalyeyi, üzerinde not yazdığım bu masayı, kafamı sağa çevirdiğimde gördüğüm bu dolabı, sola çevirdiğimde gördüğüm bu perdeleri bana öyle göstermek istediği için varmış gibi göstermiş olabilir mi? Belki Tanrı sırf ben bunları öyle algılamış hissedeyim diye öyle yansıttı. Belki de bunların hiçbirisi gerçekte var değil! Biz bunu nasıl ispatlayacağız? Öyle ki etrafımda gerçek olduğunu sanan ve aslında yanıltıyor olan o kadar çok insan tanıyorum ki tıpkı onlar gibi bende mi karenin veya üçgenin kenarını sayarken hata yapıyorum ya da yanıltıyorum? Ama Descartes için onun bir şekilde yanıltılmasını isteyen Tanrı olamaz. Çünkü Tanrı'nın iyi bir varlık olduğu ve insanları aldatmayacağı söylenmektedir. Bundan ötürü insanı bu

şekilde yanılan bir varlık olarak yaratmak Tanrı'nın iyiliğiyle örtüşmeyen bir şeydir. Bunun gibi insanın her zaman olmasa bile ara sıra yanılıyor olmasına müsaade etmesi bile ona atfedilen bu iyilik kavramına ters düşmektedir. Bununla birlikte tüm bunları açıklayabilmek yerine aslında Tanrı'nın hiç olmadığını söyleyecek ve buna inanacak çok fazla insan vardır. Ama Descartes bu insanlarla uğraşmanın kendisine çok fazla bir şey katmayacağını da farkındadır. O, ne kadar belirsizlik ne kadar çıkmaz yollar olsa da umudunu kaybetmeden doğruları bulması gerektiğinin farkındadır, çünkü aksi takdirde uykusuz gecelerine geri döneceğini bilmektedir.⁹⁸

Tanrı ve ona atfedilen tüm iyi ve güzel kavramlardan sonra Tanrı'nın insanı kandırmayacağına artık tamamen inanan Descartes bundan sonrasında kendisini kandırmaya çalışanın kötü ve art niyetli ve bununla birlikte çok akıllı kötü bir cin olabileceği ihtimalini ortaya atar ve şöyle der:

Böylece var sayacağım ki her şeyden iyi ve gerçekliğin egemen kaynağı olan Tanrı değil ama güçlü ve aldatıcı olduğu denli de kötü olan bir cin bütün enerjisini beni aldatmada kullanmış olsun; inanacağım ki gökler, yeryüzü, renkler, betiler, ses ve tüm dışsal şeyler bu cinin benim saflığımı tuzağa düşürebilmek için kullandığı düş oyunlarından başka bir şey olmasın; ne ellerimin, ne gözlerimin, ne tenimin ve kanımın, ne de herhangi bir duyumun olmadığını ama bunları yalnızca imgelediğimi düşüneceğim; kesinlikle bu meditasyonda kalacağım ve eğer bu yolla herhangi bir gerçekliğin bilgisine varamıyorsam en azından gücüm içinde olanı yapabilir, yargımı askıya alabilir ve sağlam bir kararla herhangi bir yanlış onaylamaktan ya da ne denli güçlü ve ne denli kurnaz olursa olsun bu baş yalancının üzerinde uygulayacağı herhangi bir etkiden kaçınabilirim.⁹⁹

Bu cin çok güçlü ve yetenekli olmuş olsun. Descartes kendi dışında kalan her şeyin birer düş olduğunu ve bu cinin de tüm her şeyi kullanarak kendisinin saf yapısını kandırmaya çalıştığını düşünür. Descartes bunlar esnasında kendisini de aslında hiçbir duyguya sahip olmayan, ama sanki tüm duyulara sahipmiş gibi davranan biri olarak

⁹⁸ Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 23-31.

⁹⁹ Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2013), 187.

kabul eder. Tüm bu olumsuz durumlarda bile asla ve asla kötü cinin oyununa kanmayıp hakikatin peşinden gideceğini ifade eder. Bunun çok zor olduğunu farkındadır ama yine de yılmaması gerektiğini biliyordur ve aksine içinde bulunduğu olumsuz durum onu aslında önceki yaşantısına geri çekmeye çalışsa da o ısrarla direnmeye çalışmaktadır. Bu haldeyken kendisini tıpkı rüyasında özgür olduğunu düşünen bir mahkuma benzetmektedir. Mahkum rüyasında özgürdür ve yaşadığı her anın tadını çıkarmaktadır ama bir an rüyada olduğunu ve uyuduğunu fark ettiğinde de asla uyanmak istemeyerek bile bile o yalancı rüyasına devam etmek istemektedir. İşte tıpkı bunun gibi Descartes da birden bire inandığı eski hatalarının peşine düştüğünden bahsetmektedir.¹⁰⁰ Bunun olmasını katiyen istememektedir çünkü çıktığı bu hakikat yolculuğunda artık geriye dönmek istememekte ve ileriye doğru yol alarak herkese ve her şeye rağmen hakikate ulaşmaya çalışmaktadır. Bu kötü cin onu ne kadar kandırmaya çalışırsa çalışsın bu onu sadece her şeye şüphe ile bakmaya yönlendirecek fakat asla ona kapılıp çıktığı bu yoldan geri dönmeyecektir.

2.2.3.Kap İçindeki Beyinler Argümanı

Bu argüman esasında Descartes'ın birinci meditasyonu benzer özellikler taşımaktadır. Ondan farkı, özünde dış dünyanın varlığı problemine değinmesi ve buna şüpheyle yaklaşılması gerektiğini belirtmesidir.

Bu argüman 1981 senesinde Amerikalı Hilary Putnam tarafından bir düşünce deneyi olarak ele alınıp geliştirilmiştir. Bu deneyi anlayabilmek adına pek çok kurgusal öykü kaleme alınmıştır. Bunlar arasında çok ilginç, bir o kadar da eğlenceli olan aşağıdaki öyküye değinerek argümana giriş yapılacaktır. Bu öykü John L. Pollock'un 1986 yılında yayınlanan kitabından alınmıştır.¹⁰¹

Soğuk bir çarşamba günü ofisimde oturmuş dışarıyı seyreliyordum. Birden telefon çaldı. Telefondaki yakın bir arkadaşımın eşiydi. Sesi çok endişeli ve korkmuş geliyordu. Hemen yaşadıklarını anlatmaya başladı. Eşiyle akşam evdeyken aniden kapıları kırılmış ve silahlı adamlar içeri girerek eşini zorla alıp götürmüş, kendisini ise bağlayarak yerde bırakmışlardı. Kadın zorla pencereye kadar gidebilmiş ve ambulansın

¹⁰⁰ Descartes, *Meditasyonlar*, 31-32.

¹⁰¹ Zekiye Kutlusoy, "Sanal Gerçeklik Bağlamında Septik Bir Tartışma; Kaplar İçindeki Beyinler", *Düşünce Dergisi*, 3/ 5 (2014): 7- 13.

numarasını almış, o numara sayesinde de eşine ulaşabileceğimizi söyleyerek adeta yardım etmem için bana yalvarıyordu. Ambulansın numarasından onun özel bir kliniğe ait olduğunu anlamıştım. Hemen oraya gittim, ancak üst düzey şekilde korumalı bir klinik olduğunu görünce de çok şaşırdım. Çok zorlansam da bir borudan tırmanarak açık bir pencereden içeri girdim. Girdiğim yer bir laboratuvar odasıydı ve yan taraftan sesler geliyordu. Kapı deliğinden baktığımda birkaç doktorun arkadaşımın başında beklediğini gördüm. İlginç olan şuydu ki arkadaşımın kafatası açılmış ve beyni bir kabın içine bırakılmıştı. Ben tam bunların şokunu yaşarken yakalandım ve beni de aynı odaya götürdüler. Orada sekreterimi gördüm. Sekreterim oradaki doktorların sinirbilim uzmanları olduğunu ve bedeninden çıkarılmış bir beynin canlı olarak kalabildiği bir ameliyat yaptıklarını anlattı. Bu durum tabi ki yasal değildi ancak onların yaptığı bunun mümkün olduğunu kanıtlamaktı. Arkadaşım ölmemişti sadece beyni bir bilgisayara bağlanmış ve bilgisayarla beyni arasındaki etkileşim çok muntazam çalıştığı için ona her şey normal geliyordu ve hatta şu an işe gitmek için hazırlanıyordu. Sekreterim arkadaşımın basit bir denek olduğunu ve hatta beni buraya getirmek için onu kullandıklarını belirtti. Bu esnada cerrahlar da başıma toplanmış bana tuhaf tuhaf bakıyorlardı. Artık iyice korkmaya başlamıştım. Beni izleyen sekreterim ise korkmamam gerektiğini arkadaşıma yapılan şeyin üç ay öncesinde bana zaten yapılmış olduğunu söyledi. Sonra ise hepsi çekip gittiler.

İşte asıl olay kurgu kahramanının serbest kalmasından sonra başlamakta ve kahramanımızın kafası iyiden iyiye karışmaktadır. Öyle ki sekreteri belki yalan söylüyor belki de açık bir şekilde doğruyu söylüyor olabilir. Şu durumda kurgu kahramanı gerçekten kap içinde bir beyin olup olmadığını bilemeyecektir. Çünkü bunu kendisine bildirebilecek deneyimleri her iki olasılıkta da net bir bilgi verememektedir.¹⁰²

Bu konuyla ilgili Stephan Law “Felsefe Dosyaları” adlı kitabının “Dünyanın Sanal Olmadığını Nasıl Bilebilirim?” başlıklı bölümünde “Kavanozdaki bir beyin olmadığınızı nasıl bilebilirsiniz?” sorusuna:

“Hayır bilemezsiniz.” şeklinde cevap vermekte ve şöyle devam etmektedir: “Gördüğünüz dünyanın gerçek olduğuna inanabilirsiniz... Belki

¹⁰² Kutlusoy, “Sanal Gerçeklik Bağlamında Septik Bir Tartışma; Kaplar İçindeki Beyinler”, 7.

*gerçek olduğu doğrudur. Ama bunu bilemezsiniz. Bir şeyi bilmek için kesinlikle bir sebebiniz olmalı. Bu dünyanın sanal değil de gerçek bir dünya olduğuna inanmanız için hiçbir sebebiniz olamaz. Çünkü her şey sanal olsa bile aynı gözükecek.*¹⁰³

Bu şekilde düşündüğümüz takdirde de içinde bulunduğumuz dünyanın gerçek olup olmadığından gerçekten emin olamayız. “Bildığımız tek şey; önümüzde duran ellerimizin, elimizde tuttuğumuz kitabın, penceremizin önünde duran ağacın ve hatta Dünya gezegeninin sanal olabileceği.”¹⁰⁴ Tüm bunlardan hareketle kap içinde bir beyin olmadığımızı ispat etmedikçe ya da kap içinde bir beyin olduğumuz bilgisine ulaşamadıkça aslında dış dünyanın bilgisine de ulaşamayız ve dış dünya konusu şüpheli bir hal alır. Ayrıca esasında her şey de sanal bir gerçeklikten ibaret olabilir mi sorusu da aklımızı kurcalamaya başlar.

Anlaşılabacağı üzere kaplar içindeki beyinler tartışması esasında felsefi bir tartışmadır ve bizi dış dünyanın varlığı konusunda şüpheyne düşürmektedir. Bu anlamda da metafiziksel bir şüphe ortaya çıkmaktadır. Öyle ki eğer ben kap içinde bir beyin olup olmadığımı bilemiyorsa artık bu bilgi dışında kalan her şey hatta dış dünyanın varlığı bile şüpheli bir hal alır noktasına gelmiş oluruz. Bundan sonrasındaysa artık yapılması gereken dış dünyayla ilgili herhangi bir hükümde bulunmamak ve yargılarımızı askıya almaktır.¹⁰⁵ Görüldüğü gibi kurgu hem eğlenceli hem de başarılıdır ve insanı felsefi bir şüpheyne sürüklemekte ve bu anlamda felsefi bir argüman olarak da değerlendirilmektedir.

2.2.4 Cogito Ergo Sum

Descartes felsefenin de matematik gibi açık olması için pek çok şeyden şüphe duyarak sağlam yollar ve temeller arama girişiminde bulunmaktaydı. Kendisine temel olarak aldığı bu nokta ise “cogito ergo sum” olmaktadır.¹⁰⁶

Hakikati arayanın, hayatında bir defa bütün şeylerden gücü yettiği kadar şüphe etmesi gerekir. Bunun için kendilerinden şüphe edilebilen bütün şeylere yanlış gözüyle bakmak da faydalı olur ve yine bize eskiden pek doğru görünen

¹⁰³ Stephen Law, *Felsefe Dosyaları*, çev. Nüket Kantürk (İstanbul: Popcore Yayınları, 2008), 45.

¹⁰⁴ Law, *Felsefe Dosyaları*, 45.

¹⁰⁵ Kutlusoy, “Sanal Gerçeklik Bağlamında Septik Bir Tartışma; Kaplar İçindeki Beyinler”, 9.

¹⁰⁶ Yıldızdöken, “Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol”, 55.

*bütün şeylerde, hatta kendiliklerinden oldukça aşikâr olmalarına rağmen, matematiğin ispat ve ilkelerinden dahi birçok kimseler bu konular üzerine muhakeme yürütürken aldanmış oldukları için şüphe edeceği.*¹⁰⁷

“Geometrinin en basit konuları üzerinde bile muhakeme yürütürken yanılan ve yanlış muhakemeler yapan kimseler bulunduğu için, herkes gibi benim de aldanacağıma hükmederek eskiden ispat olarak kabul ettiğim bütün kanıtları yanlış diye atıyordum.”¹⁰⁸

Tüm bu ifadeleri belirttikten sonra artık Descartes, geometri ve matematik de dahil olmak üzere her şeyden şüphe etmeye başlamıştır. Bu şüphe durumu o kadar ilerlemiştir ki artık sadece şüphe ettiğinden şüphe etmeme durumuyla baş başa kalmıştır ve şüphe etme eyleminin bir nevi düşünme olduğunu fark etmiştir. Şu durumda da düşünüyor olduğu durumdan asla şüphe etmez. Buradan da direkt olarak ilk temel bilgi olarak ele aldığı ünlü “cogito ergo sum” (Düşünüyorum, öyleyse varım) ifadesine ulaşır. Descartes bu söylemi en uç şüphecilerin bile çürütmeye gücünün yetemeyeceğini düşünerek bunu felsefesinin temel ilkesi olarak kullanmaya karar vermiştir.¹⁰⁹ Descartes bu görüş hakkında sözlerini şöyle devam ettirir: “Bu ilk ilkeyi “Ben –im”i, “Ben varım”ı, her söylediğimde veya zihnimde kavradığımda o, zorunlu olarak doğrudur.”¹¹⁰ Buradan yola çıkarak Descartes’ın varlığını bir nevi bir deneyime dayanarak kanıtladığını söyleyebiliriz. Bu durumda bizim bilinç diye adlandırdığımız kavram kendi var olma durumunu yaşayarak anlayabilmiş olmaktadır yani “ben varım” şeklinde. Peki, ben bunu ne zaman anlayabilmekteyim? Tabi ki düşünüyor olduğum müddetçe. Şu durumda da varlık dediğimiz şeyin aslında düşünmekle bir arada olmak zorunda olduğunu dile getirebiliriz. Öyle ki Descartes bu konuda şunları da dile getirmiştir: “Var olmasaydık, şüphe edemezdik; bu ise edindiğimiz ilk doğru bilgidir.”¹¹¹

Tüm bunlardan sonra Descartes’in düşünmeyle var olmayı birbirine bağlı iki zincir olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Öyle ki bunların birinin varlığı diğerine bağlıdır,

¹⁰⁷ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 27.

¹⁰⁸ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 40.

¹⁰⁹ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 35.

¹¹⁰ Ömer Naci Soykan, “Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes’ın “Intuition” Kavramının Yeri”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1/24 (1997): 12-19.

¹¹¹ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 78.

birinin olmaması durumunda diğeri de olmayacaktır. Düşünmek ve var olmak... Kişi ancak düşünüyor olduğunun bilincinde olduğu sürece var olduğunu da kavlıyor demektir. Bu durumda da felsefenin ana yapısını oluşturan düşünme eyleminin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha anlamış bulunmaktayız. Yalnız burada belirtmekte fayda vardır ki bu “düşünüyorum, öyleyse varım” ifadesindeki düşünmek ve var olmak ikilisi arasındaki ilişki asla basit bir mantık çıkarım ilişkisi değildir. Descartes sadece felsefi yöntemini bu temel üzerine kurarak bundan sonraki söylem ve eylemlerini bu temel üzerinde inşa etmeye devam edecektir.

Descartes’ın “cogito”su sezgi ile anlaşılabilen ilk ve tek, aynı zamanda da zorunlu bir gerçektir. Bu anlamda “cogito” bulunan ilk temel bilgi olmakla yetinmez, aynı zamanda bize gerçeğin ölçütünü gösterir. Çünkü ilk gerçeklik dediğimiz bu şey, gayet açık ve seçik bir bilgidir.¹¹² Şu durumda da “Şu halde, açık ve seçik olarak tasavvur ettiğimiz her şey doğrudur”¹¹³ diyebiliriz.

Descartes tüm bu şüphe metodunu kullanarak artık düşünüyor olduğu ve bu sayede var olduğu gerçeğine ulaşarak bunu ilk ve tek geçerli bilgi olarak ele almıştır. Burada biraz düşünecek olursak onun bir bilim temeli kurabilmek için kendisine sabit hareket noktası olarak “cogito”yu aldığını söyleyebiliriz.¹¹⁴ Bundan sonra Descartes, bu ilk bulduğu kesin bilgidен diğer bilgilere ulaşmanın yollarını arayacaktır. Bu anlamda da bir takım kurallar ileri sürecektir. Bunlardan konumuzla ilgili olanlar şunlardır:

Birinci Kural:

“İncelemelerimizin amacı, akla karşısına çıkan her şey hakkında doğru ve sağlam yargılara varan bir görüş kazandırmak olmalıdır.”¹¹⁵ Burada Descartes’ın anlatmak istediği herhangi bir problemle karşı karşıya kalmamız durumunda aklımıza pek çok olasılık ve durum gelmektedir. Burada bize düşen tüm bu olasılıklı durumlar içerisinde doğru ve temellendirmekte sıkıntıya düşmeyeceğimiz sonuçlara

¹¹² Ülker Öktem, “Descartes’ta Bilginin Kesinliği Problemi”, *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 40/1 (1999): 316.

¹¹³ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 36.

¹¹⁴ Öktem, “Descartes’ta Bilginin Kesinliği Problemi”, 317.

¹¹⁵ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Kadir Yılmaz (İstanbul: Divan Yayınları, 2013), 9.

odaklanmamız gereğidir. Gerçekte günlük hayatta da biz böyle durumlarla tabi ki karşılaşmaktayız. Herhangi bir konu hakkında bir karar vermemiz gerektiği durumda pek çok ihtimal ve varsayım üzerinde düşünürüz ve bize en mantıklı geleni tercih ederiz. Eğer ki tercihte bulunduğumuz şeyin birtakım sağlam dayanakları varsa doğruya yaklaşmışız demektir. Eğer ki temellendirebileceğimiz herhangi bir dayanağa yaslanmadan bir seçim yapmışsak işte o zaman hataya düşme payımız da çok daha fazladır. Descartes, döneminde bunun bilincinde olarak dikkatli olmak konusunda bizi uyarmaktadır. Kesinlikle ön yargılara takılmadan net ve sağlam düşüncelerle ilerlemek durumundayızdır.

Benzer durumlar normal hayatta da karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki insanların çoğunluğu birbirine az ya da çok benzeyen iki şeyle karşılaştıklarında birinde gördüğü bazı yetenek ve eğilimleri ya da bir takım özellikleri hemen diğerine de atfetmektedirler. Bu hal, birbirlerinden ayrı olan bilimler için de benzer şeylerin ele alınmasına yol açmaktadır. Öyle ki bilimlerin pek çoğu farklı alanlarla uğraşıyor olsalar da esasında aradıkları şey ortaktır, doğru! Söz gelimi gün ışığı... Gün ışığının üzerine doğup aydınlattığı şeyler türlü türdür ama kendisi yine gün ışığı olarak aynı ışıktır. Buradan hareketle herhangi bir durum karşısında bir inceleme içerisinde bulunmamız gerekiyorsa zihnimizi hiçbir şekilde kısıtlamamamız gerekmektedir. Öyle ki ne kadar çok alanda düşünmeye gayret edersek bu bizim için daha faydalı olur. Çünkü kendi aradığımız gerçeğe ulaşacağımız yol üzerinde farklı gerçekleri de keşfedebiliriz. Bunun için bilimlerin hepsini öğrenmeye çalışmanın, bunları ayrı ayrı öğrenmeye çalışmaktan daha kolay olduğu gösterilmiştir. Özetle, şeylerin gerçekliğini öğrenmeyi isteyen kişi, bütün bilimler birbiriyle bağlantılı olduğu için tek bir bilime yönelmemeli, hepsini birden incelemeye koyulmalıdır. Böyle yaptığı ve zihnini sınırlamadığı sürece de pek çok doğru bilgiye ulaşabilir olduğuna kendisi bile şaşıracaktır.¹¹⁶

İkinci Kural:

“Aklımızın sadece kesin ve şüphe götürmeyen bir bilgi edinebileceğini düşündüğümüz konularla meşgul olmamız gerekir.”¹¹⁷

¹¹⁶ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 10-11.

¹¹⁷ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 11.

Hiç şüphe yoktur ki her bilgi kesin ve de açık bir bilişe dayanmaktadır. Bu anlamda doğru olduğunu kesin olarak söyleyemediğimiz ve de doğruluğunu yanlış olma ihtimalinden tamamen ayıramadığımız hiçbir konuda çıkarımda bulunmamamız gerekmektedir. Bu kuralında ifade ettiği gibi kesin olduğundan emin olmadığımız her türlü iddiayı yok sayıyoruz ve sadece tam bir şekilde bilinen ve hiçbir şüpheye mahal vermeyen bilgilere güvenmemiz gerekmektedir. Şu da çok açıktır ki eğer gerçekten belirli hakikatlere ulaşmaya çalışıyorsak kolay ve basit görünen şeyleri es geçip zor konularla hiç durmadan cebelleşme gafletine düşmemeliyiz. Evet, bu gerçekten bir hatadır. Pek çok kişi zor konularla çok fazla vakit kaybederek çeşitli varsayımlar ileri sürüyorlar ve neticede bir doğruya ulaşamadıklarında da sadece tüm şüphelerine bir yenisini eklemiş oluyorlar. Buradan da yola çıkarak sadece aritmetik ve geometrinin insanları belirsizlik durumuna düşürmeden doğru yola götürebileceğini söyleyebiliriz. Çünkü bu bilimlerin tüm bilimler içerisinde en açık ve yalınlar olup kişileri doğru bilgiye ulaşmaları noktasında çok daha başarılı sonuçlara ulaştıracağı kesindir.¹¹⁸

Descartes'ın bu kuraldaki amacı, zihni gereksiz ve sonuç alınamayacak konularla boş yere yormamamız gerektiğini vurgulamasıdır. Eğer zihin nafi bir konuda boş yere düşünüp bir karar vermeye ve doğruyu bulmaya zorlanırsa ve sonuçta da bir bilgiye ulaşamazsa bu kişiyi daha çok yıpratır. Zaten şüphelerle dolu olan zihnine bir yenisini daha ekler ki bu da kişiyi doğrudan, iyice uzaklaştırır. Bunun gibi doğru olma ve hakikate ulaşma ihtimali yüksek olan konularla ve bilimlerle uğraşırsak herkes için en faydalı şeyi yapmış oluruz.

Üçüncü Kural:

*İncelemeyi düşündüğümüz konularda, araştırmalarımızın yönünü belirleyen ne başkalarının bu konudaki düşünceleri ne de kendi varsayımlarımız değil yalnızca açıkça sezebildiğimiz ya da kesin çıkarımlarda bulunabileceğimiz şeyler olmalıdır. Çünkü bilgiye başka bir yoldan ulaşmamız zaten mümkün değildir.*¹¹⁹

¹¹⁸ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 13-15.

¹¹⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 15.

Herhangi bir konuda bilgiye ulaşabilmek adına önceden bu konu hakkında çalışmalar yapmış düşünürlerin eserlerinden faydalanılabilir. Bunu yapmamızın amacı, hem önceki çalışmalardan faydalanmak, hem de onların eksikliklerini tespit ederek onlar üzerinde çalışma yapmayı planlamaktır. Ama bunu yaparken çok dikkatli olmamız gerekmektedir. Çünkü bazı düşünürler o kadar etkili cümleler ve savlar ileri sürebilmektedirler ki farkında olmadan kendimizi o cümlelerin etkisi altında bulabiliriz. Yazar esasında yanlış bir düşünceyi savunuyor olsa bile, ifade tarzıyla bizi de aynı şekilde düşünmeye sevk ediyor olabilir. Buna karşın tüm yazarlar gerçekten büyük bir doğrulukla insanları etkilemeye çalışmadan dürüstçe yazmış olsalar bile yine de yazılanları tereddütle anlamaya çalışmalıyız. Öyle ki bir düşünürün savunduğu bir şeyi, farklı bir düşünürün eleştirmedeği çok az durum vardır. Bu anlamda kişi ve kişilerin eser incelemelerinden yola çıkarak belirli doğrulara ulaşmayı hedefliyorsak çok dikkatli olmamız gerekmektedir. Farklı düşünürlerin eserlerinde bunlara dikkat ederken aynı hatayı kendimiz yapmaktan da kaçınmalıyız. Bizde şeylerin doğrulukları üzerine araştırmalar yaparken dikkatli davranarak kendi yargılarımızı işin içine karıştırmamaya özen göstermeliyiz. Bunlar gibi felsefenin içinde de esasında net ve kesin ifadelere ulaşamamamızın nedeni belirli konularda inceleme yapanların genellikle net ve açık konular üzerine çalışma yapmaktan ziyade, bilinmeyen belirsiz muğlak konular üzerine eğilmeleridir. Bununla birlikte bu kişiler kendilerini bu araştırmaya o kadar çok kaptırırlar ki daha sonrasında açık ve doğru olan şeylerle kendi görüşlerini birleştirerek bunlara çok kesin ve net doğrular gözüyle bakarlar. En sonunda ise sırf belirsiz önermelere bağlı olan ve esasında hiçbir kesinlik değeri olmayan sonuçlara ulaşırlar.¹²⁰

Anlatılmaya çalışılan tüm bu hatalara düşmemek için yanlışla düşmemizi engelleyen sezgi ve tümdengelim etkinliklerine değinmeliyiz. Burada sezgiden kastettiğimiz şey, sadece aklın verilerini kullanarak açık ve dikkatli bir zihnin şüpheye düşmeden doğruyu kavrama durumudur. Tümdengelim ise sezgi yoluyla elde edilen ilk bilgilere bağlı olan ve tıpkı birbirine geçmiş zincirler gibi her bir zinciri takip ederek diğerine ulaşmaya ve en sonunda tümün yani genelin bilgisine ulaşmadır. İlk ilkeler diye adlandırılan şeylerden dolaysız olarak çıkarılan doğrular ya sezgi yoluyla ya da tümdengelim yardımıyla elde edilmiş olmaktadır. Burada şunu dile getirmekte fayda var: İlk ilkelerin kendileri sırf sezgi yoluyla elde edilirken bunlar aracılığıyla elde edilen

¹²⁰ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 15-16.

bilgilere ise ancak tümdengelim yoluyla ulaşılabilir. İşte sadece bu iki yol bizi bilgiye götüren kesin yollardır. Bunun için bunlar haricinde hiçbir şeyi önemli görmemeli ve diğer tüm şeyleri şüpheye açık oldukları gerekçesiyle dikkate almamalıyız.¹²¹

Descartes'ın açıkça belirttiği gibi şüphe içermeyen doğru ve kesin bilgilere ulaşmak için öncelikle farklı düşünürlerin görüş ve düşüncelerinin kendi görüşümüzü etkilemesine izin vermemeliyiz. Araştırma ve incelemelerimizde çok titiz ve dikkatli davranarak büyülü ve etkili sözlerin tesiri altında kalmamalıyız. Aynı şekilde doğruya ulaşma yolunda ilerleme kaydederken kendi varsayımlarımızın ya da birtakım  nyargılarımızın bizi yanlışa düşürmesine izin vermemeliyiz. Sadece sezgi ve tümdengelim yolunu kullanarak doğru ve net bilgilere ulaşmaya gayret etmeliyiz. Bunun haricinde farklı yollar kullanarak şüpheli düşüncelerin bizi kuşatmasına müsaade etmemeliyiz.

Dördüncü Kural:

“şeylerin doğruluğunu araştırmak istiyorsak bir yöntemimiz olmalıdır.”¹²²

Merak, bilgi elde etme anlamında kişilerde bulunması gereken bir duygudur, evet bu doğrudur. Ancak aranılan şeyin bulunma imk nı olmadığı durumlarda bile k r bir merak peşine takılıp gereksiz zaman harcamak da nafile bir u raştır. Bu şekilde hareket edilerek belki bir kaç konu hakkında bilgi elde edilebilir ama bu da tamamen tesadüfe dayanan bir şey olur. Burada doğru olan ve dikkat edilmesi gereken şey, herhangi bir konuda bilgiye ulaşmak istiyorsak muhakkak bir yöntem çerçevesinde hareket etmemizin gerekliliğidir. Öyle ki eğer yöntem haricinde birtakım gerçekliklere ulaşmak istiyorsak böyle bir çabaya hiç girişmememiz daha sağlıklıdır. Çünkü eğer bu şekilde yöntemsiz bir tarzda çalışmaya devam edersek zihnimiz belirli oranlarda k relme yaşayabilir. şöyle ki sürekli karanlıklar içinde yürümeye alışmış biri artık gün gelir aydınlığa, ışığa tahammül edemez olur. Bunun gibi yöntemsiz çalıştığımız takdirde de benzer sorunlarla karşı karşıya kalmamız da kaçınılmaz olacaktır. Ama en azından bir yöntem rehberliğinde çalışmaya koyulsak ve yöntem kurallarını dikkatli bir şekilde takip etsek çok açık ve net bir daha hata yapmaz, yanlışa düşmeyiz. Aynı şekilde, eğer gidilecek yoldan bir sonuç  ıkmayacaksa yöntem dahilinde zihin bunu fark edecektir ve

¹²¹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 17-19.

¹²² Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 19.

o yolla boşuna zaman kaybedip zihnini yormayacaktır. Bunun gibi Descartes, eğer bilgi edinmek istiyorsak ve bunu bir yöntemle dayanarak yapmıyorsak sonuç itibariyle faydadan çok zarar göreceğimizi düşünmektedir. Öyle ki daha önceki devirlerde yaşamış olan ve büyük başarılarla imza atan pek çok düşünürün aynı şekilde bir yöntemle birlikte çalışıp doğru sonuca ulaştığını ifade etmektedir.¹²³

Beşinci Kural:

*Herhangi bir doğru bilgiye ulaşmak istiyorsak yöntemimiz tamamen zihni dikkatimizin üzerine yoğunlaşacağı konuların bir sıraya ve düzene konulmasından oluşmalıdır. Eğer karmaşık ve muğlak önermeleri sırasıyla daha basit önermelere dönüştürür ve çalışmamıza artık basitleştirilmiş önermelerin sezgisel kavranışıyla başlarsak yöntemimize harfiyen uyumuş oluruz.*¹²⁴

Descartes için bu kural çok önemlidir ve doğruyu araştırmak isteyen herkes bu kurala harfiyen dikkat etmelidir. Yöntem konusu elbette ki çok önemlidir. Bir önceki kuralda Descartes bunun üzerinde yeterince durmuştur ama burada özellikle vurguladığı şey, yöntemin bütünüyle zihnin dikkatini toplayacağı bir düzen ve sıra ilişkisi üzerine oturtulmasıdır. Şayet elimizde çok karışık ve belirsiz önermeler varsa öncelikle bunları sadeleştirerek işimize başlamalıyız. Özetle karışık önermeleri basitleştirir, belirsiz önermeleri de bir şekilde sınırlamaya çalışır ve problemin üzerine o şekilde eğilirsek çok daha başarılı oluruz.

Altıncı Kural:

*Basit olanı karmaşık olandan ayırabilmek ve bunları bir yöntem içinde düzenleyebilmek için, bazı doğruları diğerlerinden, doğrudan çıkarttığımız her durumda öncelikle hangisinin en basit olduğunu tespit etmeli ve diğerlerini de taşıdıkları zorluk derecesine göre onun yakınında ya da uzağında olacak şekilde sıralamalıyız.*¹²⁵

Bu kural her şeyi tıpkı önceden filozofların yaptıkları gibi belirli ontolojik sınıflara ayırmaz. Tersine, bazı gerçeklerin diğerlerinden çıkarım yapılarak elde

¹²³ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 19-20.

¹²⁴ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 27.

¹²⁵ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 28.

edilebileceği şeklinde belirli dizileri oluşturmayı amaçlar. Bu şekilde de sistemde bir hata ortaya çıktığı zaman hatanın hangi dizide olduğu kolaylıkla görülür ve ona göre tedbir alınabilir. Bununla birlikte herhangi bir konu hakkında bir bilgiye ulaşmak istiyorsak öncelikle bu konuyla ilgili yapılmış farklı araştırmaları gözden geçirmeliyiz ve yavaş yavaş öncelikle basit konu ve görüşlerden yola çıkarak sonrasında zor problemlere doğru ilerlemeliyiz. Doğru ya da hakikate ulaştıktan sonra ise bulduğumuz bu hakikatler üzerinde uzun uzun düşünerek bunu nasıl elde ettiğimizi tekrar gözden geçirmeliyiz. Acaba hangi doğrulara kolay ulaştım, hangilerini zor buldum, hangilerini diğerlerinden çıkarsayarak keşfettim... vb. sorular sorarak sistemin yapısını iyice kavramaya çalışmalıyız. Bu şekilde de farklı bir konu üzerinde bir bilgiye ulaşmaya çalışırken hangi sırada ilerlememiz gerektiğini çok rahatlıkla anlayabiliriz. Bunun gibi detaycı düşünme ve parça parça araştırma yaparak sadece kendi alanımızda değil, farklı pek çok disiplinde de pek çok bilgiye ulaşabiliriz.¹²⁶

Yedinci Kural:

“Bilgimizi tamamlamak için; araştırmamızla ilgili olan her şey, sürekli ve hiçbir kesintiye uğratılmamış bir düşünce sistemi içerisinde ele alınmalı ve ayrıca hem yeterli hem de yöntemli bir sıralama ile düzenlenmelidir.”¹²⁷

Bilgiye ulaşma becerisi hiç şüphe yoktur ki bir süreç gerektirmektedir. Bu süreci başarıyla tamamlayıp sonuca yani bilgiye ulaşabilmemiz için de araştırma yöntemimiz hiçbir dumura uğratılmadan bir süreklilik içerisinde ilerletilmelidir. Bu ilerlemeyi sağlayabilmek için ise sonuca ulaşmamıza yardımcı olacak doğru bir sıralama yöntemi kullanmamız gerekmektedir. Öyle ki sıralama kuralına dikkat etmediğimiz takdirde en ufak bir dalgınlığımızda araya giren, sistemimizi yavaşlatacak ya da bozacak verileri fark etmemiz zorlaşacaktır. Bu yüzden belki de sistemimizin sağlamasını kolaylaştırması açısından bir sıralama sistemine ve yöntemine muhakkak dikkat etmemiz gerekmektedir. Bunun için zihnimizi gereksiz tüm bilgi kirliliklerinden temizleyerek gayet saf, arı bir zihinle sistemli, yöntemli ve bir sıralama düzeni içerisinde ilerleyerek ara ara geri dönüş ve kontroller yaparak şüphelerimizden kurtulup hakikatin bilgisine ulaşabiliriz.

¹²⁶ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 28-33.

¹²⁷ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 33.

Sekizinci Kural:

“Araştırılması gereken şeyler dizisi içinde anlama melekemizin kusursuzca kavrayamadığı bir şeyle karşılaştığımızda o noktada durmalı ve çalışmamızı kalan şeyler üzerinden ilerletmeye çalışmakla boş yere uğraşmamalıyız.”¹²⁸

Hiç şüphe yoktur ki bilgi, aklın sınırları içerisinde ulaşılabilen bir şeydir. Kişi belirli yöntemler, sistemler ve kurallar içerisinde ilerlemeye çalışarak çoğu zaman bilgi elde edebilir. Ama bu her zaman aynı şekilde devam etmeyebilir. Öyle ki bir araştırma sonucunda başarıya ulaşp bilgi elde edebilirken bir başkasında sonuca ulaşamayabiliriz. Bu da hayatın içinde olan, gayet doğal bir durumdur. Aynı şekilde bilgi elde etme yolunda zihnimizin, aklımızın kavramakta zorlandığı ve anlamlandıramadığı bir şey olduğu zaman o noktada ısrarla ilerlemeye çalışarak boş yere zaman kaybetmemeliyiz ya da onu atlayarak kalan şeyler üzerinden ilerlemeye çalışmamalıyız. Öncelikle sistemde bir şeyi atlayıp devam ettiğimiz takdirde birbirine bağlı zincirler gibi zincir kopacaktır ve bizi doğru sonuca ulaştıramayacaktır. Sonrasında da insan akli belirli bir kapasiteye sahip olduğundan eğer bir yerde durmamız gerekiyorsa bunun bilincinde olup durmasını bilmemiz gerekmektedir. Bu sırf bizim aklımızın yetersizliğiyle ilgili değil aynı zamanda sorunun yapısıyla da ilgili olabilir.

¹²⁸ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 38.

Dokuzuncu Kural:

“Zihnimizin bütün dikkatini sorunların en yalın ve en kolay olanlarına yoğunlaştırmamız ve bunlar üzerinde doğruyu açık ve seçik sezme alışkanlığını edinebilecek kadar durmamız gerekmektedir.”¹²⁹

Bilgi elde etme sürecinde sezgi ve çıkarsama yollarını kullanırız. Zihnin sezgiyi nasıl kullanması gerektiği konusunda şunu söyleyebiliriz. Zihin aynı anda pek çok şeye dikkatini yoğunlaştırmaya çalıştığı zaman, bu yoğunlaşmaya çalıştığı pek çok şeyden hiç birini tam anlamıyla göremez. Benzer şekilde çok fazla düşünceye yoğunlaşmaya çalıştığımızda da yine zihnimiz karışır, sağlam çıkarımlar yapamayız. Bundan dolayı eğer belirli şeylere bakarak onların detaylarını incelemek istiyorsak nesnelerin sadece bir yönüne odaklanarak öncelikle onun ayrıntılarını keşfe çıkmalıyız. Sonrasında diğer özelliklerine sırayla yoğunlaşarak en sonunda bütününün hakkını vererek incelemiş oluruz. Aynı şekilde aynı anda pek çok konuyu anlamlandırmaya çalışmak yerine öncelikle yalın ve basit düşüncelerden başlayarak yavaş yavaş farklı düşüncelere yoğunlaştığımız zaman da yine daha başarılı sonuçlar elde etmiş oluruz. Hatta Descartes keskin zekalı diye adlandırılan kimselerin böyle düşünen insanlar olduğunu belirtir. Hatta ve hatta o insanların zor olan mevzuları daha ilgi çekici sanıp onlara yönelerek aslında yanıldığını da düşünür. Descartes için hakikatin yolu sadece zor ve karmaşık konulardan geçmez. Aksine ona göre bütün bilimler esasında çok büyük ve muğlak mevzulardan değil tam tersine kolay ve kişilerin rahatlıkla ulaşabileceği noktalardan oluşur ve bu tüm insanlara anlatılması gereken bir konudur.¹³⁰

Onuncu Kural:

*Muhakeme gücünü edinebilmek için anlama melekemize başkalarının keşfetmiş olduklarıyla tecrübe kazandırmak ve onu en gösterişsizleri de dahil olmak üzere insan yeteneğinin özellikle bir düzen sergileyen ya da gerektiren ürünleriyle yöntemli biçimde sınamak gerekir.*¹³¹

¹²⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 46.

¹³⁰ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 46-47.

¹³¹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 49.

Çeşitli yargılardan birtakım sonuçlara ulaşabilmek ve en nihayetinde bir bilgi elde edebilmek için yer yer başkalarının daha öncesinden keşfettiği konulardan da yardım alabilmekteyiz. Bu anlamda zihnimizi sürekli dikkatli ve uyanık tutabilecek her şeyi çok ince bir şekilde kullanmaya özen göstermeliyiz. Araştırmaları daha öncesinden bir sonuca ulaştırabilen sistemler var olmuşsa kendi bilgi ve kavrama sürecimizi de o sistemlerden geçirerek sınamamız gerekmektedir. Bunu böyle yaptığımız takdirde hakikate ulaşma sürecimiz de kısacaktır.¹³²

Descartes'ın doğru bilgi elde edebilmek ve bu anlamda şüphelerinden kurtulmayı amaçlarken belirlemiş olduğu bu kurallar esasında yirmi bir tanedir. Ama doğrudan bilgiye ulaşma konusunda şüpheden yola çıkıp bir yöntem belirlemek gerektiğini ifade eden kurallar bunlardan ibarettir. Bundan sonra gelen kuralların pek çoğu da bunları yineler özellikle ve biraz daha genişletilmiş olup özünde ifade etmek istediği şeyler aynıdır.

Descartes şüpheden yola çıkarak kendi varlığını kanıtlayıp bilgiye ulaşma yollarını belirledikten sonra yine bu kurallardan yola çıkarak Tanrı'nın varlığının da kanıtlanması gerektiğinden bahsetmektedir. Çünkü ona göre, düşünen özne olarak ben ve varoluşum kanıtlandıktan sonra ben “kendim” kendi kendime var olamayacağıma göre “yaratıcı bir Tanrı” fikri ortaya çıkmaktadır ve bunun üzerinde de durulması gerekmektedir.

Öncelikle Tanrı'nın varlığından bahsederken Descartes şunları söylemektedir:

*Mademki şüphe ediyorum, o halde varım fakat kendim de bu şüphelenilen eksikliği görme bende tam ve olgun fikirlerinin bulunmasını dolayısıyla bu fikirlerin biricik anlaşılır nedeni olan Tanrı'nın var olmasını gerektirir; hatta olgun, sözüne sadık, aldatmaz bir Tanrı'nın varlığını gerektirir. Eğer zihnimin bir şeye ait olduğunu açık ve seçik olarak gördüğü her şey gerçekten o şeye aitse gerçek varlığın bir olgunluk olduğu ve onsuz Tanrı'nın mutlak olduğunu tasavvur edemeyeceğim şüphesizdir. Sonuç olarak, Tanrı gerçekten ve zorunlu olarak vardır. Ancak böyle bir Tanrı, açık ve seçik fikirlerimi garanti ederek ruhla bedenin gerçek ayrılığını temin eder.*¹³³

¹³² Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 51-52.

¹³³ Lacombe, *Descartes*, 60.

Anlaşılabileceği üzere Descartes, şüphe ediyor olduğu durumda net ve kesin bilgiye ulaşamamasını bir eksiklik olarak görüyor ve eğer kendisinde bir eksiklik varsa bunun tersi olan bir tamlik durumunun da mevcut olduğunu ileri sürerek bunu da ancak Tanrı aracılığıyla açıklayabileceğimizi dile getiriyor. Tanrı'yı kanıtlayabilmek anlamında Descartes kendisine “varlığının sebebinin kendisi olup olmadığını” da sorar. Eğer kendi kendini yaratmış olsaydı kendisini eksik bir varlık olarak yaratmayacağı için bu soruyu hayır olarak cevaplandırır. Çünkü kendisini yoktan var edebilecek kadar güçlü olsaydı Tanrı'ya atfedilen tüm mükemmel ve tam özelliklerin hepsini kendine vereceğini bilirdi. Oysa öyle olmadığı için yine Tanrı'nın var olduğunu kabul etmek gerektiğini dile getirir.¹³⁴

Son olarak Orta Çağ'da özellikle Aziz Anselmus tarafından dile getirilmiş olan şu sözlerle yine Tanrı'nın varlığını kabul etmemiz gerektiğini dile getirir.

“Tanrı en gerçek ve en mükemmel varlıktır. Tanrı'yı bir defa var olan ve bir defa da var olmayan bir şey diye düşünelim. Var oluşu, var olmayışına göre daha fazla bir şeydir. Var olmamış olması mantık bakımından da bir çelişki yaratır. O halde Tanrı vardır.”¹³⁵

*Tanrı bilgisi böylece bir anda tamamlanır ve oldukça sınırlı bir işleve sahiptir, onun varlığı her ne kadar Tanrı'ya boyun eğmekteyse de öte yandan peşinden koşacağı tümüyle insana ait bir ereği olan düşünen öznenin varlığına yabancısıdır ve aralarında bir iletişim mümkün değildir.*¹³⁶

Buradan hareketle Descartes için cogito ergo sum önermesi, Tanrı'nın varlığını kanıtlamayı da beraberinde getirmektedir. Öyle ki Descartes cogito fikrinden yola çıkarak Tanrı'nın varlığını da kanıtlayarak bu konudaki şüphelerini de bertaraf etmiş olmaktadır.

¹³⁴ Lacombe, *Descartes*, 59.

¹³⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1974), 274.

¹³⁶ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, 43-44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUME'UN ŞÜPHECİLİĞİ

3.1.Hume'un Hayatı ve Şüpheciliği

David Hume, 26 Nisan 1711' de İskoçya'nın Edinburgh eyaletinde doğmuştur. Hume'un babası ve dedesinin hukukla ilgili mesleklere sahip olmasından ötürü ailesi onun da bir hukukçu olması konusunda ısrarda bulunmuşlardır. Fakat buna rağmen Hume edebiyat ve felsefe ile ilgilenmek istemiştir. Çünkü içinde bu iki alana dair bastıramadığı bir tutkusu bulunmaktaydı. Bu yüzden üniversite eğitimini Edinburgh Üniversitesi'nde öncelikle klasik edebiyat ve felsefe ağırlıklı olarak tamamlamıştır. Gerek felsefede gerekse edebiyat alanında çok başarılı olan Hume, 1775 yılının bahar aylarında bir bağırsak hastalığı yüzünden hayatını kaybetmiştir. Onun en önemli eserleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, Denemeler ve Dinin Doğal Tarihi'dir. Bu eserler hem Hume hayattayken hem de onun ölümünden sonra düşünürlerin ilgisini çekmeyi başarmış ve tartışma konularına kaynaklık etmiştir.¹³⁷

Felsefe tarihi içerisinde genellikle şüphecisi bir filozof olarak adlandırılan Hume, esasında sırf neden-sonuç ilişkisini bir temele oturtmaya çalışıp buradan bilginin kökenine ulaşmak istediği için bu şekilde anlaşılmıştır.

Hume için çağının düşüncesinin aksine neden ve sonuç arasında mantıki bir zorunluluk yoktur. Ona göre neden ve sonuç arasında sürekli birliktelik halinde olduğu için yani her nedenden sonra benzer sonuçları görmeye alıştığımız için biz bu birlikteliği hep var oluyor olarak düşünürüz.¹³⁸ Hume'un benimsediği bu sürekli birlikte

¹³⁷ Ali Taşkın, *Hume Araştırmaları* (İstanbul: Birey Yayınları, 2007), 34-48.

¹³⁸ Gürol Irzık, *Nedensellik Kuramları 1, Felsefe Tartışmaları*,(5.kitap) (İstanbul: Panaroma Yayınları, 1989), 85.

olma hali bizi bir nedensellik anlayışına ulaştırır. Denebilir ki onun için iki durum arasındaki bağlantının nedensel bir bağlantı olması, bunların bir ardışıklık içinde sürekli gerçekleşiyor olmaları ile ilgilidir.¹³⁹ Ama esasında bu her zaman böyle olmak zorunda değildir. Biz bunu hep böyle görmeye alıştığımız için yine hep öyle olacak zannediyoruzdur. Örneğin, her ağladığında annesinden ilgi görmeye alışık olan bir çocuk, ilgi görmek istediği her an ağlama davranışı sergilemektedir. Çünkü şimdiye kadar edindiği tecrübeler sonucu bunu öğrenmiştir. Fakat annesi çocuk her ağladığında ona ilgi göstermek zorunda değildir ve annesi bunu ilk defa yaptığında yani çocuğun ağlamasına tepkisiz kaldığında, çocuk artık her neden sonrası hep aynı sonucun gerçekleşmeyebileceğini anlamış olmaktadır. Tıpkı bunun gibi Hume da her nedenin bağlı olduğu düşünülen her sonucu doğurmak zorunda olmadığını anlatmak istemiş ve bunun sonucunda da şüpheci olarak adlandırılmıştır. Onun burada belirtmek istediği, günlük pratik hayatımız içerisinde artık içselleştirmiş olduğumuz alışkanlıklarımız doğrultusunda bize sanki zorunlu bir nedensellik ilişkisi varmış gibi gelmektedir. Fakat bu her zaman doğru olmamaktadır. Bunu göstermek ve kanıtlamak istediği için Hume şüpheci bir filozof olarak ele alınmaktadır.

3.2.Hume’da İde İlişkileri ve Olgu Sorunları

Gerek Hume’un şüpheciliği gerekse ide ilişkileri ve olgu sorunlarını anlamaya çalışmadan önce onun bilgi hakkındaki düşüncelerine değinmek zorundayız. Çünkü tüm bu konular, onun bilgi felsefesinin problemlerine değinmek veya onlara ulaşmak istemesinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Hume’a göre insanların sahip olduğu tüm algılar, izlenim ve tasarım olarak isimlendirebileceğimiz iki kısma ayrılırlar. Bu iki kavramı birbirinden ayıran temel şey bunlar arasındaki gerçeğe yakınlık ya da uzaklık durumlarıdır. Şöyle ki izlenim dediğimiz şeyler tasarımlarımıza göre çok daha canlı ve gerçekçi olan şeylerdir. Tasarımlarımız ise izlenimlerimiz sonucu zihnimizde kalmış olan daha az canlı, daha soluk imgelerdir. İzlenimlerimiz kendi içinde yalın ve karmaşık izlenimler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yalın algılar ya da izlenimler, adından da anlaşılacağı üzere saf yapıdadırlar ve ayrılmaya müsait olmayan algılardır yani bir nevi basit yapıdadırlar diyebiliriz. Karmaşık algılar ise daha parçalı yapıya sahiptirler ve ayrılmaya uygun

¹³⁹ Arda Denkel, “Gerçek Neden”, *Felsefe Tartışmaları (7.kitap)* (İstanbul: Panaroma Yayınları, 1990), 37.

algılardır. Yalın algılar ve karmaşık algılar farklı türdenmiş gibi görünseler de karmaşık algılar esasında yalın algılardan oluştukları için aralarında bir benzerlik olması da kaçınılmazdır.¹⁴⁰ Şöyle ki eğer ki biz bir izlenime sahipsek onu izleyen bir de tasarımı halihazırda zihnimize yerini almaktadır. Farklı bir deyişle eğer herhangi bir konuda bir tasarıma sahipsek mutlaka öncesinde bir izlenim yaşamış olmalıyız. Örneğin, doğuştan görme engelli birisi için herhangi bir rengin tasarımı zihninde mevcut değildir. Çünkü o kişi daha öncesinde renklerle ilgili bir izlenime sahip olmadığı için onunla ilgili bir tasarımı da maalesef hiç olmayacaktır. Ama bu kişi görüyor ve renkleri de tanıyor olsaydı renklerle ilgili bir izlenime sahip olduğu için sonrasında onun tasarımını da zihninde bulunduruyor olurdu.

İzlenimler kendi içinde iç ve dış duyum izlenimleri olarak ikiye ayrılır. Dış duyum izlenimleri, başlangıç olarak ruhta oluşurlar. İç duyum izlenimlerinin ise genellikle tasarımlardan oluştuğu düşünülür. İç duyum izlenimlerinde, bir izlenim ilk olarak duylara gelir ve her ne ise o olarak algılanır. (Örneğin, soğukluk ya da sıcaklık gibi) Sonrasında ise zihnimiz bu izlenimlerimiz yok olduktan sonra bunların bir kopyasını çıkarır ve biz de bunu tasarım olarak adlandırırız. Farklı şekilde ifade edersek, herhangi bir olay sonucunda zevk veya acı yaşamışsak, bunlar zihnimizden tasarım olarak ruhumuza ulaştığında korku gibi, arzu gibi farklı kavramlar edinmiş oluruz. Bunları da iç duyum izlenimleri olarak ele alırız. Dış duyum izlenimleri daha çok doğa felsefecilerinin ilgi alanı olduğu için Hume buna çok değinmemiştir.¹⁴¹ Özetle, düşüncelerimizin tüm konuları dış ya da iç duyumlarımızdan gelmektedir. Farklı deyişle, “Bütün idealarımız ya da zayıf algılarımız izlenimlerimizin ya da canlı algılarımızın kopyalarıdır.”¹⁴² Her türlü idemizin veya izlenimimizin ilk kaynağı deneyimlerimizdir.¹⁴³ Buradan hareketle Hume’a sorulan bilginin kaynağının akıl olarak gösterilip gösterilemeyeceğine o şu cevabı vermektedir:

“İnsan akıl sahibi bir varlıktır ve böyle olmakla da bilimden kendisine uygun olan besini alır beslenir fakat insanın anlama yetisinin sınırları o kadar dardır ki bu

¹⁴⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2015), 17-18.

¹⁴¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 20-21.

¹⁴² Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 25.

¹⁴³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 21.

konuda elde ettiklerinin kapsamından da güvenilirliğinden de çok az tatmin sağlamak umulabilir.”¹⁴⁴

Öyle ki Hume için deneyim olmadan akıl asla bir ide oluşturamaz. Farklı olaylar arasında da tek başına bir bağ kuramaz.¹⁴⁵ Bundan çıkan sonuç Hume için bilginin kaynağının deneyim olduğudur. Hume nezdinde ne kadar çok izlenime sahip olursak o kadar çok bilgiye ulaşırız ve ne kadar az izlenimimiz olursa da o kadar az bilimiz olur. Şöyle ki eğer bilginin bir sınırının olup olmadığını merak ediyorsak sahip olduğumuz izlenimlerimiz ölçüsünde bilgilerimize bir sınır koyabiliriz.¹⁴⁶ Buradan hareketle Arda Denkel’e göre de Hume duyu gözlemi ve kavram arasındaki farkı açık olarak anlatabilmiş ilk düşünürlerden biridir. “İzlenimler” olarak isimlendirdiğimiz şey duyu deneyimlerine denk gelmektedir. “İdeler” ise bu anlamda kavramın kendisinin karşıladığı bir içeriktir,¹⁴⁷ yani algılarımız ya da izlenimlerimiz neticesinde zihnimizde bir ide oluşmaktadır. Örneğin, “muz” idesini zihnimizde tasavvur ettiğimizde muz algılamış olmayız. Fakat muz algıladığımız zaman zihnimizde bir “muz idesi” oluşmaktadır. Özetle Hume için izlenimlerin idelerden önce gelmek zorunda olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁸

Hume bilginin tek dayanağının deneyim olduğunu ileri sürmektedir. Fakat burada şöyle bir soru akla gelebilmektedir: Peki bu bilmenin bir ölçüsü, sınırı var mıdır? Acaba insan her şeyi bilebilir mi? Eğer bilebilirse, insan her şeyin izlenimine sahip olabilir mi? Çünkü Hume izlenimine sahip olamayacağımız şeyi bilemeyeceğimizi dile getirmişti. Hume burada şöyle bir açıklama yapmaktadır: Deneyimlerimiz izlenimlerimizin oluşmasında rol oynamaktadır yani deneyimlerimize dayanmayan şeyleri bilemeyiz. Sadece düşüncemizde belki bir şeyleri hayal edebiliriz ama bunun gerçekliğini veya bilgisini ispatlayamayız. Burada şu soru da zihnimize doğal olarak gelebilir: O zaman akıl bilginin bir kaynağı değil midir? Hume için akıl tek başına bilginin bir kaynağı olamaz. Ona göre aklımız bize iki nesne arasındaki ilişkiyi, bağlantıyı gösteremez. Sadece nedenselliğe dayanarak bir şeyleri açıklamaya çalışır.¹⁴⁹ Hume bu düşüncesini ileri sürdükten sonra nedensellik konusuna geçiş yapmaktadır.

¹⁴⁴ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 14.

¹⁴⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 74.

¹⁴⁶ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 33.

¹⁴⁷ Arda Denkel, *Anlam ve Nedensellik* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1996), 174-175.

¹⁴⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 17-21.

¹⁴⁹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 33.

Ama nedensellik konusuna geçmeden önce Hume’un kesin bilgiye ulaşırken kullandığı birtakım kavramlar; doğruluk, yanılma, bellek-hatırlama, hayal gücü ve düşünmenin işlevine değinmek konunun anlaşılması açısından öncelikli olarak ele alınacaktır.

Hume’a göre belleğimizde bulunan ideler izlenimlerimize çok benziyorsa yani o ilk gördüğümüzdeki canlılığa hala hakimse, bu yetimize bellek adı verilir. Bunun aksine o ilk canlılığını tamamıyla kaybetmiş ve adeta bir tasarıma dönüşmüşse buna da “imgelem” denir. Örneğin, çok önceden yaşadığımız bir olayı hatırladığımızda, o olayın tasarımı zihnimize canlı bir şekilde gelir, imgelemede ise bu algı çok pusludur, belli belirsizdir. Çünkü zihin tarafından uzun bir süre kavranamamıştır.¹⁵⁰ “Hatırlama” dediğimiz kavram Hume için öncesinden kazanılmış olan izlenimlerin tekrar ortaya çıkmasıdır. Fakat izlenimler tekrar ortaya çıktıklarında ilk andaki sahip oldukları canlılık ve gerçekliklerini kaybetmiş durumdadırlar. İşte bunun neticesinde de yanılma dediğimiz kavram ortaya çıkmaktadır ki burada da her hatırladığımız şeyin doğru olmayabileceğini görürüz. Yanlış hatırlama dediğimiz şey de burada ortaya çıkmaktadır. “Yanlış hatırlama, herhangi bir idenin gerçekte hiçbir ilgisi olmadığı bir izlenimle bağlanmasından ya da tersine bir izlenimi başka bir izlenimin idesine bağlamaktan doğar.”¹⁵¹ İşte bu noktada karşımıza “hayal gücü” çıkmaktadır. Eğer ki izlenimlere ters ideleri, idelere de aykırı olan izlenimleri bağladığımızda yanılma doğuyorsa burada izlenimlerle ideleri birbirine ters bağlayan ve karıştıran asıl suçlu “hayal gücü”dür. Hayal gücü de diğer izlenimler gibi varlığını birtakım kurallara borçludur ve Hume için de “bilgi teorisinin başlıca işi bu etkinliklerin mekanizmasını aydınlatmaktır.”¹⁵²

Kısaca özetleyecek olursak belleğimizde bulunan idelerimiz izlenimlerimize çok daha yakındır ve oradaki gerekli özellikleri taşımaktadırlar:

Belleğin, nesnelerin sunulduğu özgün şekli koruduğu ve ne zaman bir şeyi anımsarken belleğimizden ayrılacak bunun bellekteki bir hata veya kusurdan kaynaklandığı açıktır. Bir tarihçi belki hikayesini daha rahat anlatmak için aslında daha sonra gerçekleşen bir olayı başka bir olaydan önce anlatabilir, ancak sonra bu karışıklığın farkına varır -tabi yeterince dikkatliyse- ve tasarımı asıl yerine koyar. Aynı şey, daha önceden bildiğimiz yerleri ve tanıdığımız

¹⁵⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 21.

¹⁵¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 308.

¹⁵² Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 308.

*insanları hatırladığımız durumda da geçerlidir. Belleğin esas görevi yalın tasarımları değil onların düzen ve konumlarını saklamaktır.*¹⁵³

Anlaşılabacağı üzere belleğimiz nesnelerin bize geldiği şeklini saklama görevi yapmaktadır. Buna karşılık imgelememizde kalan idelerimiz gerçekliklerinden uzaklaşmışlardır. Örneğin, masallardaki, efsanelerdeki uçan atlar, ejderhalar... gibi.¹⁵⁴

Hume için doğruluk, algılar arasında doğru bağlantıların kurulmuş olmasıdır.¹⁵⁵ Bu böyleyse kurulan bağlantıların çağrışım kurallarına göre oluşturulmuş olması gerekmektedir. Hume iki büyük eserinde (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma - İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme) de insanın bu çağrışım mekanizmalarını doğru kullanmak ve doğru bilmek zorunda olduğunu altını çizmektedir. Çünkü eğer bu mekanizmaları doğru kullanırsak, doğruya da ulaşmış oluruz.¹⁵⁶

Hume'a göre ide dediğimiz şeyler, “benzerlik, neden ya da etki, uzamda ve zamanda yakınlık” olmak üzere üç ilke üzerinde temellendirilmektedir. Bu üç temel sayesinde Hume'a göre imgelem idelerle bir ilişki içerisine girmektedir. Biz bu niteliklerin yardımıyla benzer olan şeyleri yan yana getirebiliriz veya farklı olan şeyleri ayırabilir, farklılıklarını algılayabiliriz. Biz nesneleri birbirine yakın olarak algılayabilmek için duyularımızı kullanırız. Tıpkı bunun gibi imgelem de sahip olduğu alışkanlık neticesinde tasarımlarını oluştururken uzay ve zaman diliminde hareket etmektedir. Neden ya da etki bağlantısı dediğimiz şey ise nesneler ile düşünceler arasında kurulan en sağlıklı ilişkiyi ifade etmektedir. Hume için neden-etki bağlantısının kurulabilmesi için bir şeyin farklı bir şey üzerinde bir etkiye yol açması zorunlu değildir. Bunu yönetici-yönetilen ilişkisi bağlamında örnekleyen Hume, bizim yeteri kadar gücümüzün olmasının yapmayı düşündüğümüz eylemde bulunmamıza yetmekle birlikte sadece bununla yetinmeyip aynı zamanda istemede de bulunma durumumuzun - ki bunu da tecrübeden elde ederiz- yeterli ve gerekli olduğunu ifade eder. Hume için bu üç ilke yalnız yalın tasarımlarımız arasında bir tamlık ya da birlik sağlayabilir. Onun için bu bağlantılar aynı zamanda karmaşık idelerin de temelini oluşturmaktadır. Hume karmaşık tasarımları da kipler, tözler ve ilişkiler olarak üçe ayırmıştır. Hume, bu

¹⁵³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 22.

¹⁵⁴ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 22.

¹⁵⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 19.

¹⁵⁶ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 308.

ayrımında yoluna ilişkiler ile başlamayı seçerek anlama yetisini anlamlandırma konusunda şüpheli düşüncelere doğru ilerlemektedir.¹⁵⁷

3.3.Hume’da Nedensellik Nedir?

Felsefe tarihi boyunca tartışmaların odağının varlık alanından bilgi alanına geçtiği, uğraş alanlarının değiştiği bilinen bir gerçektir. Aydınlanma çağı ve felsefesiyle birlikte ise artık varlık probleminin popülerliğini kaybettiğini ve bilgi probleminin daha kapsamlı olarak ele alınmaya başladığını söyleyebiliriz.

Bilgi elde edebilmek için Aydınlanma Çağı’yla birlikte önem kazanan duyu ve deney öncelikli olarak Locke ve Berkeley tarafından ele alınmıştır. Bu filozoflardan sonra ise bu kavramlar yani duyu ve deney Hume tarafından ele alınmış ve onunla birlikte çok daha kapsamlı araştırılmıştır. Hume, konuyu Berkeley ve Locke’tan devralmıştır fakat onlarla aynı kapsamda ve ekseninde ilerlememiştir. Hume’un bu anlamdaki fikirleri ve olayı anlayış tarzı, duyu verilerinden edindiğimiz deneyimlerimizin rasyo ile kuvvetli bir şekilde temellendirilememesi bunun aksine bilgilerimizin birtakım zihni basamaklardan geçerek açıklanabilmesidir. Bu görüş bu anlamda bulunduğu çağda yani Aydınlanma döneminde var olan alışılmış görüşleri sarsmayı başarmıştır.¹⁵⁸

Hume’dan bahsetmeye başladığımız andan itibaren onun felsefesinin temelinin nedensellik kuramı üzerinde inşa edildiğini ve çağını sarsan görüşlere sahip olduğunu dile getirmiştik. O, felsefi sisteminin ağırlık merkezine nedensellik anlayışını yerleştirmiştir. Peki bu “nedensellik” ne demektir? Hiç şüpheli yoktur ki her ne kadar Hume anlaşılması kolay, dili akıcı bir filozof gibi görünse de belki onun felsefi tarzı gereği belki de edebiyatta da çok başarılı olması hasebiyle retorik çok iyi kullanabilmesinden ötürü aslında çok da rahat anlaşılabilen bir düşünür olmamıştır. O, herhangi bir kavramı normal kullanıldığı anlamının dışında ona farklı bir anlam yükleyerek o şekilde de ele alabilmektedir. Bundan dolayı ilk olarak nedensellik nedir? Bunu açıklayarak sonrasında ise Hume’un nedensellikten ne anladığına değinerek konuya devam etmek daha faydalı olacaktır. Çünkü öyle ki Hume’un nedensellik kuramıyla, şüpheli bir tavrı yakalamış olması ve düşün tarihine getirdiği yaklaşımlar

¹⁵⁷ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 22-24, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 69.

¹⁵⁸ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 67-69.

Kant gibi bir yüce düşünürü de uykusundan uyandırabildiğine göre nedensellik konusu detaylı araştırılmaya değer gözükmemektedir.

“Nedensellik” sözlüklerden okunduğunda, sebep ile sonuç arasındaki mecburi bağlantı, zihni bir hareket ile işleyen zorunlu olaylar sıralaması¹⁵⁹, etki ve neden arasındaki ilişki ya da bağ¹⁶⁰, nedensellik yasası, her durumun bir sebebi olduğunu dile getiren ve nedenle onu etkileyen etki durumu arasındaki ilişkinin mecburiliğini açıklayan yasa¹⁶¹ olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte nedensellik ilkesi, nedenle etki ilişkisinin mecburi olma durumunu açıklayan bir yasa olarak “Her etkinin zorunlu olarak bir nedeni vardır.” önermesinde açıklamasını bulmaktadır.¹⁶²

Hilmi Ziya Ülken için neden ve sonuç arasındaki bağlantı iki farklı türe ayrılabilir. Bunlardan birincisi, bahsi geçen bu ilişkinin sürekli olmayıp bir nevi tesadüfi ve geçici olmasıdır. Örneğin, “C, D'nin nedenidir.” denildiği zaman bu neden ilişkisi bir kere daha yaşanmayacak olan bir tek durum gibi anlaşılmıştır. İkinci olarak, olaylar veya durumlar arasında sürekli ve mecburi olacak olan ilişkinin neden ve sonuç ilişkisi olduğudur. Örneğin, bu düşünce “Her ne zaman C olursa ondan mutlaka D sonucu çıkmalıdır.” olarak ifade edilebilir. Dış dünyamızda yani doğamızda yaşanan zorunluluktan bahsediyorsak ele alınması gereken bu iki durumdur. Peşi sıra gelen olaylar zincirinde biz ilk gelene neden, sonrasında gelene ise sonuç demekteyiz.¹⁶³ Bu anlamda Margenov, çok doğru bir çıkarım yapmaktadır: “Nedensellik bilim kavramının metafiziksel önkoşulları arasında bulunan, fiziksel sistemin durum özellikleri adı verilen belirli kurguları anlamlı kılan bir ilkedir.”¹⁶⁴

Durum böyleyken doğal olarak her felsefi sistem de kendi içinde farklı nedensellik anlayışlarına sahip olmuştur. Örneğin, rasyonalistler için nedensellik, apriori bir ilke olarak fikirlerimizin bir zorunluluğu olarak ele alınmıştır. Buna karşılık empiristler nedenselliği nesnelerin bir özelliği olarak değil sadece onlarla bağlantılı olan bir bilgi ve anlayış içinde ele almışlardır. Ayrıca nedensellik kendi içinde iki bölüme de

¹⁵⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü* (Ankara: Akçay Yayınları, 1996), 299.

¹⁶⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 271.

¹⁶¹ Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 273.

¹⁶² Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998), 132.

¹⁶³ Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, 95.

¹⁶⁴ Henry Maargenav, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007), 288.

ayrılmaktadır: Bunlar, metafiziksel nedensellik ve empirik nedenselliktir.¹⁶⁵ Nedensellik denilen olgu varlık denilen kavramı belirli bir zaman içinde bir şeye bağımlıymış gibi gösteren, algılatan bir şeydir. Muhakkak ki değişim denilen şey, tüm varlık alanında zorunlu olan bir şeydir. Fakat zorunlu olan bu değişimin de bağlı olduğu bir neden illaki vardır yani varlık veya nesne üzerinde herhangi bir nitelik ya da farklılık varsa bunun muhakkak bir nedeni olmalıdır. Kısaca bu olaylar ya da değişim illaki bir zaman dahilinde oluşmaktadır.¹⁶⁶ Buradan hareketle biz, sebep ile sebep olduğu sonucu birbirinden ayırabilmek için de yine zamana değinmek zorundayızdır. Anlaşılacağı üzere birbirine bağlı olarak algılanan iki olay varsa zaman anlamında bunlardan ilk önce gelen “sebep” olarak adlandırılırken sonra gelen ise bu sebep dolayısıyla oluşmuş olan “sonuç” olarak adlandırılacaktır.

İki olay ya da durum arasındaki nedensel bir bağlantıyı, rastlantı ya da tesadüfe bağlı bir bağlantıdan ayıran temel özellik tekrardan başka bir durum olamaz. Nedensel bağlantının okunması ve anlatılması, kesilmeyen sürekli tekrar eden bir yineleme diye açıklanabilir. Bunun haricinde bir açıklamaya gitmek çok da gerekli bir durum değildir.¹⁶⁷

Nedensellik yasaları olarak adlandırılan şey, belirli yasalar dahilinde gerçekleşen uzay-zaman birlikteliğinin yasaları olarak da dile getirilmektedir. Fakat Gert König’e göre bu artık geçerliliğini yitirmiş bir görüştür. Çünkü artık çağımızda olguların yasalara denkliği ya da farklı deyişle bunların örtüşmesi durumu bir sorunmuş hissi vermektedir. Bu sebeple nedensellik doğrulanabilen bir şey de değildir, yanlışlığı ispatlanabilen bir şey de değildir. Aksine o, “varoluşsal bir kabul” olarak ele alınabilir olan bir durumdur.¹⁶⁸

Çağımızdaki nedensellik algısına dair farklı bir açıklama da Şakir Kocabaş’tan gelmiştir. Ona göre nedensellik, var olması bir prensibe bağlı bir gereklilik değil tersine hipotetik teoride kullanılan bilgileri açıklamada faydalanılan bir yapıdır.¹⁶⁹ Bu

¹⁶⁵ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 274.

¹⁶⁶ Denkel, *Anlam ve Nedensellik*, 173-174.

¹⁶⁷ Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 110.

¹⁶⁸ Gert König, “Doğa Felsefesi”, içinde *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, ed., Doğan Özlem (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001), 250-251.

¹⁶⁹ Şakir Kocabaş, “Gazali ve İbn-i Rüşd’ün Nedensellik Konusundaki Bazı Görüşleri Üzerine”, *İslam ve Bilim Seha Neşr Dergisi*, 11(1993): 285.

açıklamadan anlaşıldığı gibi nedensellik sanki birtakım durumları açıklamada yararlanılan bir dil gibi de algılanmıştır.

Nedensellik meselesi ilk dönemlerde doğa felsefesi zamanında bile güncel ve heyecanlı bir konu olarak işlenmiştir. Hans Kelsen'e göre ilkel insanlar, nedenselliği bir suç ve ceza ilişkisi içerisinde algılamışlardır. Şöyle ki bir ceza varsa bu cezaya neden olan bir suçta illaki olmak zorunda gibi düşünülmüştür. Çağımızda ise determinizm ya da olasılık denilen şey nedensellik olarak düşünülmektedir.¹⁷⁰

Nedensellik denildiği zaman sanki buna bağımlı olan bir zorunluluk durumu da varmış gibi algılanmaktadır. Aslında bunlar hep yan yana olmak zorundaymış gibi düşünülmektedir. Acaba gerçekten düşünüldüğü gibi nedensel ilişkiler her daim zorunlu bağlantılar olmak zorunda mıdır? Bunlar arasında bir ilişki var mıdır?¹⁷¹

Nedensel zorunluluk olarak adlandırılan şey ilk olarak Aristoteles tarafından ele alınmıştır. O zamandan bu zamana da rasyonalizmin bir ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden "Her rasyonalist filozof az ya da çok zorunluluğu kabul etmiştir."¹⁷² denilebilir. Mesela Kant da nedenselliği kabul etmiştir ve hatta o, biri doğa nedenselliği diğeri de irade nedenselliği olarak iki tür nedensellik alanı belirlemiştir. Kant için bizler irademizin yani aklımızın nedenselliği sonucunda özgürlüğe, doğa nedenselliğinin sonrasında ise zorunluluğa ulaşırız.¹⁷³

Schopenhauer'a göre ise nedensellik, "neden meydana geldiğinde sonucun kaçınılmaz olarak meydana gelmesi ve zorunlu olarak ortaya çıkmasıdır." Onun için nedensellik yasası, sahip olduğu bu zorluk yapısından dolayı adeta bir yeter-sebep yasası gibidir.¹⁷⁴

Emile Boutroux'a göre ise nedensellik, olaylar arasında apriori olarak kurulan bir ilişkiden başka bir şey değildir. Bu anlamda nedensellik zorunluluk ile eş anlamlı bile sayılabilir.¹⁷⁵ Boutroux'a yakın bir anlayış da Donald Davidson'dan gelmiştir. Ona

¹⁷⁰ Konig, "Doğa Felsefesi", 250-251.

¹⁷¹ Emin Çelebi, "David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 33.

¹⁷² Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini* (İstanbul: MEB Yayınları, 1999), 37-38.

¹⁷³ Takiyettin Mengüşoğlu, "Etik ve Antropolojik Açından Özgürlük Kavramı", *Yazko Felsefe Yazıları*, 1 (1982): 32.

¹⁷⁴ Arthur Schopenhauer, *İstencin Özgürlüğü Üzerine*, 36.

¹⁷⁵ Emile Boutroux, *Tabiat Kanunların Zorunsuzluğu Hakkında*, 18-19.

göre de farklı farklı olayları birbirinden ayıran şey, bağlı oldukları neden ve sonuçtur. Çünkü hiçbir zaman aynı neden birden çok olayda aynı sonucu ortaya çıkaramaz.¹⁷⁶ Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere rasyonalist görüş, nedensellik zorunluluğu benzer anlamda kullanmıştır. Buna karşılık yine yukarıda örneklendirmeye çalıştığımız gibi nedensellik bazı durumlarda dilsel bir yapı olarak algılanmış bazı zamanlardaysa bir ihtimal, olasılık olarak adlandırılmıştır.

Genel olarak nedensellik sorununu ve düşünürlerin ondan ne anladığını ana hatlarıyla belirledikten sonra Hume'un nedenselliğe nasıl bir anlam yüklediğine değinebiliriz. Hume'un felsefesinin ağırlıklı olarak bilgi temelli bir felsefe olduğunu dile getirmiştik. Onun bu bilgi felsefesini de önemli kılan nedenselliğe bakış açısı olmuştur. Onun bu anlamda yaptığı felsefi çıkarımlar çok karmaşık ve sofistik içeriğe sahiptir. Öyle ki onun açıklamaya çalıştığı sistemi kimi düşünür nihilizme kimisi pozitivizme kimisi de fenomenalizme kadar götürmüştür.¹⁷⁷ Denilebilir ki Hume'un felsefesinden her düşünür farklı çıkarımlar yapmıştır. Çünkü Hume kapalı bir anlatım tarzı benimsediği için filozofların ondan ayrı ayrı şeyler çıkarsayabilmesi de çok abes bir durum olarak görülmemiştir.

Öncesinde ele almış olduğumuz üzere Hume, “İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma” (Enquiry) adlı eserinde düşünceler arasında ilişki kurduğunu iddia ettiği üç ayrı ilişkiyi “İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme” (Treatise) adlı eserinde felsefi ilişkiler başlığı altında yediye ayırmaktadır. Bunlar özdeşlik, nicelikte veya sayıda orantı, zaman ve uzay ilişkileri, benzerlik, aykırılık, herhangi bir nitelikte dereceler ve nedenselliktir. Saydığımız tüm bu alt başlıklar esasında “fikir ilişkileri ve olgusal konular”ın alt parçaları durumundadır. Ele almış olduklarımızdan uzay ve zaman ilişkileri, özdeşlik ve nedensellik, olgusal alana dahil olan kavramlardır. Geriye kalanlar ise sadece düşünceye aittirler. Örneğin, bir karenin her açısının doksanar derece olduğu düşüncemiz aynı kaldığı takdirde değişmez. Buna karşılık duygusal alana ait olan bitişiklik veya uzaklık gibi ilişkiler farklılık arz edebilir yani bu ilişkiler nesnelerin bulundukları yer değişirse değişebilir. Çünkü bunlar olgusal alana ait oldukları için zihin tarafından mekanın her farklı boyutu aynı anda aynı şekilde algılanamayacağı için

¹⁷⁶ Arda Denk, “Edim Felsefesinde Bazı Kuramsal Güçlükler”, içinde *Yazko Felsefe Yazıları*, ed., Ülker Gökberk, Nilüfer Kuyaş, Uluğ Nutku, (İstanbul: Yazko Yayınları, 1982), 48.

¹⁷⁷ Gerald Handratty, *Aydınlanma Filozofları*, çev. Tuncay İmamoğlu (İstanbul: Anka Yayınevi, 2002), 51-52, 76.

farklılık gösterebilmektedir. Kısaca nedensellik, özdeşlik, uzay ve zaman ilişkileri dışında kalan bağlantılar temelinde hep düşünceye dayandığı için sadece kesin bilgiye ait olup onun konusu olurlar.¹⁷⁸

Hume'un özellikle ilgisini çeken ve bilgi teorisine temel olarak aldığı esas konu duygusal alandır. Olgusal alanda sahip olduğumuz düşüncelerimiz yani izlenimler sonucu oluşan idelerimiz sayesinde biz basit fikirlerden karmaşık fikirlere ulaşmış oluruz. Bu ulaşma durumu belirtmekte fayda vardır ki bir tesadüf sonucu gerçekleşmemiştir. Bunu sağlayan nedensellik, özdeşlik, uzay ve zaman ilişkilerinden başka bir şey değildir. Bu bağlantılar her daim ayrılmaz bir ilişkiye sahip değildir. Hume için onları yumuşak bir yapı olarak algılamak gerekmektedir.¹⁷⁹

Hume'a göre bizim böyle düşünmemizi sağlayan yani bu şekil bir akıl yürütmemize olanak veren şey sırf aklımızın kendisi olamaz. Çünkü Hume nezdinde akıl, bize şeyler arasında bir ilişki bir bağlantı vardır diyemez. Her ne kadar akıl deneyimlerden ve gözlemlerden besleniyor olsa da bunu başaramaz. Öyleyse bu akıl yürütmeler, nesnelere haiz olan fikirleri birbirine bağlayan ve hatta onları hayal gücünde bir araya getiren belli kurallar tarafından gerçekleştirilir. Öyle ki düşüncelerin bir arada oluş durumları, hayalde akıldakinden çok daha fazla bulunmaktadır. Eğer böyle olmasaydı biz asla nedenlerden etkilere doğru giden bir çıkarsamada bulunamazdık ve aynı zamanda da olgusal konulara dair belirli bir inanca sahip olamazdık.¹⁸⁰ Buradan da Hume'a göre akıl yürütmemize olanak sağlayan kavramın "hayal" olduğunu söyleyebiliriz.

Hume için nesnelere ait olan yapılarda düşüncelerimizin çağrışım yapmalarına yardım eden en önemli yapı nedenselliktir. Öyle ki Hume, "Bütün akıl yürütmeler nedenle etki bağlantısı üzerinde kuruludur."¹⁸¹ diyerek bu konudaki iddiasını desteklemektedir. Buradaki akıl yürütmelerden kastettiği olgusal alanla ilgili olan akıl yürütmelerdir. Hume bu düşüncesine de şu örnekle açıklık getirmektedir:

¹⁷⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 117-118.

¹⁷⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 58.

¹⁸⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 140.

¹⁸¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 26.

*Şahidi olmadığı bir olaya ilişkin olarak örneğin, bir adada bir saat bulan birisi eskiden bu adada birilerinin yaşadığı çıkarsamasında bulunur. Olgu alanındaki bütün akıl yürütmeler aynı tabiattadır. Dolayısıyla duyu veya belleğin şahitliği olmaksızın olguya dair konulardaki kesinliği sağlayan yegane bağlantı noktası budur.*¹⁸²

Anlaşılabacağı gibi herhangi bir olayla ilgili bir çıkarımda bulunmamız gerektiği zaman olayla ilgili illaki bir yaşanmışlık durumunda olmamız şart değildir. Biz herhangi bir adaya daha önce hiç gitmemiş olsak bile orda gördüğümüz bir saatten zihnimizde daha önce bulunan saat-insan ilişkisi dolayısıyla orada birilerinin yaşadığını çıkarsayabiliriz. Demek ki nedensellik dediğimiz olgu sadece birebir yaşadığımız olaylar üzerinde değil herhangi bir bağlantı idesi üzerinde de güçlü bir etki göstererek durumlar arasında birtakım ilişkiler kurmamıza yardımcı olmaktadır.

Hume'a göre herhangi bir fikir üzerinde akıl yürütmeye bulunmak istiyorsak öncelikle onu doğru olarak anlamamız gerekmektedir. Burada bahsi geçen doğru anlamayı ise ancak fikrin temeline inerek ve onun bizde doğurduğu ilk izlenimi teyit ederek yapabiliriz. Sahip olduğumuz ya da ulaştığımız izlenimi araştırmaya tabi tutmamız düşüncelerimize muhakkak ki bir açıklık getirecektir. Buradan yola çıkarak düşüncelerimizi anlamaya ve algılamaya çalışmamız da akıl yürütmelerimizin tamamına bir netlik kazandıracaktır. Buradan hareketle de nedensellik konusunu daha iyi algılayabilmek için öncelikle onun izlenimini netleştirmekle işe başlamamız gerekmektedir. Duyularımızın çok çok ötesinde kalan izleyemediğimiz, duyumsayamadığımız ya da göremediğimiz nesnelerle ilgili bilgi sahibi olabilmek için illaki nedensellikten faydalanmamız gerekmektedir.¹⁸³ Dolayısıyla nesnelere ait tüm çıkarımlarımız deneye dayanmaktadır. Deneye dayalı tüm akıl yürütmelerimiz ise nedenselliğe bağlıdır. Hume bu çıkarım özelliklerini sadece filozoflara atfetmemekte sıradan insanların da nedensellik ilişkilerini bu şekilde kullanabileceğini ve hatta kullandığını ileri sürmektedir.¹⁸⁴

Şimdiye kadar Hume'un bilginin temeline izlenimi koyduğunu dile getirdik. Bundan hareketle de akla nedenselliğin bir izlenimi var mıdır, sorusu gelmektedir.

¹⁸² Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 27.

¹⁸³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 122.

¹⁸⁴ Frederick Compton, *Felsefe Tarihi- Berkeley- Hume*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1998), 89.

Nedenselliğin bilgisine nasıl ulaşacağımızı çözümlmek için bu sorunun yanıtını bulmamız gerekmektedir.

Öncelikle Hume'un nedensellik kavramını anlamak için nesnelerin tikel özelliklerine bakmamız gerekmektedir. Bu tikel özellikleri incelediğimiz zaman ise onların gerçekte öyle bir ilişkiye bağlı olmayıp sadece neden ve etki adı altında isimlendirilmiş olduğunu görmekteyiz. Hume için var olan her nesne öyle ya da böyle bir neden veya etki ilişkisine sahip olmuştur. Ancak bu neden ve etki kavramını tikel anlamda varlıkların kendisinde göremeyiz. Sadece ilişkisel anlamda varlıklarda böyle bir tezahüre sebep olmaktadır.¹⁸⁵

Neden ve etki kavramları üzerine pek çok araştırmada bulunan Hume, bunların herhangi bir kavram türetebilecek nitelikte olmadığını gözlemlemiştir. Bundan sonra ise nedensellik kavramının varlıklar arasındaki herhangi bir ilişkiden doğabileceğini düşünme yoluna gitmiştir. Bu noktada da şu açıklamayı yapmıştır: Neden ile sonuç (etki) arasındaki bağlantı genel olarak incelendiğinde bunların her daim birlikte oldukları görülmektedir. Bu birliktelik ise “bitişiklik” olarak adlandırılmaktadır. Öyleyse bu bitişiklik kavramı nedensellik kavramına bir temel olarak alınabilir. “Bitişiklik” haricinde bir de “öncelik” durumundan bahsedilmektedir.¹⁸⁶ Öyle ki bunu da şöyle açıklar:

“Neden bir başka nesneden önce gelen ve onunla bitişik bir nesnedir ve o onunla öyle birleşmiştir ki birinin tasarımı zihni ötekinin tasarımını oluşturmaya ve birinin izlenimi ötekinin daha canlı bir tasarımını oluşturmaya belirler.”¹⁸⁷

Buradan hareketle Hume'un nedensellik kavramını bitişiklik ve öncelik kavramlarıyla açıklamaya çalıştığını ifade edebiliriz yani iki nesne arasındaki nedensel bir ilişkiden bahsetmek istiyorsak bunlar arasında muhakkak ki bir bitişiklik olmak zorundadır. Zorundadır ki sonucun hangi nedene bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılabilirsin. Aynı zamanda bir öncelik-sonralık ayrımının da yapılması gereklidir. Dolayısıyla önce gelenin etki sonrasında gerçekleşecek olanın sonuç olduğu belirlenerek aradaki nedensellik ilişkisi ortaya konulabilirsin.

¹⁸⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 123.

¹⁸⁶ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 123.

¹⁸⁷ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 124.

Bitişiklik haricinde Hume bir de benzerlik kavramından bahsetmektedir ve bu iki kavram sayesinde nedensel olduğu ileri sürülen ilişkilere inancın ve güvenin arttığını düşünmektedir.¹⁸⁸ Hume bu ilişkiler hakkında daha çok açıklama yapma gereği hissederek her defasında nedensellik ilişkisinin varlığın üzerinde ya da tikelliğinde bulunmayıp bir bağlantısal ilişki olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Onun için herhangi bir olay ya da durum üzerinde bir gözlemde bulunduğumuz zaman neden veya sonuç olarak adlandırdığımız kavramların zaman olarak birbirine çok yakın bir sürede gerçekleştiği gerçeğiyle karşı karşıya kalırız.¹⁸⁹

Burada aklımıza şöyle bir soru gelebilir. Bitişiklik ve art arda gelme durumu tek başına bize nedenselliği anlatabilir mi? Bu konuda Hume şu açıklamayı yapmaktadır:

Bütün ayrı düşünceler ayrılabilir olduklarına gör, bir nesnenin salt kendisini inceleyip ona ilişkin öte bir düşünce taşımadığınız zaman ayrı bir şeyi kavramanın imkansızlığını aşar ve farklı düşüncelere sahip olabiliriz. Önümüzdeki bir izlenimden bir nesnenin düşüncesine geçtiğimiz zaman büyük bir ihtimalle düşünceyi izlenimden ayırmış ve onun yerine başka bir düşünceyi geçirmiş oluruz. Buna göre sadece deneyim yoluyla bir nesnenin varoluşunu bir başkasından çıkarabiliriz. Nesnelerin bir türünün varoluşunu yineleyen örneklerle baktığımızda bunların birbirlerine sürekli bir bitişiklik ve ardışıklık düzeni içinde var olduklarını gözlemleriz. Neden ile etki arasında kastettiğimiz değişmez bitişiklik ve ardışıklık ilişkisini birçok örnekte algılamadıkça herhangi iki nesneyi neden ve etki olarak bilmemiz çok fazla imkan dahilinde değildir? Başka bir deyişle tek başına değişmez bitişiklik ve ardışıklık ilişkisi neden ve etkiyi bildirmemiz için yeterli değildir.¹⁹⁰

Anlaşılabacağı üzere neden ve sonucu tek başına açıklayabilmemiz için bitişiklik ve ardışıklık yeterli olmasa da gerekli olgulardır. Hume için nedensellikte birleştiğinde akıl yürütmelerimizi kuvvetlendiren, nedensellikten uzaklaştığında ise akıl yürütmelerimizi neredeyse yok denecek kadar aza indirgeyen kavram “benzerlik” kavramıdır.¹⁹¹ Çünkü biz ancak birbirine benzer olan olay veya durumlar karşısında bir çıkarımda bulunur ya da onlarla bir ilişki kurabiliriz. Bu anlamda nedensellik kavramını

¹⁸⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 124.

¹⁸⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 123.

¹⁹⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 87.

¹⁹¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 43-44.

temellendirmeye çalışırken, benzerlik kavramından da yardım almamız kadar doğal bir şey olamaz. Öyle ki birbirine hiç benzemeyen farklı durumlar üzerinde bir nedensel bağlantı kuramayız. Yapısı gereği böyle bir bağlantıya gerek bile yoktur. Ama durumlar birbirine çok benziyorsa, ister istemez belleğimizde bir izlenim canlanacak ve bize benzerlik anlamında bir çağrışımında bulunacaktır. Biz artık buradan sonra bir nedensel bağ bulup açıklama yoluna gidebiliriz.

Benzerlik konusunda bir örnek vermek gerekirse Hume, her zaman sevdiğimiz ve yediğimiz ekmeğe çok benzer bir şey bize verildiğinde onun tadı hakkında bir merakla kapılmayacağımızı dile getirir. Çünkü o şey bizim her gün yediğimiz ekmeğe o kadar çok benziyordur ki onun tadı konusunda asla bir endişe duymayız. Ama biz, bize sunulan o ekmeğin her zaman yediğimiz ekmekle birebir aynı olduğunu denemeden bilemeyiz. Çünkü bunun bir garantisi yoktur. Hume burada bizim geçmiş deneyimlerimize dayanarak böyle bir çıkarımda bulunduğumuzu ileri sürmektedir.¹⁹²

Nedenselliği pek çok kavramdan faydalanarak açıklamaya çalışan Hume sonrasında “zorunlu bağlantı” fikrine gelerek nedenselliği temellendirebilmek adına bu kavramı nasıl kullanıp anlamlandırmaya çalışabileceğimiz hakkında açıklamalarda bulunur.

Hume öncelikle “İki nesne zorunlu olarak birbirleriyle ilişkilendirilir, derken zorunluluk tasarımı ile neyi kast ederiz?”¹⁹³ diye sorarak işe başlar. Sonrasında ise izlenimi olmayan bir tasarımdan bahsedilemeyeceğini her fırsatta dile getirdiği için yine aynı şekilde eğer zorunlu bağlantı fikrini açıklamak istiyorsak yine buna ait bir izlenim bulmamız gerektiğini dile getirir. Bunu bulup inceleyebilmek için de yapılması gerekenin öncelikle hangi nesneler ya da kavramlar üzerinde zorunlu bağlantı ilişkisinin bulunabileceğini çözümleyip gözlemleri ve araştırmaları onlar üzerinde bir süreliğe takip etmemiz gerektiğini savunur. Sonrasında bu bağlantının daha çok neden-sonuç ilişkisi içerisinde bulunduğunu gözlemleyerek bunları inceler. İncelediği durumlarda dikkatini çeken şey bu bağlantıların zaman ve mekanda hep bitişik oldukları ve nedenin her zaman sonuçtan önce geldiğidir. Bu düşüncesini geliştirebilmek adına pek çok olay ve durumu daha gözlemler. Fakat hepsinde gördüğü şey yine nesnelerin belirli bitişiklik ve ardışıklık ilişkisi dahilinde ilerlediğidir. Bu düşüncesini ilerletebilmek için ne kadar

¹⁹² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 113.

¹⁹³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 113-114.

araştırma yaparsa yapsın sonucunda hiç bir tasarıma ulaşamamıştır. Fakat sonra birden tekrarlamasının her tek durumda benzer olmadığını fark etmiştir yani sürekli bir yineleme durumunun yeni bir izlenimi ve dolayısıyla da tasarımı oluşturduğunu keşfetmiştir. Aslında bunu sağlayan şey de bir şeyleri sürekli tekrarladıktan sonra tekrarlanan durumlardan herhangi birisi ortaya çıktığında zihnin artık bu duruma alıştığı için o nesneyle ilişkisini öğrendiği diğer nesneyi daha kuvvetli bir şekilde görmeyi öğrenmiş olmasıdır. Buradaki bu izlenim bizi zorunluluk tasarımına ulaştırmaktadır.¹⁹⁴ Öyleyse neden ve sonuçlarla ilgili ortaya koyduğumuz “zorunlu bağlantı” denilen kavram, aslında bunlardan birini diğerinden yola çıkarak yorumlayabildiğimiz bir birliktelik durumudur. Bunu böyle dile getirmemize imkan veren şey ise alışkanlıktan türeyen birliktelik durumudur. O zaman da bunların aynı şey olduğunu söylersek yanlışmış olmayız.¹⁹⁵

Zorunluluk tasarımının bir izlenimden doğması gerektiğini dile getirmiştik. Ama duygularımız aracılığıyla oluşan hiçbir izlenime de ulaşamamıştık. Bu durumda zorunluluk tasarımı olarak adlandırılan şeyin belki bir iç izlenim ya da iç duyumdan ortaya çıkmış olabileceğini düşünebiliriz. Hume bu düşüncesini de şu şekilde temellendirmeye çalışır:

*Bir nesneden her zaman ona eşlik edenin tasarımına geçme konusunda alışkanlığın ürettiği yakınlıktan başka, bu işe en ufak bir ilgisi olan hiçbir iç izlenim yoktur. Öyleyse zorunluluğun özü budur. Bütünü ele aldığımızda zorunluluk zihinde olan bir şeydir, nesnelerde değil ayrıca onun cisimlerdeki bir nitelik olarak görülen en uzak tasarımını oluşturmak bile bizim için olanaksızdır. Ya hiç bir zorunluluk tasarımı yoktur ya da zorunluluk düşünme yetisinin deneyimlenmiş birliklerine göre nedenlerden sonuçlara ve sonuçlardan nedenlere geçmesini sağlayan belirlenimden başka bir şey değildir.*¹⁹⁶

Buradan hareketle üç kere üçü dokuza eşit eden veya bir karenin iki açısının toplamının bir üçgenin iç açıları toplamına eşit olmasını zorunlu olarak algılamamıza sebep olan şey, bizim bunları (bu tasarımları) anlama yetimizde yatmaktadır. Şöyle ki neden ve sonucu bir araya getiren zorunluluk veya farklı bir deyişle güç, bu olayların

¹⁹⁴ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 120.

¹⁹⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 120.

¹⁹⁶ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 120.

zihnin bir olaydan diğetine geçtiğı andaki belirlenimde ortaya çıkmaktadır. Nedenlerin gücü ya da etkisi ne nedenin kendisindedir ne insan aklında ne de bir yaratıcıdır. Bu güç bütünüyle ve ancak öncesinde yaşamış olduğumuz tüm deneyimlerimizde iki ya da daha çok durumun birlikteliğini algılayan ruhumuza has bir durumdur. Aslında nedenlerin esas gerçek gücü bu noktadadır.¹⁹⁷ Net olarak ifade etmek gerekirse zihnimiz bu birlikteliğe “alıştığı” için onu hep öyleymiş gibi algılamaktadır.

Alışkanlık mevzusunu daha anlaşılır kılmaya çalışırsak kişi ne kadar çok deneyim edinmiş olursa olsun bir nesneden sonra diğetinin geleceğinin bilgisini hâlihazırda zihninde bulamaz. Kişi bunu sadece akıl yürütmeleriyle destekleyip teyit edebilir. Ama burada dikkat etmemiz gereken nokta tecrübe sonucu çıkardığımız tüm sonuçların doğrudan akıl yürütmelerimizin değil de alışkanlığımızın bir sonucu olduğudur. Öyle ki bilinen herhangi bir davranışı yinelediğimiz zaman herhangi bir akıl yürütmeye bağlı kalmadan tekrardan aynı davranışı yineleme ihtiyacı duyuyorsak bunun sadece alışkanlığımızın bir sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Örneğin, ateşi gördüğümüzde sıcaklık kavramını hissediyor olmamız ya da karı görünce soğuk olacağını düşünmemiz bunları hep birlikte algılamaya alışık olmamızın bir sonucudur. Aslında alışkanlık dediğimiz şey, insan hayatını kolaylaştıran ve deneyimlerimizden faydalanmamıza olanak tanıyan bir yol göstericidir. Eğer ki alışkanlıklarımız belleğimizde yer edinmemiş olsaydı yeni karşılaştığımız her olay ya da durum karşısında kendimizi bilgisiz hissederdik. Daha öncesinde belleğimizde yer edinmemiş bir olgudan yola çıkamazsak yürüttüğümüz akıllar sadece hipotetik olur ve ne kadar uğraşırsak uğraşalım düşüncelerimizi bağlayacak bir sonuca da ulaşamamış olurduk. Bunun için alışkanlık dediğimiz olgu olaylar arasındaki bağlantıları kurmamızda ve aslında bilgi dünyamızı düzenlememizde bize yardımcı olmaktadır.¹⁹⁸

Anlaşılabacağı üzere Hume neden-etki birlikteliğini öncelikli olarak deneyimle destekleyip sonrasında bunu alışkanlık olayına dayandırmaya çalıştığında şüphecilik de artık ortaya çıkmış olmaktadır. Dolayısıyla biz herhangi bir A olgusunun mecburi ve sürekli olarak bir B olgusuna sebep olduğu çıkarımında bulunamayız. Bundan hareketle nedensellik ilkesinin herkes tarafından kabul edilen geçerli bir kullanımının olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü biz zaten iki olgu arasında nedensellik diye tabir edilen bir

¹⁹⁷ Hume, *İnsanın Anlam Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 49-50.

¹⁹⁸ Solmaz Zelyut Hünler, *Dört Adalı* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003), 88.

olgunun izlenimine de sahip olmadığımızı göre aslında bu ilke episteme anlamında düşünüldüğünde şüpheli hale bile gelebilmektedir.¹⁹⁹ Çünkü bu nedensellik ilkesi bizim beklentimizi boşa çıkarmış zorunluluk ve genel geçerliğe dair de hiçbir bilgi elde edilmesine de imkan vermemiştir. Bu da bizi dolaylı olarak neden ve etki ilişkisine dayanarak oluşturulan her önermenin aslında şüpheli olduğu tezine götürmektedir. Öyle ki neden ve etki ilişkilerine dayanarak eğer yeni bilgiler elde edemiyorsak bu bizi bilgisel anlamda tamamen bir şüphecilığe sürükleyecektir. Buradan hareketle de şüphe kavramının doğaya ait her yargımıza az veya çok sızacağını dile getirebiliriz.²⁰⁰

Tüm bunlardan hareketle Hume açısından bakıldığında biz alışkanlık ilkesinden yola çıktığımızda da yine evrensel şüphe içermeyen bilgiler elde edememekteyiz. Öyle ki biz hala neden A olayının hep B olayını doğurduğunu da aslında bilememekteyiz. Biz sadece arka arkaya gelen olayları tecrübe edindiğimiz için belli bir tecrübe olayından sonra da “alışkanlık” sayesinde hep tecrübe edindiğimiz o olayın gerçekleşmesini bekleriz. Olay aslında sadece budur. Yine Hume’un üzerinde durduğu gibi bizim bunu yani bu zorunluluk olayını kanıtlamamızın bir yolu yoktur.²⁰¹

Şimdi şöyle bir durumla karşı karşıya kalmaktayız. Eğer ki bilgilerimiz teorik anlamda evrensel bir gerçekliğe ulaşamıyorsa bizim alışkanlık sayesinde dile getirdiğimiz çıkarımlarımız ne olacak? Neye dayanarak biz bunları temellendirebilmekteyiz? Hume gözüyle duruma bakıldığında bizim böyle düşünmemizi sağlayan şey sadece bir “inançtır”.²⁰² Yalnız “inanç” denildiğinde bunu doğru anlamak gerekmektedir. Burada dogmatik bir inançtan bahsedilmemektedir. Bu daha ziyadesiyle deneyimlerimize dayanan, deneyimlerimiz sonunda elde ettiğimiz inançtır. Dolayısıyla neden etki sonrasında oluşan bilgilerimize evrensel bilgidan daha çok alışkanlıklarımıza ve tecrübelerimize dayanan bir inanç gözüyle bakılması çok daha anlamlı olacaktır. Zaten Hume’un düşüncelerini incelediğimizde de gördüğümüz şey aslında geçmişte yaşanan olaylara dayanarak bizim bazı olaylarında aynı şekilde gerçekleşeceğini düşünmemizdir yani bizim buna inanmamızdır.²⁰³ Dolayısıyla biz hep

¹⁹⁹ Adnan Esenyel, “Descartes ve Hume’da Şüpheli Bilgi Fikri”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/24, (2017): 259.

²⁰⁰ Esenyel, “Descartes ve Hume’da Şüpheli Bilgi Fikri”, 260.

²⁰¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976), 41.

²⁰² Esenyel, “Descartes ve Hume’da Şüpheli Bilgi Fikri”, 260.

²⁰³ Compleston, *Felsefe Tarihi- Berkeley- Hume*, 94.

önceki deneyimlemiş olduğumuz olaylardan yola çıkarak benzer durumlarla karşılaştığımızda benzer sonuçların yaşanabileceğine inanırız. Bunu nedensel bir ilkeymiş gibi algılarız. Oysaki bunun her zaman böyle devam edeceğinin hiçbir zaman garantisi yoktur. Hume'un kendi örneğini dile getirerek örneklendirirsek biz şimdiye kadar güneşin her zaman doğudan doğduğuna ve batıdan battığına şahit olmuşuzdur. Sırf kendi yaşamımız içinde bunu hep böyle gördüğümüz için bu hep böyle devam edecek diyemeyiz. Çünkü epistemolojik açıdan buna bir kanıt ileri süremeyiz. Belki yarın güneş batıdan doğup doğudan batacaktır. Biz bu olayı hiç deneyimlemediğimiz için yani bu duruma bir alışkanlık kazanmış olmadığımızdan ötürü buna yanlış diyemeyiz. Tabloya dışarıdan şöyle bir bakıldığında Hume çok da haksız sayılmaz. Dünya hızla değişiyor ve bilim her geçen gün ilerliyor. Bununla birlikte şimdiye kadar doğru bildiğimiz pek çok bilgi de değişebiliyor. Buradan hareketle Hume da olayları veya durumları yorumlarken hiçbir zaman ezberci düşüncelerden yola çıkarak bir sonuca varmamamız gerektiğini söylüyor. Olaylara her zaman bir şüpheyle yaklaşarak onları analiz etmemiz gerektiği tavsiyesinde bulunuyor. Hem felsefecilerin hem de felsefeyle uğraşmayan insanların yapması gereken esasında budur. Bizim bir şeyi hep aynı şekilde görmüş olmamız aslında onun görüldüğü şeyden çok daha farklı olacağı ihtimalini göz ardı ettiremez. Böyle bir ihtimal her zaman vardır ve insan bu ihtimale her zaman açık olmalıdır.

Bilinmelidir ki nedensellik felsefe tarihinde sadece Hume tarafından ele alınmamıştır. 12. yy'da Gazali'de nedensellik konusuna değinmiştir. Gazali için de neden ile sonuç arasında mecburi bir ilişki yoktur yani her neden hep aynı sonucu doğurmak zorunda değildir. Hatta Gazali esas olan etkenin Allah olduğunu söyleyerek İslami açıdan yorumlamalarda bulunmuştur. 14. yy'da ise Autrecourtlu Nicholas “Bir şeyin varoluşundan başka bir şeyin var oluşunu çıkarsayamayız.” diyerek Hume'la benzer bağlantıda çıkarımlar yapmıştır.²⁰⁴ Görüldüğü gibi nedensellik konusu sadece Hume tarafından incelenmemiş, farklı düşünürlerde bu konu üzerinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Ancak onların benzer çalışmalar yapmaları Hume'un önemini göz ardı ettiremez. Çünkü yalnızca Hume nedensellik konusunu bir felsefi sistem olarak ele

²⁰⁴ Şakir Kocabaş, “Gazali ve “İbn-i Rüşd”ün Nedensellik Konusundaki Bazı Görüşleri Üzerine”, 286-288.

alıp inceleyerek kendisinden sonra gelen düşünürlerinde bu konuda fikir yürütmelerine katkı sağlayacak kadar onları etkilemeyi başaramamıştır.

Nedensellik kuramı aynı şekilde dolaylı veya dolaysız olarak bilimi de etkilemektedir. Öyle ki bilgi dediğimiz kavramın açıklanmasında ilk olarak ele alınan şey nedensel izahattır. Örneğin, önceki çağlarda Endülüs'te bile ileri sürülmeye çalışılan deneysel yöntemler nedensel bir yapı içerisinde açıklanmaya çalışılıyordu. Aynı şekilde analitik geometriden yola çıkarak oluşturulan koordinat sisteminden faydalanarak fiziksel ve astronomik bilimsel incelemeler ancak matematiksel bir netliğe kavuşabilmiştir.²⁰⁵ Anlaşılabileceği gibi nedensellik kavramı bilimi de etkileyerek bilimin şüpheli bir tavır kazanmasına katkıda bulunmuştur. Öyle ki sonrasında ortaya çıkan kuantum teorilerinde Hume'un anlayışının bilgi bilimsel değeri çok daha iyi anlaşılmıştır.

“Tümevarımın modern bilimin meşrulaştırılmasında önemli rol üstlendiğini ve deneyciliğin bilgi edinme metodu olup çoğu zaman deneycilikle aynı anlamda kullanıldığını”²⁰⁶ düşünürsek Hume'un bilim felsefesine kattığı değeri çok daha iyi anlamış oluruz.

Nedensellik ilkesinin üzerinde etkide bulunduğu diğer bir alan da bilgi felsefesidir. Çünkü açıktır ki nedensellik ilkesinin temellerini araştırıp incelemek yine bilgi felsefesinin uğraştığı alanlara girmektedir. Gerçi Hume için nedensellik ilkesini episteme açısından kanıtlayamayız. Öyle ki doğruluk diye adlandırılan bilginin objeye uygunluğu denilen şeyin nedensellik üzerinde deneyimlenebilmesi mümkün değildir. Daha net açıklamak gerekirse neden etki arasındaki bağ sadece varsayılabilen bir şeydir. O nesnel dünyamıza taşıyıp getirebileceğimiz bir şey değildir. Bizim onu o şekilde kabul etmemizin sebebinin sırf alışkanlık olduğu yine Hume tarafından ifade edilmiştir. Hume'un ileri sürdüğü bu kesinsizlik durumu onun şüphecilik yönteminden kaynaklanmaktadır. Hume'un bu düşüncesi Kant'ı etkilemiştir. Hatta Kant kendinden önce yaşamış olan Hume'un düşüncelerinden ve özellikle de şüpheciliğinden

²⁰⁵ Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, 27.

²⁰⁶ Tuncar Tuğcu, *Batı Felsefesi Tarihi* (Ankara: Alesta Yayınları, 2000), 528.

etkilenererek olgularla ilgili olan konulardaki bilgilerimizi açığa çıkarabilmek adına transandantal idealizmin kurucusu olmuştur.²⁰⁷

Bu anlamda da Hume'un kendisini şüpheci olarak tanımlamasına rağmen aslında yaptığı şeyin bir nevi eleştircilik olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hume sadece şüpheciliği katı bir şekilde ele alıp savunmuş olsaydı Kant'ı bu denli etkileyemezdi. Aslında Hume ve Kant'ın araştırmaları sonucunda elde ettikleri veriler her ne kadar farklı farklı olsa da felsefelerinin ana yapısı aynıdır ve o da eleştirciliktir.²⁰⁸ Bilgiyi elde ederken eleştiri tutumunu benimsemeleri bu iki düşünürü birbirine yaklaştıran nokta olmuştur. Bu bilgilerden hareketle de eleştirciliğin sadece Kant'a ait bir olgu olmadığı çıkarımını yaparsak yanılmış olmayız.

²⁰⁷ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015), 293.

²⁰⁸ Weber, *Felsefe Tarihi*, 293.

SONUÇ

Şüphecilik, tezde ele alındığı şekliyle anlaşılacağı gibi düşünen bir aklın başta veya sonda başvurması gereken edimlerden birisidir. Şüphe, şeyleri anlamaya ve kavramaya çalışırken onların gerçekliğinden veya da doğruluğundan emin olabilmemiz adına düşüncemizi genişleten veya farklı bir deyimle düşüncelerimizin sağlamasını yapmamıza yardım eden gerekli ve faydalı bir ögedir. Bu anlamda şüphe felsefenin doğuşu ile birlikte filozoflarında yer yer başvurduğu bir kavram olmuştur.

Descartes ve Hume ikisi de şüphenin bir niteliğini kullanarak varlığı veya bilgiyi anlamlı kılmaya çalışmıştır. Onlar da varlığın bilgisinin bize görüldüğü şekli ile gerçekten doğruyu yansıtıp yansıtmadığı konusunda tereddüte düşmüşler ve bu tereddütlerini giderebilmek için varlıktan ve ona atfedilen bilgiden şüphe duyma yoluna gitmişlerdir. Onlar için bu şüphe, varlığı veya bilgiyi gerçekten anlamlandırabilme adına gerekli bir duygudur. Acaba biz gerçek olduğunu ya da kesin olduğunu sandığımız ne kadar bilgiye sahibiz ya da gerçekten sahip miyiz? Bu anlamda her iki düşünür de bilgiyle şüpheyi birlikte ele alarak bilginin güvenilirliğini adeta şüpheyeye bağlamışlardır. Onlar için bizler göremesek de bilgi ve şüphe arasında ikisini birbirine bağlayan görünmez bir çizgi vardır. Descartes, bu çizgiyi neredeyse kendisinden şüphe duymayacağımız hiçbir bilgi yoktur noktasına getirmiş olsa da ve yine Hume, aslında bildiğimizi sandığımız şeylerin temelinde basit bir alışkanlık yatıyor dese de sonuçta şüphe temelinden yükselerek öğretilerinin kalıcı olmasını sağlamışlardır. Descartes, her ne kadar şüphe ile bilgi yan yana olamaz şeklinde anlaşılıyor olsa da aslında yapmaya çalıştığı şey tam olarak bizi şüpheyeye baş başa bırakıp sorgulatmak olmuştur.

Descartes bir sistem filozofudur. Öğretilerinde, felsefi düşüncesinde hep bir sistem dahilinde adım adım ilerleyerek kuramlarını bir temel üzerine oturtmaya çalışmıştır.

Bunu bilgi konusunda ilerlemeye çalışırken de yine aynı şekilde ele almış, bilgiye ulaşırken geldiği sonucun güvenilirliğinden emin olabilmek ya da kişileri buna inandırabilmek için şüpheyi bir araç olarak kullanmıştır.

Descartes için insan zihni her durumda çok açık ve kolay bir şekilde doğru bilgiye ulaşmamaktadır. İnsan zihninin doğru bilgiye ulaşması konusunda önünde yanıltıcı pek çok engel bulunmaktadır. Kimi zihinler bu engelleri hiç fark etmeden doğruya ulaştığını zannetmektedir. Kimi zihinler ise bunları aştığını varsayarak bilgiyi elde ettiğini sanmaktadır. Burada esas olan bilginin her yerde hazır ve nazır olarak bizi beklemediği gerçeğidir. Dış dünyamızda zihni yanıltıcı çok fazla uyaran vardır. Kişi uyanık olarak, bunlara temkinli yaklaşarak adım adım bilgiye ulaşmaya çalışmalıdır. Bunu da tabi ki varlığa karşı bir şüpheden yola çıkarak başarabilecektir. Dış dünyadan bize ulaşan uyaranlar çoğu zaman aldatıcı olabilmektedir. Bu yüzden uyarının kendisine ve varlığın neliğine yönelik bir şüpheyile işe başlamalı ve planlı bir analizle şüpheyi yol açan nedenler ortadan kaldırılarak apaçık bir gerçeklikle kavranabilen şeylere ulaşıldığında şüphede ortadan kalkmalıdır. Bu anlamda Descartes'ın şüpheciliği şüpheyi bir yöntem olarak ele alan bir yapıdadır. Fakat Descartes için bilgiye ulaşıldığı an şüphe ortadan kalkmaktadır. Bu özellik Descartes'ı kendinden öncekilerden ve sonrakilerden ayırmaktadır.

Descartes için varlığın ne olduğu değil ona nasıl bir yöntemle ulaşıldığı önemlidir yani onun için bir yöntem yoksa aslında bilgi de yoktur. Buradan hareketle Descartes kendinden önce yaşanan zamanlarda çok fazla bilgi kirliliği olduğunu söylemektedir. Ona göre çoğu şey birbirine benzemekteydi ve bunlar artık onu rahatsız etmeye başlamıştı. Descartes olanları incelediğinde insanların doğru ve yanlış olarak adlandırdığı şeylerin açık bir şekilde ayrıştırılamadığı için bilginin de açık ve net olarak kavranamadığını görmüştür. Bunu da esaslı ve gerçek bir şekilde başarabilmek için bir yöntemin olması gerektiğinin farkına vararak düşünce alt yapısını bir yöntemle desteklemek ve büyütme zorunluluğunu duyarak bir sistem dahilinde ilerlemiştir. Yönteminin ana temeli olarak da şüpheyi esas almıştır. Tüm sistem ve yöntemini şüphe üzerine kurarak belirlediği kurallar çerçevesinde yavaş yavaş akli ve zihni karıştıran, kişiyi ikileme sürükleyen durumları devreden çıkararak esas bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. Bu anlamda Descartes için şüphe sadece bir araç olarak kullanılmaktadır.

Hume ise Descartes'tan farklı olarak şüpheyi bir araç olarak değil de bir amaç olarak ele almıştır. Hume için insan hep aynı şeyleri yaşamaya alıştığından sanki her zaman aynı şeyleri yaşamaya devam edecekmiş beklentisi içine girmektedir ve bu beklenti insanı yanıltabilmektedir. Bizim üç ay boyunca hep aynı şeyleri yaşamış olduğumuz gerçeği yarın da aynı şeyleri yaşayacağımızı garantilemez. Tam aksine yarın çok farklı şeylerle karşılaşabiliriz. Bu yüzden olay ve durumları genelleyerek kesin yargılara ulaşmaya çalışmak bizi yanıltabilir. Buradan hareketle Hume sistemini bir nedensellik teorisi üzerine oturtmaya çalışmaktadır. Hume için biz nesneler ya da durumlar arasında hep bir neden sonuç ilişkisi görürüz ve bundan dolayı da benzer sonuçları hep aynı nedenlere bağlarız. Çünkü yaşanmışlıklarımız içerisinde biz bunu hep böyle görmüşüzdür. Bir nevi bunu böyle görmeye alıştığımız için artık hep alışkanlıklardan yola çıkarak benzer nedenlere sahip olaylardan benzer sonuçlar çıkacağını yordarız. Ama maalesef bu bize her zaman gerçeğin bilgisini verememektedir. Durumlar arkasındaki ihtimaller göz ardı edilmektedir. Bundan dolayı da Hume için şüphe bu noktada devreye girerek önem kazanmaktadır. Söz gelimi güneş şimdiye kadar her zaman yeryüzünü ısıtmış olabilir ama belki yarın uyandığımızda yeryüzünü ısıtmayacaktır. Bunun olamayacağının bir garantisi yoktur. Biz sadece yaşamımızda hep öyle gördüğümüz için yarın da yine benzer durumla karşılaşacağımızı sanırız. Ama bu sadece bir sanıdan ibarettir. Bunun tam tersinin olma ihtimali her zaman vardır. Ertesi gün olup güneşin yine ısıttığını göreceğimiz ana gelinceye kadar bizim o bilgimiz hep şüpheli olmalıdır.

Hume şüpheyi Descartes gibi kullanmış, fakat onu bir araç gibi değil de bilgi edinme sürecinin akabinde ortaya çıkan bir sonuç olarak ele almıştır, dedik. Hume için de bilgi, onu edinme süreci ve dış dünyanın varlığı şüpheli bir durumdadır. Bize bilimsel gerçekler olarak dayatılan pek çok şey aslında iddia ettiği şeyin aksine bir deşillemeyi de beraberinde taşımaktadır. Fakat biz bunun ne kadar farkındayız işte orası tartışmalıdır. Hume, yaptığı felsefenin sonucunda ortaya koyduğu bu şüpheci tavırla aslında bildiğimizi sandığımız şeylerin ne kadar sallantılı bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Descartes “Kap içindeki beyinler” argümanında bilincimizin varlığının ne kadar farkında olduğumuzu da sorgulamaya açmaktadır. Gerçekten hepimiz şu an var mıyız,

yoksa bir bilgisayara devrelerle bağlanan ve gerçek dünyada yaşıyormuş gibi canlı bir oyuna dahil olan sırf beyinlerden mi ibaretiz?

Descartes'ın bu argümanına göre kişi bu ikisinden hangisinin gerçek olduğunu algılayabilecek pozisyonda bile değildir. Buradan hareketle Descartes'ın en başından beri ileri sürdüğü deneyim ya da tecrübe kavramları, biz gerçek dünyada var olsak da ya da bir kap içinde simüle edilen beyinler olsak da hep aynı anlamları yüklenecektir. Çünkü onların ne olduğu artık çok da önemli olmayacaktır. Bunun için Descartes'a göre biz, dış dünyanın varlığını ispatlayamayız. Şüpheden yola çıkarak bu ispatlayamama noktasına gelmemiz bizi bir çıkmaza sürüklememelidir. Her ne kadar teorik de bu ispat yapılsa da hayat devam etmektedir, pratikte onun için çok da bir önemi yoktur. Ama teoriksel düzeyde olaylara bakıldığında bu durumun varlığı ve durumu anlamlandırmaya çalışmanın gereği de değersizleştirip unutulmamalıdır. Pratik hayatta olaylar ve durumlar akıp giderken düşünsel alanın merak konuları ve şüphe duyulan konular atlanmamalı bunlarda sorgulanarak anlaşılmalı çalışılmalıdır. Aksi halde şüphe konusunda veya şüphe duyanlara önyargılı bakmak hem bilginin hem de bilimin gelişmesine engel olmak demektir. Öyle ki merak olmasa bilgiye ulaşılmaz, bilgi olmasa bilimler doğmazdı. Demek ki hem bilim hem bilgi hem merak hem de şüphe birbirlerinden ayrılmaz bir sarmaldırlar. Bilginin anlamlandırılması, merakın artması hep bir şeyleri sorgulamakla mümkündür. Birey ancak sorgulayarak düşünsel anlamda ilerleyebilir, kendini geliştirebilir, varlığa ve evrene dair beyninde oluşan sorulara bir cevap bulabilir. Bunun için sorgulama, merak ve şüphe kişilerin düşünsel alanlarında her daim olmalıdır. Descartes ve Hume'un da savları ve düşünceleri ile varmaya çalıştıkları yer tam olarak burasıdır. Onlar şüpheyi ister bir araç isterse de bir amaç olarak ele almış olsalar da nihayetinde yapmaya çalıştıkları sorgusuz sualsiz var olduğu düşünülen ya da savunulan şeylere karşı bir sorgulama işine girişmektir ve yöntemleriyle de bunu başarmışlardır. Çoğu kişiye göre gerek Descartes'ın gerekse Hume'un ileri sürdüğü savlar teorik olarak görülse de olaylara, gerçekten düşünen ve durumlara karşı bir sorgulama mantığı geliştiren düşünürler veya bireyler gözünden bakıldığında aslında çok da haksız sayılmadıkları anlaşılacaktır. Çünkü insanın ve varlığın olduğu her yerde merak da olmalıdır, sorgulama da. Aksi halde çevremizde bulunan eşyalardan bir farkımız kalmaz.

KAYNAKÇA

- Adam, Charles. *Descartes Hayatı ve Eserleri*, Çeviren Mehmet Karasan, Ankara: MEB Yayınları, 1963.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçay Yayınları, 1996.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 4*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Baç, Murat, “Epistemoloji”. İçinde *Felsefe Ansiklopedisi*, editör Ahmet Cevizci, 567-581. İstanbul: Babil Yayınları, 2007.
- Birand, Kamiran. *İlkçağ Felsefe Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1958.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*. İstanbul: MEB Yayınları, 1999.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçay Yayınları, 1996.
- Boutroux, Emile. *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, Çeviren Hilmi Ziya Ülken, İstanbul: MEB Yayınları, 1947.
- Bümin, Tülin. *Tartışılan Modernlik, Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Capra, Fritjof. *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çeviren Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Cevizci, Ahmet. *Ortaçağ Felsefe Tarihi*. Bursa: Asa Yayınları, 2001.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Companini, M. “Al Ghazali”, *History Of İslamic Philosophy*. London: Blackwell Yayınları, 1956.
- Compleston, Frederick. *Felsefe Tarihi, Berkeley-Hume*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1998.
- Çüçen, A. Kadir. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: Asa Kitabevi, 2001.
- Çüçen, Abdulkadir. *Bilim Felsefesine Giriş*. Ankara: Sentez Yayınları, 2012.
- Çelebi, Emin. “David Hume’da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Demir, Ömer. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Sentez Yayınları, 2012.
- Denkel, Arda. *Anlam ve Nedensellik*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1996.
- Denkel, Arda, “Edim Felsefesinde Bazı Kuramsal Güçlükler”. İçinde *Yazko Felsefe Yazıları 1*, editör Ülker Gökberk, Nilüfer Kuyaş, Uluğ Nutku, 39-52. İstanbul: Yazko Yayınları, 1982.
- Denkel, Arda. *Gerçek Neden, Felsefe Tartışmaları (7. Kitap)*. İstanbul: Panorama Yayınları, 1990.
- Descartes. *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çeviren Engin Sunar, İstanbul: Say Yayınları, 2004.
- Descartes. *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları, 2015.

- Descartes. *Hakikatin Araştırılması ve Dünya ya da Doğa Üzerine Deneme*, Çeviren Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011.
- Descartes. *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 2013.
- Descartes. *Meditasyonlar*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1988.
- Descartes. *Metafizik Düşünce*, Çeviren Mehmet Karasan, İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Descartes. *Metafizik Düşünceler*, Çeviren Mehmet Karasan, Ankara: Yason Yayınları, 2016.
- Descartes. *Metot Üzerine Konuşma*, Çeviren K. Sahir Sel, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.
- Descartes. *Tabiat Işığı İle Hakikati Arama*, Çeviren Sanem Sollers, İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Descartes. *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, Çeviren Aycan Özüpek, İstanbul: MEB Yayınları, 1967.
- Ernest, Von Aster. *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Çeviren Vural Okur, İstanbul: İm Yayınevi, 1998.
- Esenyel, Adnan. “Descartes ve Hume’da Şüpheli Bilgi Fikri”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 1/24:2017;259.
- Gilson, E. *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Çeviren A. Meral, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 2004.
- Hanratty, Gerald. *Aydınlanma Filozofları*, Çeviren Tuncay İmamoğlu, İstanbul: Anka Yayınevi, 2002.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- Heimsoeth, Heinz. *Kant’ın Felsefesi*, Çeviren Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2007.
- Hume. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren Ergün Baylan, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2015.
- Hume. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, Çeviren Oruç Aruoba, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Hünler, Solmaz Zelyurt. *Dört Adalı*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- İrzık, Gürol. *Nedensellik Kavramaları 1, Felsefe Tartışmaları*. İstanbul: Panorama Yayınları, 1983.
- Jaspers, Karl. *Descartes ve Felsefe*, Çeviren Akın Kanat, İzmir: İlya Yayınları, 2005.
- Kaya, Mahmut. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Kocabaş, Şakir. “Gazali ve İbn-i Rüşd’ün Nedensellik Konusundaki Bazı Görüşleri Üzerine”, *İslam ve Bilim Seha Neşri*, 1993: 285.
- König, Gert. “Doğa Felsefesi”. *İçinde Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, editör Doğan Özlem, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.
- Kutlusoy, Zekiye. “Sanal Gerçeklik Bağlamında Septik Bir Tartışma; Kaplar İçindeki Beyinler”, *Düşünce Dergisi*, 3/5 (2014): 7-13.

- Lacewing, Michael. “Descartes and The Method of Doubt”. (Erişim Tarihi: 21.01.2014)
<http://cw.routledge.com/textbooks/aleve/philosophy/deta/A2/descartes/descartesdoubth.pdf>
- Law, Stephan. *Felsefe Dosyaları*, Çeviren Nüket Kantürk, İstanbul: Popcore Yayınları, 2008.
- Lacombe, Olivier. *Descartes*, Çeviren Mehmet Karasan, Ankara: Eymir Kitabevi, 1943.
- Maargenay, Henry. *Doğa Felsefesi, Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Çeviren Doğan Özlem, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. “Etik ve Antropolojik Açıdan Özgürlük Kavramı”, *Yazko Felsefe Yazıları*. Sayı: 1, (1982): 32.
- Moser, Paul K. ,Dwayne, H. Mulder, ve J.D Trout. *The Theory of Knowledge*. Britain: Oxford University Press, 1997.
- Matthews, Gareth B. *Knowledge and Illumination*. Cambridge: The Cambridge Companion to Augustine, 2006.
- Murgrave, Alan. *Sağduyucu, Bilim ve Kuşkuculuk*, Çeviren Pelin Uzay, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Neto, Jose R. Maia. *Academic Skepticism in Seventeenth-Century French Philosophy*. Switzerland: Springer International Publishing, 2014.
- Öktem, Ülker. “Descartes’ta Bilginin Kesinliği Problemi”, *Ankara Üniversitesi Dergisi*. 40/1 (1999): 311-332.
- Popkin,Richards, *Şüphencilik*.<https://www.britannica.com/topic/skepticism/The-17th-century>.
- Reichenbach, Han. *Bilim Felsefesinin Doğuşu*, Çeviren Cemal Yıldırım, Ankara: Fol Kitabevi, 2019.
- Schopenhaur, Arthur. *İstencin Özgürlüğü Üzerine*, Çeviren Mehtap Söyler, İstanbul: Öteki Yayınevi, 2000.
- Soykan, Ömer Naci; “Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes’ın “İntuition” Kavramının Yeri”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 12(1997): 12-19.
- Taşçier, Feysel. “Antikçağ Grek Felsefesinde İnsan Felsefesinin Gelişimi ve Kuşkuculuk”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır 2001.
- Taşkın, Ali. *Hume Araştırmaları*. İstanbul: Birey Yayınları, 2007.
- Timuçin, Afşar. *Descartes Felsefesine Giriş*. İstanbul: Kuram Yayınları, 1980.
- Tornas, Richard. *Batı Düşüncesi Tarihi 2*, Çeviren Yusuf Kaplan, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011.
- Tuğcu, Tuncar. *Batı Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Alesta Yayınları, 2000.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Genel Felsefe Dersleri*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2000.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*, Çeviren H. Vehbi Eralp, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015.
- Wood, Allen. *W. Kant*, Çeviren Aliye Kavaklıkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2009.
- Yıldızdöken, Çiğdem; “Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol”, *Mavi Atlas Dergisi*. 5/1(2017): 44-68.